

Betydelse av öppenhet under institutions- tiden för ungdomar dömda till slutet ungdomsvård. Hur påverkas vardagen vid institutionen och återfall i brott?

Tove Petterson

FORSKNINGSRAPPORT

Institutionsvård i fokus ges ut av Statens institutionsstyrelse, SiS. Serien omfattar såväl sammanfattningar, statistik, redovisningar och utvärderingar som forskningspublikationer.

SiS forskningsprojekt finansieras genom årlig utlysning av forskningsmedel. Beslut om finansiering av externa forskningsprojekt tas av SiS generaldirektör efter bedömning av SiS vetenskapliga råd och sakkunnig granskning (peer-review). Publicering sker efter beredning i publikationsseriens redaktionsråd och vetenskaplig granskning av SiS forskningsledare med stöd av externa sakkunniga.

Redaktionsrådet för Institutionsvård i fokus består av företrädare för SiS forsknings- och utvecklingsenhet, vård- och behandlingsenhet samt kommunikationsavdelning. Ordförande är utvecklingsdirektör Eva Franzén.

Ansvarig utgivare för Institutionsvård i fokus är generaldirektör Kent Ehliasson.

SiS vetenskapliga råd

Ordförande:

Kent Ehliasson, generaldirektör SiS

Vetenskapliga företrädare:

Henrik Andershed, professor, Örebro universitet

Anders Hammarberg, med.dr., Karolinska institutet

Mats Hilde, docent, Lunds universitet

Niklas Långström, professor, Karolinska institutet

Titti Mattsson, professor, Lunds universitet

Tove Pettersson, professor, Stockholms universitet

Kerstin Stenius, docent, Helsingfors universitet

Jessica Storbjörk, docent, SoRAD, Stockholms universitet

Verksamhetsföreträdare:

Per Blomkvist, institutionschef, SiS ungdomshem Bärby

Kerstin Lidman, socialchef, Sollentuna kommun

Paula Liljeberg, divisionschef, BUP Stockholm

Rickard Amylon, institutionschef, SiS LVM-hem Lunden

ISBN 978-91-87053-51-1

Betydelse av öppenhet under institutionstiden för ungdomar dömda till sluten ungdomsvård. Hur påverkas vardagen vid institutionen och återfall i brott?

Nummer 8 år 2017 i rapportserien Institutionsvård i fokus.

Publikationerna finns att beställa eller ladda ner från SiS webbplats.
www.stat-inst.se

Publikationsseriens adress:
Statens institutionsstyrelse, SiS
Box 30224
104 25 Stockholm

Engelsk titel:

Institutional Care in Focus

Betydelse av öppenhet under institutions-
tiden för ungdomar dömda till slutna
ungdomsvård. Hur påverkas vardagen vid
institutionen och återfall i brott?

Tove Pettersson

Innehållsförteckning

Förord	4
Sammanfattning	5
English summary	7
Introduktion	9
Syfte.....	11
Regler för utevistelser och olika avdelningstyper med avseende på öppen och låst.....	11
Disposition.....	13
Teoretisk ram: Totala institutioner och disciplinering	14
Totala institutioner, disciplinering och makt.....	14
Upplevelser av inlåsning och grader av frihet, samt betydelsen av tid och rum.....	17
Återfall i brott eller (åter)integrering i samhället?	20
På väg mot "frihet" – (åter)integrering i samhället.....	20
Metod och material	24
Kvalitativa intervjuer med ungdomar och personal.....	24
Analys.....	26
Kvantitativt material och återfall i brott.....	27
Analys.....	31
Upplevelser av inlåsning och utevistelsers betydelse för vardagen vid institutionerna	33
Upplevelser av att vara inlåst.....	33
Upplevelser av att få komma ut från institutionen för första gången.....	36
Varför ska en ungdom ha utevistelser enligt personalen?.....	39
Vikten av att vara skötsam och vad det innebär.....	41
Utevistelser som verktyg för disciplinering.....	46
Konsekvenser av disciplineringen.....	51
Sammanfattning.....	53
Ungdomarna och personalen om förutsättningar för tiden efter institutionstiden	55
Ungdomarnas tankar om tiden efter verkställigheten.....	55
Att återfalla eller att inte återfalla?.....	55
Varför vill ungdomarna sluta med brott?.....	56
Vad behövs för att inte begå brott igen?.....	62
Personalen om vad som behövs för att det ska gå bra för ungdomarna.....	65
Att (inte) hålla emot när det blåser – om balansen mellan öppenhet och säkerhet.....	68
Sammanfattning.....	72

Återfall och öppenhet under institutionstiden	74
Bakgrund och tidigare brottslighet hos de dömda ungdomarna	74
De aktuella domarna till slutna ungdomsvård	78
Återfall i brott generellt.....	79
Former av öppenhet	81
Öppenhet och återfall i brott.....	85
Återfall efter matchning.....	87
Interaktionseffekter med olika risk för återfall	87
Återfall uppdelat på olika institutioner.....	88
Avslutande kommentarer.....	93
Avslutande diskussion	95
Referenser	99

FÖRORD

Denna studie hade aldrig kunnat bli vad den blev utan alla de ungdomar, dömda till sluten ungdomsvård, som ställt upp och berättat om sina erfarenheter av inlåsning, vardagen vid institutionen och sina tankar om tiden efter att straffet är avtjänat. På ett öppen hjärtigt och generöst sätt har ni berättat för mig, och i och med det också för omvärlden, om era många gånger svåra erfarenheter inom ramen för sluten ungdomsvård. Ni ska alla ha ett stort tack för det! Detsamma gäller all den personal som varit behjälplig i studiens genomförande. Dels de som hjälpt till med att ordna all logistik kring intervjuerna, dels alla ni som själva ställt upp och låtit er intervjuas. Utan er hade studien inte heller blivit vad den blev och jag är mycket tacksam också till alla er för att ni berättat om ert många gånger svårt arbete vid de särskilda ungdomshemmen. Jag vill också tacka SiS FoU-enhet, både för stöd med genomförandet och för kommentarer vid två olika seminarier och på tidigare versioner av denna rapport.

I arbetet med studien har också Elisabeth Nordén, Linnéa Wätterstam och Therese Skrinjar deltagit genom kodning av ungdomarnas akter och journaler samt transkribering av intervjuer. Tack för det noggranna och kompetenta arbete ni gjort!

Slutligen vill jag också rikta ett tack till mina kollegor vid Kriminologiska institutionen som läst och kommenterat ett bokutkast utifrån studien, och då ett alldeles särskilt stort tack till Ingrid Lander och Anders Nilsson som fungerade som kommentatorer. Även om det var ett utkast till en annan publikation så har denna rapport gynnats av era kommentarer.

Studien är finansierad av Statens institutionsstyrelse.

SAMMANFATTNING

Sedan sluten ungdomsvård infördes 1999, som alternativ till fängelse för dömda i 15–17 års ålder, har det kunnat konstateras att påföljden nästan helt ersatt fängelse för denna grupp men också att den ledde till en ökad användning av frihetsberövanden. Ett ökat frihetsberövande av unga är av flera orsaker oroväckande och det är därför angeläget att studera denna grupp närmare. Dömda till sluten ungdomsvård är en grupp som har höga återfall i brott och där insatser som kan minska detta återfall är angeläget både för dem själva, potentiella nya offer och samhället som helhet. I denna studie är syftet att undersöka om en mer öppen institutionstillvaro för ungdomar dömda till sluten ungdomsvård, genom mer utevistelser och att vistas vid en öppen avdelning, kan minska återfall i brott. Syftet är också att undersöka vilken betydelse utevistelser och mer öppna former har för ungdomarnas vardag vid institutionen. Detta har undersökts dels kvantitativt, där dömda år 1999–2006 följts upp i återfall inom fem år, dels kvalitativt genom intervjuer med dömda pojkar och personal vid de institutioner som har särskilda platser för sluten ungdomsvård.

Uppföljningen i återfall i brott visar tydligt att de ungdomar som vistas i öppnare former under slutet av verkställigheten återfaller i mindre utsträckning, vilket framför allt gäller för återfall i mer allvarlig brottslighet. Detta gäller även efter matchning på en mängd faktorer som har betydelse både för risken för återfall och för möjligheten att komma till öppnare former. Det tycks också vara särskilt betydelsefullt för ungdomar med högre återfallsrisk att kunna komma till öppnare former. En slutsats från den kvantitativa delen av studien blir således att öppnare former är eftersträvansvärt och betydelsefullt för att minska återfallen i brott för denna grupp ungdomar. Intervjuerna med både ungdomar och personal komplicerar dock denna bild.

Upplevelsen av den totala institutionen och att vara inlåst går in på bara livet (och kroppen) på dessa pojkar, vilket gör att önskan om och behovet av lättnader från denna tillvaro upplevs som nödvändig. I och med denna centrala betydelse blir löftet om utevistelser och att få vistas vid en mer öppen avdelning viktiga inslag i den disciplinering till skötsamhet, in i minsta detalj, som byggs upp runt dem. Öppenhet är eftersträvansvärt och viktigt för att minska den skadeverkning inlåsningen har på ungdomarna och fungerar som stöd både för att de ska vilja och klara av att inte återfalla. Samtidigt visar både intervjuer med personal och ungdomar att möjligheten till öppnare former ibland används av personalen på kontraproduktiva sätt. När möjligheten till mer öppna former villkoras genom skötsamhetskriterier som snarare hör samman med att uppnå lugn och ro på avdelningen och underlätta personalens maktposition och arbetsro, riskerar detta att på flera sätt bli problematiskt. Ett sätt är genom det motstånd detta genererar hos

ungdomarna, vilket leder till ytlig anpassning i stället för verklig förändring, liksom att det bidrar till mindre positiva relationer mellan personal och ungdomar. Ett annat är genom det paradoxala förhållandet att ungdomarna, för att få komma i öppnare former som ska minska de skadeverkningar som inlåsningen genererar, först måste visa att de kan anpassa sig till just de förhållanden som genererar denna skadeverkning. De måste alltså på sätt och vis *bli institutionaliserade* för att få ta del av insatser som *minskar institutionaliseringen*. Allt detta innebär dock att potentialen för ökad öppenhet för att minska återfall faktiskt är större än vad resultaten i denna studie visar, givet att insatserna används mer klokt och eftertänksamt och med mindre detaljdisciplinering genom skötsamhet på avdelningen.

ENGLISH SUMMARY

Young offenders given custodial sentences in youth institutions constitute an important group in the context of crime prevention research, given that offenders within this group are at high risk of reoffending or continuing with a criminal career into adulthood. This report explores the significance of custodial openness for children and youths and how this environment affects future desistance from crime. The study builds upon detailed interviews with convicted youths and staff at the special approved homes in Sweden, and a follow up of youths convicted during the years 1999–2006 in re-offending within five years. The study provides powerful support for that the experience of more open custodial forms during the youth custody sentence is of significance both for providing incarcerated youths with a more humane environment and for the likelihood of a positive outcome following their release.

The results show that custodial openness appears to be related to lower levels of re-offending even when those individuals released from open and locked units respectively have been matched on the basis of a broad range of relevant factors. It seems likely that the results may be due to both a (already ongoing) process of change that makes the use of more open forms of custody possible, and to these forms of custody in themselves contributing to lower levels of re-offending following release. The possibility of more open forms of institutional care are important for several reasons, linked both to the youths' willingness to avoid re-offending and their possibilities to succeed in this aspiration. However, the central focus on good behaviour for custodial openness also has more problematic consequences for the everyday life of the institutions, eg. for the youths' experiences of the power relations between youths and staff and the tendency to use the custodial openness to discipline the youths in detail. There is thus a requirement that the youths become *institutionalised* in some way in order to be given the opportunity to experience measures that reduce this institutionalisation.

With only a few exceptions, the youths spoke of intending to try to change their lives and to desist from crime. Institutional leave and more open forms of custody are i.e. important in order to maintain contact with people of significance both for the youths' desire to desist from crime and for their ability to succeed in doing so. The staff described having to strike a difficult balance between maintaining security and not making a bad situation worse by subjecting the youths to overly secure forms of custody. The intensity of the youths' desire to be moved into more open forms of custody gives the staff a great deal of power, however, and this needs to be handled in a constructive manner and not used for short-term strategies intended to produce a calm environment on a given unit. All of this means, however, that the potential effects of increasing the degree

of custodial openness as a means of reducing re-offending are actually greater than the results of this study show, provided that it is used more wisely and thoughtfully and with less focus on micro-discipline in the form of good behaviour in the unit on which the youth is placed.

Introduktion

Denna rapport handlar om barn som begått mycket allvarliga brott, ofta grova våldsbrott, och därför dömts till en frihetsberövande påföljd. Den behandlar hur barn och unga som frihetsberövas upplever detta, hur skadeverkningarna eventuellt kan minskas genom en strävan mot mer öppenhet i olika former och vilken betydelse detta har för vardagen vid institutionen de unga vistas vid och deras återfall i brott. Den handlar också om hur dessa barn och unga ser på livet efter frihetsberövandet och sina möjligheter till att leva ett, utifrån deras egen uppfattning, bättre liv i framtiden.

Påföljden sluten ungdomsvård (Brottsbalken kap 32 § 5) infördes i Sverige 1999 i syfte att undvika fängelse för personer under 18 år. I propositionen som föregick lagen om sluten ungdomsvård anges flera skäl till att påföljden införs. Ett viktigt argument är målsättningen att följa FN:s barnkonvention som anger att alternativ till fängelse ska finnas för personer under 18 år och att fängelse endast ska användas som en sista utväg, samt att frihetsberövade barn inte bör vistas tillsammans med vuxna. Det framhålls även i propositionen att en placering inom kriminalvården innebär en ökad risk för att den unge uppfattar detta som en bekräftelse på sig själv som kriminell samt att fängelsestraff är förenat med särskilda risker för unga personer. Det anses inte heller rimligt att bestraffa unga personer lika hårt som vuxna. Samtidigt lyfts det fram att det föreligger ett behov av att det för unga lagöverträdare som begår mycket allvarliga brott finns en påföljd som "i rimlig utsträckning avskräcker från brott, tydligt markerar grundläggande gränser och dessutom svarar mot de krav samhället ställer på rättvisa inom straffskipningen" (s. 153). Restriktiviteten med att döma till frihetsberövande påföljd ska gälla även framöver, vilket innebär att förutsättningarna för att döma till sluten ungdomsvård ska vara desamma som till fängelse. Det vill säga, inget annat påföljdsalternativ ska kunna komma i fråga och det ska föreligga synnerliga skäl för att påföljden ska användas. Samtidigt som det poängteras att tiden för sluten ungdomsvård ska följa brottets straffvärde, framhålls att vid *verkställigheten* av påföljden ska den unges behov av vård tillmätas stor betydelse (s. 96), vilket är i linje med en svensk tradition av fokus på vård inom socialtjänsten för unga lagöverträdare.¹

Mest lämpade att ansvara för verkställigheten ansågs de statliga särskilda ungdomshemmen vara, och sedan 1999 har ungdomar dömda till sluten ungdomsvård verkställt sina straff där. Det är ungdomar dömda till denna påföljd sedan den infördes 1999 och till och med år 2007 som ingår i den kvantitativa studie som rapporten bygger på.² Den

---

1 Den som är intresserad av Sveriges hantering av unga lagöverträdare i en internationell kontext kan läsa om detta i Pettersson (2017).

2 Vid uppföljning i lagföringar efter fem år ingår enbart åren 1999–2006 p.g.a. att tidpunkten för datauttaget från Brottsförebyggande rådet endast tillåter uppföljning i återfall t.o.m. år 2011.

kvalitativa delen utgörs av intervjuer med personal som arbetar vid dessa institutioner och ungdomar som dömts till sluten ungdomsvård och avtjänar sitt straff där. Av särskild vikt för denna studie är det ansvar som framgår av § 2 i *Lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård*:

Verkställigheten av sluten ungdomsvård skall utformas så att den dömdes anpassning i samhället främjas och att de skadliga följderna av frihetsberövandet motverkas.

Möjligheter till utevistelser och att få vistas på en öppen avdelning kan vara en sådan åtgärd, som både kan främja den unges anpassning till samhället och minska skadeverkningarna av inlåsningen. I samma lag är det också angett att den unge ska "tillåtas att vistas utanför det särskilda ungdomshemmet i den utsträckning som kravet på samhällsskydd medger, om det bedöms lämpligt för att främja hans eller hennes anpassning i samhället eller det finns andra särskilda skäl" (§ 18).

Samtidigt visar tidigare forskning att införandet av sluten ungdomsvård har lett till att strafftiden för denna grupp ungdomar höjts (Sarnecki och Estrada, 2006; Kühlhorn, 2002; Pettersson, 2010a; Pettersson, 2010b). I praktiken innebär de förlängda strafftiderna dessutom ännu längre inlåsning jämfört med den tid ungdomar i samma ålder satt i fängelse, eftersom det vid fängelsestraffen tillämpas villkorlig frigivning efter 2/3 av strafftiden. När hänsyn tas till villkorlig frigivning har strafftiden i stort sett fördubblats (Pettersson, 2010a; Pettersson, 2010b). Forskning har också visat att införandet av sluten ungdomsvård resulterade i en net-wideningeffekt i form av att ungdomar som begått brott som tidigare *inte* resulterade i fängelse nu döms till sluten ungdomsvård (Granath, 2007; Pettersson, 2010b). Effekten av lagförändringen har alltså blivit att fängelse undviks, men att fler ungdomar får ett frihetsberövande straff och under längre tid.

Med anledning av tidigare forskning om fängelser som visar på inlåsningens kriminogena effekter (Cullen, Jonson, och Nagin, 2011; Durlauf och Nagin, 2011; Bales och Piquero, 2012; Nagin, Cullen, och Jonson, 2009; Nieuwbeerta, Nagin, och Blokland, 2009; Gendreau m.fl., 2000) är fler och längre frihetsberövanden en minst sagt olycklig utveckling, och strategier för att minska negativa effekter är en angelägen fråga. Dessutom menar Palm (2003), i sin jämförelse av ungdomar placerade i tvångsvård på särskilda ungdomshem genom socialtjänstens försorg, dömda till sluten ungdomsvård samt fängelsedömda unga, att repressionsnivån då tycktes vara högst inom sluten ungdomsvård. Det gör denna utveckling än mer problematisk. Forskning om institutionsbehandling av ungdomar med antisocial problematik visar att en viktig faktor för att nå positiva resultat av institutionsbehandling är att den bedrivs inom så öppna former som möjligt utifrån förutsättningarna (Andreassen, 2003). En tidigare uppföljning av de som dömts till sluten ungdomsvård visade på ett samband mellan frekvensen av utevistelser och återfall i brott, där de som inte återföll inom tre år i högre utsträckning haft utevistelser under verkställigheten. Det gick dock inte i studien att närmare analysera sambandet mellan utevistelser/öppenhet och återfall, alltså om utevistelserna hade en självständig betydelse för risken för återfall. Däremot kunde följande konstateras: efter kontroll för en av de viktigaste faktorerna för risken för återfall i brott (tidigare brotts-

lighet) kvarstod ett samband (Pettersson, 2010a; Pettersson, 2010b). Denna studie undersöker detta samband närmare och vidgar också frågan till att även omfatta betydelsen av öppenhet för vardagen vid institutionerna.

Syfte

Mot denna bakgrund är studiens syfte att undersöka om en mer öppen institutions-tillvaro för ungdomar dömda till sluten ungdomsvård, genom mer utevistelser och att vistas vid en öppen avdelning, minskar återfall i brott. Syftet är också att undersöka vilken betydelse utevistelser och mer öppna former har för ungdomarnas vardag vid institutionen.

Begreppet utevistelser används liktydigt med alla former av vistelser utanför institutionsområdet. Det handlar både om sådant som mer formella bevakade eller obevakade hembesök (vilket kan associeras till permissioner i mer traditionell bemärkelse) men också olika besök som behöver göras hos tandvård, läkare och så vidare. Även mer vardagliga aktiviteter som att få gå och fika på en närliggande ort, åka och simma, gå på bio eller åka till en affär och köpa godis och/eller tobak ingår i vad som avses med utevistelser. Det kan också handla om att mer regelbundna aktiviteter, som att gå i en skola utanför institutionsområdet eller spela fotboll i en lokal fotbollsförening, ryms inom den övergripande termen utevistelse. När ordet permissioner förekommer i rapporten avses samma som utevistelser.

Regler för utevistelser och olika avdelningstyper med avseende på öppen och låst

Inom verkställighetsprocessen för sluten ungdomsvård finns det flera olika grader av "öppenhet" som ungdomen kan slussas igenom under institutionstiden. Den mest slutna formen är *mottagningsavdelningarna*. Dessa är låsta avdelningar med hög säkerhetsnivå. På de *låsta behandlingsavdelningarna* kan ungdomen ha en sluten eller mer öppen tillvaro beroende på vilka restriktioner den enskilda ungdomen har. Avdelningen i sig är dock låst och en mer öppen tillvaro handlar om utevistelser, inte om olåsta dörrar. Därefter kan ungdomen flyttas över på en *öppen behandlingsavdelning* för att sedan vistas på en *utslussningsavdelning*. Utslussningen kan ske utanför SiS eller inom SiS, och de inom SiS kan i sin tur vara på eller utanför institutionsområdet. Några av institutionerna har en utslussningsavdelning inne i ett närliggande samhälle eller stad. Därefter kan en del ungdomar erbjudas eftervårdsinsatser.

Det är den dömde som ansöker om att få utevistelser, men personal ska vara behjälplig med detta om det behövs. Vem som beslutar om vistelser utanför institutionen beror dels på straffets längd, dels på om den unge vistas på en öppen eller låst avdelning. När strafftiden är ett år eller mer ska placeringschefen på SiS huvudkontor fatta beslut om

vistelser utanför institutionen, oavsett var den unge är placerad. När strafftiden är under ett år har institutionschefen rätt att fatta beslut om utevistelser om den unge är placerad på en öppen avdelning. Om den unge är placerad på en sluten eller låst avdelning är det placeringschefen som beslutar. Institutionen (institutionschefen) ska ge ett utlåtande om utevistelsen tillstyrks eller inte. Inom ramen för de regler som förekommer för att få permissioner ska flera olika faktorer beaktas. Centralt är skötsamhet av olika slag. Exempelvis ska personalen fylla i en blankett i samband med ansökan där det ska framgå om den unge varit (är) skötsam, dennes inställning till droger och missbruk samt om den unge följer behandlingsplanen. Normalt ska den unge ha varit skötsam med avseende på våld eller hot om våld, avvikning, missbruk eller försök till missbruk i en månad för att en utevistelse ska beviljas. Det kan dock göras undantag från detta (SiS Riktlinjer för sluten ungdomsvård, avsnitt 5.6.7). Det ska också ligga en riskbedömning till grund för beslutet, men under den tid studien pågick gjordes dessa, enligt uppgift från SiS, inte systematiskt.³ En annan begränsning för möjligheten till permissioner är strafftiden och hur stor del av den som har avtjänats. Tidigare skulle den unge ha avtjänat halva tiden av sitt straff för att kunna få bevakade hempermissioner, och efter två tredjedelar kunde en ungdom få obevakade hempermissioner. Dessa strikta tidsregler har dock tonats ned, till förmån för en mer individuell bedömning. Under den tid som intervjuerna med personal genomfördes hade denna process just börjat, för att i slutet av perioden vara mer tydlig, bland annat på grund av att nya direktiv om bättre utslussverksamhet för dömda till sluten ungdomsvård hade tillkommit (Justitiedepartementet, 2011).

Det finns alltså ett flertal olika steg mot öppenhet som idealt kan tas vid institutionerna. En intern genomgång (SiS, 2010) visar att det är stora skillnader mellan olika ungdomar i hur långt de hinner under strafftiden i denna kedja. Dels skiljer det sig mellan institutionerna i om de har öppna avdelningar, dels är det inte alltid det finns plats på en öppen avdelning (något som också bekräftas av intervjuerna med personal). I kartläggningen av utslussverksamheten inom den slutna ungdomsvården konstateras att (SiS, 2010, s. 14–15)

När det gäller skillnader mellan vad institutionerna planerat tycks man ha gått efter motot "Man tager vad man haver", dvs de institutioner som har tillgång till en egen utslussningsavdelning har placerat flera av sina ungdomar där, medan de institutioner som saknar sådan avdelning inte heller placerar ungdomarna på annan institution än den egna i slutfasen av verkställighetstiden. Istället blir ungdomarna i flertalet fall kvar på sluten avdelning under hela verkställighetstiden, om än med möjligheter att vistas utanför avdelningen i slutfasen.

Det betyder med andra ord att det finns faktorer som inte kan antas vara relaterade till ungdomen eller dennes återfallsrisk som har betydelse för om den unge är på en öppen eller sluten avdelning i slutskedet av verkställigheten. Detta är förstås problematiskt ur rättssäkerhetssynpunkt, men öppnar för större möjligheter att studera öppenhetens be-

---

3 Av den anledningen begärdes inte heller information från dessa ut som underlag i studiens material.

tydelse för återfall i brott i denna undersökning. Det är alltså inte bara riskfaktorer som föreligger innan institutionstiden, eller vad som sker under institutionstiden, som har betydelse för möjligheten att komma till en mer öppen avdelning, även om sådana faktorer självfallet är betydelsefulla.

Disposition

Efter denna introduktion följer ett kapitel som sätter frågorna i en teoretisk ram samt ett kapitel som redogör för forskning om återfall i brott. Därefter beskrivs material och genomförande mer i detalj i kapitel fyra. Efter det följer tre empiriska kapitel. Det första handlar om ungdomarnas och personalens beskrivningar av vardagen vid institutionen med fokus på upplevelser av inlåsning och utevistelser. Det andra sätter i stället fokus på ungdomarnas tankar kring tiden efter institutionstiden liksom personalens uppfattning om vad som behövs för att ungdomarna inte ska fortsätta begå brott. Det tredje inleds med en kvantitativ beskrivning av de dömda ungdomarna vad gäller problembild, tidigare brottslighet och så vidare, och redovisar sedan resultatet av det kvantitativa materialet och återfall i brott. Rapporten avslutas med ett kapitel som sammanfattar resultaten genom att knyta ihop de empiriska materialen och föra en diskussion om dessas betydelse för verksamheten kring utevistelser.

Denna rapport bygger i stor utsträckning på en bok om studien, *Young offenders and open custody*, utgiven på engelska (Pettersson, 2017). Med förlagets godkännande har större delar än normalt av denna fått återanvändas i en icke-kommersiell version på svenska riktad till framför allt personal vid de särskilda ungdomshemmen. Kapitlen om teori och metod i denna rapport är nedkortade versioner av kapitel i den boken. Detsamma gäller för det första och andra empiriska kapitlet (om institutionstiden samt om tiden efter). Det sista empiriska kapitlet återger huvudresultaten från boken, men innehåller också nya delar, exempelvis i form av att en del resultat för flickorna presenteras i rapporten och inte heller analyserna uppdelade på olika institutioner finns med i boken.

Teoretisk ram: Totala institutioner och disciplinering

Detta är en sammanfattning av studiens teoretiska utgångspunkter. En längre teoretisk diskussion förs i boken *Young offenders and open custody* (Pettersson, 2017).

Totala institutioner, disciplinering och makt

För att förstå och tolka betydelsen av öppenhet under institutionstiden för vardagen vid institutionerna och återfall i brott används en kombination av Goffmans (2005, första gången utgiven 1961) arbete om totala institutioner och Foucaults (2001, första gången utgiven 1974) om disciplinering och makt. Det centrala draget hos totala institutioner är att de bryter ned gränserna mellan tre sfärer, att sova, roa sig och arbeta, som i det normala livet är åtskilda (Goffman, 2005, s. 14ff). De intagna förvägras (tillfälligt) rättigheter att förfoga över egna pengar, föra sin egen talan och så vidare. För att klara av livet vid en total institution krävs anpassning och Goffman (2005, s. 50ff) urskiljer fyra vanliga anpassningssätt för de intagna, vilka alla kan förekomma och användas vid olika tillfällen av samma intagen. Den första strategin är att dra sig undan och avskärma sig. Den andra är att anta den omedgörliga linjen, vilket innebär ett avståndstagande från den totala institutionen med de konflikter detta innebär.⁴ Ett tredje sätt kallar Goffman för *kolonisering*. Det innebär att den intagne "nöjer sig med de smakbitar av yttervärlden som institutionen erbjuder och han bygger upp en stadig, relativt belåten existens genom ett maximum av de tillfredsställelser som är möjliga att erhålla inom institutionen" (s. 51). Den fjärde anpassningsformen är *omvändelse*. Denna innebär att den intagne "ta[r] över ledningens eller personalens syn på honom och försöker spela rollen av den perfekta intagne" (s. 51). Totala institutioner tenderar att generera stora avstånd mellan personalen och de intagna (Goffman, 2005). Personalen känner sig ofta överlägsen medan de intagna upplever sig underlägsna. Detta, tillsammans med andra faktorer, skapar en påtaglig maktasymmetri mellan personal och intagna, vilket exempelvis kan manifesteras i att den intagne tvingas be ödmjukt för att få tillgång till småsaker, som ett glas vatten, att få röka, eld till cigaretten och så vidare.

Goffman (2005, s. 68) lyfter också upp betydelsen för tillvaron på totala institutioner av att de intagna "*styr sig själva*" (kursiv i original) på så sätt att den intagnes agerande blir något han/hon både vill och själv kan styra och förändra, vilket delvis kan jämföras med Foucaults diskussioner om disciplinering. Goffman (2005) menar att totala

---

4 Goffman påpekar att denna strategi paradoxalt nog samtidigt innebär ett djupt engagemang i organisationen.

institutioner innebär nya system av rättigheter som är relaterade till "personlighetens förändring", och han tar upp tre grundläggande element i dessa, ordningsregler, belöningar och bestraffningar, vilket har likheter med Foucaults diskussioner om produktiv och repressiv makt, något jag återkommer till. Goffman (2005) påpekar även att frigivning från den totala institutionen ofta är en del i detta system av rättigheter, liksom hur intagna flyttas från en plats till en annan som "ett administrativt medel att utdela en bestraffning eller belöning som deras samarbetsvillighet förtjänar" (s. 44). Detta har tydlig relevans för möjligheten att få vistas i öppnare former och att få utevistelser. Goffman (2005, s. 110) menar att

I ett läge när han har alla skäl i världen att ställa krav på bättre villkor säger man honom att när personalen märker att han "kan sköta sig" eller kommer att "må bättre av" en högre nivå på avdelningen, då ska lämpliga åtgärder vidtas. Tilldelning av en viss avdelning presenteras alltså inte som belöning eller bestraffning, utan som ett uttryck för patientens allmänna sociala funktionsnivå, ett uttryck för hans status som människa.

Detta påminner om hur andra forskare, utifrån Foucault, resonerat om hur (visad) vilja till förändring leder till olika fördelar (Hörnqvist, 2010; Werth, 2011; Werth, 2013). Detta system, att värdera "skötsamhet" och vad "må bättre av" innebär för att få olika privilegier, sköts av vad som i Foucaults (2001, s. 26) termer kan kallas för "parallellt fungerande domare" såsom psykiatriker, psykologer, ämbetsmän som övervakar straffets verkställighet, uppfostrare och så vidare. Eftersom dessa kan avgöra om den dömda "förtjänar" att sättas på fri fot eller inte (exempelvis genom villkorlig frigivning eller att få möjlighet till utevistelser) så lämnas dömandet över i deras händer.

En viktig del av det disciplineringsystem Foucault (2001, s. 185ff) urskiljer i fängelset är vad han kallar för *examen*. Examen innebär en överblick där det går att differentiera individer, belöna och bestraffa dem. En form av examen är att bli utskriven (friskförklarad vid Goffmans mentalsjukhus), en annan kan sägas vara att anses tillräckligt förändrad för att kunna få vistas utanför institutionen. Foucault framhåller också betydelsen av kunskapsinhämtning om individen som en grundbult i den disciplinerande organisationen (se även Goffman, 2005).

I relation till de maktsystem som skisseras av Foucault (och som har stora likheter med Goffman) visar sig också betydelsen av att straffets längd inte är bestämt en gång för alla vara viktigt. Om strafftiden är absolut bestämd förlorar straffet nämligen sitt korrekionsvärde och "(s)traffets längd bör alltså variera inte bara med gärningens art och omständigheterna kring den, utan även med det sätt varpå straffet självt konkret förlöper" (Foucault, 2001, s. 246). Vid slutet ungdomsvård är straffets längd visserligen absolut bestämd, men däremot inte graden av hur repressiv och låst tillvaro den unge ska vistas i under dess verkställighet. Detta är centralt för att förstå den korrigerande funktion, och potential, som utevistelser och att få vistas på öppen avdelning har inom ramen för verkställigheten av slutet ungdomsvård.

För att tolka hur öppenhet får betydelse för vardagen för de ungdomar som döms till slutet ungdomsvård och deras återfall i brott är det alltså viktigt att förstå hur öppenhet

relateras till de maktrelationer som förekommer mellan personalen och ungdomarna. För detta är Foucaults (2001; se även Hörnqvist, 2012) diskussioner om den produktiva makten, och makt som en relation, användbart. Vid denna typ av institutioner förekommer både repressiva och produktiva maktrelationer (Pettersson, 2017; Hörnqvist, 2010). Medan den repressiva makten är kopplad till lagar, och att gränssätta utifrån vad som är rätt och fel, om en handling är en överträdelse av en regel eller inte, så handlar den produktiva makten om *normer*. Medan den repressiva makten är upptagen med att förhindra (olagliga eller felaktiga) handlingar, innebär i stället den produktiva makten ett genererande av handlingar. I slutändan av produktiv makt finns dock alltid en repressiv möjlig åtgärd inom ramen för dessa institutioner (Hörnqvist, 2010; Ugelvik, 2014; Bosworth, 2007).

Där det finns makt finns också motstånd, och vad som är maktutövning och vad som är motstånd avgörs av parternas inbördes relationer (Hörnqvist, 2012). Ugelvik (2014) argumenterar för att män i fängelse, genom sitt motstånd, gör frihet (doing freedom) och han anser att "... the ultimate objective of resistance is not necessarily to successfully evade control. The goal may, instead, be to face that control in a satisfactory way, preferably by making it more liveable and at the same time making yourself more than someone who is being controlled by the process" (s. 45). Detta kan jämföras med de subtila och väl avvägda uttryck av motstånd som Wästerfors (2009) beskriver i sin studie av pojkar på ett särskilt ungdomshem. Han beskriver pojkarnas förmåga att "... använda subversiv ironi eller agera "oförskämt" på ett så taktfullt sätt att det inte kan vändas emot dem" (s. 27). Det motstånd som görs får betydelse för hur kontrollen formeras, eftersom personalen anpassar sig efter detta. Detta i sin tur innebär nya möjligheter till motstånd, och alltså formar även kontrollen motståndet. Kontroll och motstånd blir på så sätt både sammanvävda och föränderliga (Ugelvik, 2014).

I analysen används också Foucaults (1982) begrepp *pastoral makt* (pastoral power). Denna form av makt hörde ursprungligen samman med de kristna institutionerna, men har i dagens mer sekulära samhälle formerats om till att vara en form av makt utövad genom staten. Inte minst inom välfärdsstatens institutioner, däribland socialtjänstens olika uppdrag, har den lyfts fram som betydelsefull (Pettersson, 2013; Järvinen, 2002). Pastoral makt utövas inom ramen för ett "hjälpande projekt" och är relaterat till den *normaliserande* uppgift som hör samman med det sociala arbetet (Pettersson, 2013; Mattsson, 2005). Ett exempel på detta kan ges från Peterssons studie av substitutionsbehandling för narkotika. Hon visar hur den kontroll av klienterna som förekom, bland annat upprättande av villkor, regler och rutiner för att dessa skulle få tillgång till behandlingen, konsekvent beskrevs i termer av stöd och hjälp till klienter. Framför allt av personalen men ibland även av klienterna själva. Klienterna ansågs inte ha förmåga att klara av sitt vardagliga liv själva, och fick på detta sätt hjälp med det. Järvinen (2002) talar om *hjälpens universum* och hur den makt som utövas av socialtjänstens tjänstemän osynliggörs och förnekas av dessa genom att de beskriver sitt arbete i termer av hjälpande och inte utövande av kontroll och makt, trots att deras arbete också innehåller en mängd sådana inslag (se även Johansson och Skrinjar, 2001). I hjälpens universum utövas ingen makt utan bara (uppoffrande) hjälp och stöd till en person som behöver föras

in på den rätta vägen för att leva ett bra och normalt liv. Att maktutövningen skulle vara osynliggjord vid de särskilda ungdomshemmen generellt eller i relation till LSU stämmer förstås inte, inte minst visar intervjuerna med personalen att de är väl medvetna om att de utövar makt. Delar av den makt som utövas kan dock skylas över genom att den kläds i "hjälpens" dräkt.

Slutligen är olika privilegiesystem ett viktigt inslag i de maktrelationer som förekommer mellan personal och ungdomar vid de särskilda ungdomshemmen, ofta i form av teckenekonomi (Franzén och Holmqvist, 2014; Kivett och Warren, 2002; Liebling, 2008). Dessa kan beskrivas som en del av en systematiserad maktrelation mellan personalen och ungdomarna, där ungdomarna uppfattas som ansvariga för att se till att uppnå de beteenden som krävs för att få belöningar (Franzén och Holmqvist, 2014; se även Werth, 2013), samtidigt som det fortfarande är personalen som bedömer huruvida de presterat enligt kriterierna. Dessa system relateras emellanåt till utevistelser som en av de fördelar som kan uppnås genom skötsamt beteende.

Upplevelser av inlåsning och grader av frihet, samt betydelsen av tid och rum

Utöver forskning om totala institutioner, makt och disciplin är några andra infallsvinklar av relevans. Ett perspektiv på tillvaron i dagens fängelser, som är tydligt relaterat till slutna ungdomsvård och möjligheten till öppenhet, är vad Shammas (2014) benämner *pains of freedom*.⁵ Begreppet bygger vidare på Sykes (1958) begrepp *pains of imprisonment* och visar hur mer öppna fängelser innebär andra former av smärta, där närheten till friheten för med sig speciella problem och delvis andra former av maktrelationer. Utifrån ett etnografiskt material från ett öppet fängelse i Norge beskriver Shammas hur närheten till friheten kan relateras till fem olika former av *pains of freedom*: 1) förvirring; 2) ångest och gränslöshet; 3) tvetydighet/ambivalens; 4) relativ deprivation; och 5) individuellt ansvar (s. 110)⁶, varav alla utom relativ deprivation är relevanta för denna studie. Förvirring handlar om hur känslan i det öppna fängelset skapar en förvirring kring att du är fri men ändå inte fri, i och med att fångarna rör sig relativt fritt och ofta mellan utsidan och insidan av fängelset. Parallellt med den stora friheten finns samtidigt fängelsets ramar för övertramp eller regelbrott kvar. Ångest och gränslöshet handlar om att de öppna förhållandena, till skillnad från de låsta, skapar en försmak av frigivningen och de intagna lever därför i en "permanently suspended release anxiety" (s. 112). Ytterligare en aspekt är att den kontakt med det "normala livet" som olika former av utevistelser innebär skapar lidande i stället för att vara ett välkommet inslag. Fångar berättar

5 Då begreppet inte finns på svenska, och det är svårt att översätta det på ett sådant sätt att det behåller sin innebörd, har jag valt att behålla det engelska uttrycket.

6 På engelska: 1) confusion; 2) anxiety and boundlessness; 3) ambiguity; 4) relative deprivation; and 5) individual responsibility.

också om hur de blir förvirrade när de ställs inför förändringar som skett i samhället, exempelvis relaterat till teknisk utveckling. Det framkommer dessutom en ambivalent inställning till att vistas utanför fängelset då det å ena sidan är bra men å andra sidan innebär en försmak av frihet (jämför McAllister, Bottomley, och Liebling, 1992) vilket skapar en önskan om mer som genererar negativa känslor i och med att förväntningarna inte uppfylls. Slutligen innebär det personliga ansvaret fångar i öppna fängelser ställs inför att de måste utöva makt över sig själva. De ska så att säga *disciplinera sig själva* (jämför Goffman, 2005) till att följa regler, återvända efter permissioner med mera, en form av *disciplining the soul* som Neumann (2011) kallar det.

Också hur frihetsberövanden påverkar en person rent kroppsligen har betydelse för att förstå de dömda ungdomarnas tillvaro i relation till slutenhet, öppenhet och utevistelser. Moran (se exempelvis 2014) visar hur fängelsevistelser innebär påverkan på kroppen som inte "försvinner" i och med frigivningen. Hon resonerar utifrån en studie av kvinnor som suttit (eller sitter) i fängelse i Ryssland, och hur de upplever det som att det stigma fängelset innebär står skrivet på deras kroppar efter frisläppandet som en "tattoo on the forehead" (s. 41). På så sätt följer fängelset med utanför den totala institutionen. Det kan handla om både sådant som inte går att dölja (tandstatus) eller som är osynligt för andra än dem själva (som sömnsvärigheter, att ha svårt att vara ensam eller att veta hur man ska agera i sociala sammanhang). Detta är betydelsefullt för återintegrering av fångar i samhället. Shammas (2014) beskriver även han olika former av kroppsliga reaktioner (utslag, svettningar) hos fångarna i samband med vistelser utanför fängelset, vilket han tolkar i linje med Morans resonemang om att erfarenheten av fängelset rent kroppsligen följer med utanför murarna. Farrington (1992) å sin sida menar att föreställningen om fängelset som en total institution förbiser att det inte alltid innebär en total isolering från samhället och han menar att fängelset i stället bör betraktas som en "not-so-total" institution.

Ytterligare en aspekt av relevans för att förstå erfarenheten av att vara i fängelse eller frihetsberövad på andra sätt, liksom för hur erfarenheter av utevistelser och mer öppna former upplevs, är hur tid uppfattas (Cope, 2003; Moran, 2012a; se även Shammas, 2014). Tiden kan upplevas gå så fort att du blir snurrig i huvudet eller snigla sig fram och aldrig ta slut, den kan upplevas på olika sätt beroende på om du är (tillfälligt) utanför institutionen eller i isolering/avskiljning⁷, liksom variera över dygnets timmar. Tiden i fängelse/på institution upplevs som förlorad, medan andra utanför kommer framåt i livet står de själva stilla.⁸ Det handlar alltså om en sammanvävning av tillvaron innanför och utanför institutionen.

Ett annat sätt som tid och upplevelsen av att vara frihetsberövad är sammanlänkade på är att det, utöver att innebära en viss tid som du ska avtjäna straffet, också innebär

---

7 I rapporten kommer begreppen avskiljning och isolering att användas synonymt. Avskiljning är den term som används i gällande regelverk. Isolering är dock en mer allmänt förekommande benämning och jag menar att den i mindre utsträckning "döljer" vad det handlar om. Jag har därför valt att också använda begreppet isolering (som också är vad flera av ungdomarna kallar det för).

8 Även Goffman (2005) förde resonemang om hur de intagna uppfattade att tiden på institutionen gick till spillo.

en daglig kontroll av tiden på olika sätt. När du ska gå upp, när du ska äta, när du ska gå och lägga dig, när du får "fritid" och när du ska arbeta eller gå i skolan är förhållanden som ofta styrs minutiöst inom ramen för ett fängelsestraff eller vid institutionsvård (Cope, 2003; Foucault, 2001). Ofta har tiden utanför, innan straffet eller placeringen vid en institution, i stället karaktäriserats av att vara ostrukturerad och utan fasta tidsramar. Samtidigt som tiden i fängelset är strikt begränsad och kontrollerad i vissa avseenden förekommer också långa tidssjok som snarare präglas av sysslolöshet än minutiöst indelad kontroll, som exempelvis efter dagens bestämda aktiviteter och under natten (Cope, 2003).

Personalen äger kort sagt makten över fångarnas/ungdomarnas tid, tiden de ska vara inlåsta⁹, i vilka former och på vilka villkor, liksom när de får vara utanför. Denna noggranna kontroll i tid och rum blir en form av disciplinens mikromakt (Foucault 2001; Petersson 2013). Denna makt kan vara både repressiv (att bestraffa och hindra gränsöverskridelser) och produktiv (att belöna och producera eftersträvansvärt beteende). På detta sätt utövas makten också på ungdomarnas kroppar, som ska vistas i olika utrymmen och platser vid där för avsedda tidpunkter. Ugelvik (2014, s. 50) menar att på nivån av vardaglig interaktion i fängelset handlar kontrollen framför allt om fångarnas kroppar, som ser till att dessa kroppar är "on the right side of the right door at the right time" (s. 57).

---

9 Dock inte själva strafftiden vid slutna ungdomsvård.

Återfall i brott eller (åter)integrering i samhället?

Hannah-Moffat (2005; se även Andrews och Bonta, 2010) diskuterar uppkomsten av det nu relativt dominerande perspektivet av risk- och behovsbedömningar inom kriminalvården. Denna inriktning kan sägas vara väl etablerad också inom den statliga tvångsvården av ungdomar i Sverige generellt, och kanske inom verkställigheten av sluten ungdomsvård i synnerhet. Hannah-Moffat menar att vi nu är inne i det hon kallar för fjärde generationen av risk- och behovsbedömningar. Denna omfattar fyra moment: 1) *The risk principle*: Att behandlingen ska vara anpassad efter den dömdes risknivå och att det är de med högst risk för återfall som ska genomgå den mest intensiva behandlingen. 2) *The needs principle*: Att insatserna ska vara inriktade på kriminogena behov (*criminogenic needs*) och sikta in sig på de faktorer som är särskilt viktiga för att minska återfall (alltså inte mer generella hjälpinsatser som inte förväntas minska just återfall i brott). Principen innebär också att man ska rikta insatserna mot så kallade dynamiska faktorer, som går att förändra, till skillnad från riskfaktorer som utgörs av statiska faktorer som inte går att förändra i efterhand. 3) *The responsivity principle*: Att behandlingen ska vara anpassad efter förmåga och inlärningsstil hos den som genomgår behandlingen. 4) *The principle of professional discretion*: Att insatserna ska bygga på professionella värderingar och inte användas oansvarigt. Med professionella menas inte enbart psykologer (som är de som gör själva riskbedömningarna) utan de som är inblandade i behandlingen av den dömd. Det är punkt fyra som är ny för den fjärde generationen jämfört med den innan. Hannah-Moffat (2005) påtalar hur denna inriktning mot risk- och behovsbedömningar sätter fokus på individen som ett handlande subjekt ansvarigt för sina val, och på så sätt leder bort resonemangen om orsaker till brott från frågor om strukturella faktorer och marginaliserade livsförhållanden. Dessa antingen ignoreras eller betraktas som individuella brister, och i denna process görs sociala problem om till individuella problem.

På väg mot "frihet" – (åter)integrering i samhället

Ett område som anknyter till utevistelser är frivårdsverksamhet. Personer som dömts till frihetsberövande straff kan bli föremål för en intrikat kombination av övervakning och stöd/hjälp genom frivårdens verksamhet (Werth, 2013; Werth, 2011; Bosworth, 2007). Frivårdsverksamhet och frågan om återintegrering i samhället berör denna studie genom att syftet med utevistelser och att få vistas vid öppnare avdelningar ofta är att skapa bättre förutsättningar för livet efter institutionsplaceringen och att minska återfall i brott. Också det utökade utslussningsuppdraget som ålagts SiS efter att denna

studie genomfördes (Justitiedepartementet, 2011) har beröringspunkter med frivårdsforskning. Även inom forskning om frivården har det poängterats att det inom frivårdsverksamheten förekommer såväl repressiv som produktiv makt. Det finns en stark förväntan på den dömda om att ta ansvar för sitt liv och sköta sig framöver, samtidigt som det finns en mängd olika regler och sanktioner till stöd för övervakare att styra i den riktningen. Betoningen på att fången själv ska välja att sluta begå brott är stark. Det finns också en dubbelhet i hur den frigivne fången betraktas, dessa anses ansvariga för sitt eget handlande och sin egen förbättring, samtidigt som de betraktas som potentiellt farliga och utan förmåga till "förbättring". Detta förhållningssätt från frivårdsinspektörer förminskar eller helt osynliggör de utmaningar som möter en person när den frigges från fängelset. Det lyfter också bort ansvaret från frivårdsinspektören själv (Bosworth, 2007; Werth, 2013; Werth, 2011, s. 329–346). Werth (2013; se även Hannah-Moffat, 2005) menar även att inslaget av strafftänkande eller verksamhet mer inriktad mot välfärdsstaten och rehabilitering varierar mellan olika frivårdsmyndigheter beroende på den bakgrund de kommer från. Inom verksamheter där beslutfattare har en tradition av välfärdsinsatser och rehabilitering bibehålls denna starkare. När beslutfattare och byråkrater däremot kommer från en mer straffinriktad tradition (exempelvis från fängelseområdet) blir i stället den betoningen viktigare medan välfärdsinsatser och rehabilitering har svårt att ta plats. I detta sammanhang kan det alltså vara viktigt att de särskilda ungdomshemmen hör samman med socialtjänstens område, och att det var först i och med ansvaret att ha hand om verkställigheten för slutna ungdomsvård som de kom i kontakt med en straffrättslig sanktion.

Petersilia (2001) påtalar betydelsen av att insatser görs inom ramen för fångars återinträde i samhället och frivårdsverksamheter för att minska den höga återfallsfrekvensen av fängelsedömda. Det är välkänt att fångar har stora problem med arbetslöshet, brister i utbildning och svagare band till familj och den typen av socialt stöd (Petersilia, 2001; Seiter och Kadela, 2003; Nilsson, 2002). Detta kommer sig både av sämre livssituation innan de döms till fängelse men också på grund av effekter av själva fängelsedom. Exempelvis är det svårt att få arbete med en tidigare dom i bagaget (Petersilia, 2001), i synnerhet gäller detta (i USA) för svarta män (Pager, 2008). Petersilia (2001; se även Seiter och Kadela, 2003) diskuterar även hur strategier för att "get tough on crime" förstärkt dessa problem genom att via lagstiftning utesluta tidigare dömda från en mängd yrken. En särskild varning utfärdar Petersilia mot situationen för ungdomar som tidigt döms till fängelse (andra frihetsberövande påföljder får antas ha liknande följder) och att en ökning av dessa leder till allt fler ungdomar som kommer ut ur fängelset med fientliga attityder vilket påverkar bostadsområden negativt. Petersilias forskning utgår från amerikanska förhållanden, och det är troligt att situationen i exempelvis socialt utsatta områden i Sverige inte är lika ansträngd (exempelvis gör de betydligt högre nivåerna av fängelsedomar att fler i de amerikanska områdena har eller haft kontakt med fångvården jämfört med motsvarande situation i Sverige). Det skulle innebära att områden i Sverige inte påverkas i lika hög grad som i USA. Det behöver dock inte betyda att det inte har samma typ av påverkan i Sverige, eller att liknande faktorer är av betydelse också för personer som släpps från ett frihetsberövande straff i Sverige.

En sammanställning av utvärderingar av olika insatser riktade till fångars återgång visar att det finns stöd för att såväl insatser inom arbetsmarknad, drogbehandling som utbildning visat positiva resultat för frisläppta fångars möjlighet att minska återfall i brott. Detsamma gäller för insatser av typen "half way houses", en form av mellanstation mellan fängelse och frisläppning som i denna studie närmast kan jämföras med de utslussningsboenden som en del institutioner har byggt upp (Seiter och Kadela, 2003). Även Travis och Petersilia (2001) påtalar betydelsen av insatser inom flera områden, och forskning om fångars levnadsförhållanden i Sverige visar på att de också är resurssvagare inom flera olika områden jämfört med befolkningen i övrigt (Nilsson, 2002). Detsamma gäller för de ungdomar i Sverige som placeras på särskilda ungdomshem och andra placeringar utanför hemmet (Ybrandt och Nordqvist, 2015; Vinnerljung och Sallnäs, 2008; Shannon, 2011).

Även inom ungdomsvården påtalas behovet av hjälp och stöd efter en institutionsplacering, dels som en förutsättning för att bibehålla förändringar som skett under institutionsvistelsen, dels för att dessa ungdomar har sämre förutsättningar att klara sig bra jämfört med ungdomar generellt (Vogel, 2012; Andreassen, 2003). Det går också påtagligt dåligt för dessa ungdomar som grupp inom en mängd områden (Vinnerljung och Sallnäs, 2008; Andreassen, 2003; Vogel, 2012; Shannon, 2011). Andersson Vogel (2012) lyfter också upp den särskilda betydelse som detta har för ungdomar i samhällsvård som samtidigt är på väg in i vuxenlivet. Hon menar att övergången till vuxenlivet blir både komprimerad och accelererad. På vägen till vuxenlivet kan tillfälligt stöd från föräldrar av och till behövas, men dessa ungdomar saknar ofta sådant stöd vilket gör dem mer sårbara. De som dömts till sluten ungdomsvård tillhör just den grupp som står på randen till vuxenlivet, fortfarande barn när de begår sitt brott men ofta unga vuxna när de frigges. Fortsatt stöd efter verkställigheten kan alltså antas vara centralt för dessa ungdomars möjlighet att återkomma till ett liv som innebär mindre problem.

Riskfaktorer för kriminalitet brukar delas in i "de fyra stora" och "de åtta centrala", där de åtta centrala också innehåller de fyra stora (Andrews och Bonta, 2010). De fyra stora riskfaktorerna är tidigare kriminalitet liksom tidig debut i kriminalitet, antisocial personlighet (aggressivitet, impulsivitet, med mera), antisociala attityder och värderingar samt antisocialt umgänge. De fyra som också betraktas som centrala, om än inte lika betydelsefulla som de fyra föregående, är missbruk av alkohol och droger, (brister i) familj, skola (jobb) och fritidsaktiviteter.

Det är välbelagt att en av de starkaste faktorerna för att predicera återfall i brott är tidigare brottslighet (Gendreau, Little, och Goggin, 1996; Andrews och Bonta, 2010; Nilsson, 2002; se även Giordano, Cernkovich, och Rudolph, 2002). Eftersom sambandet mellan tidigare brott och återfall är så starkt bidrar andra faktorer, såsom sociala faktorer, mycket lite till att predicera återfall (Nilsson, 2002; May, 1999). Studier har också visat att tidig debutålder och typ av brott vid första lagföring har betydelse för risken för återfall. Exempel på sådana strategiska brott är tillgrepp av fortskaffningsmedel, stöld och rån (Lenke, 2009; Svensson, 2002; Brå, 2011). Tidig debutålder är dock mer betydelsefullt för prediktionen av återfall på så sätt att när första lagföringen sker före 18 års ålder är återfallsrisken mycket hög oavsett vilket brott som personen lagförs för. Samtliga per-

soner i denna studie är lagförda före 18 års ålder och det kan därför förväntas att inverkan av strategiska brott inte är så betydelsefull för denna population.¹⁰

Det har också visat sig att risken för återfall kan vara relaterad till institutionens öppenhet, den fråga som är i fokus i denna studie. Den litteraturgenomgång av institutionsbehandling av ungdomar som Andreassen (2003) gjort pekar på vikten av att etablera prosociala kontakter under institutionstiden och att arbeta ut mot det omgivande samhället samt att minska slutenheten (vilken i stället innebär täta kontakter med andra ungdomar med problem) i den utsträckning det är möjligt. Placering genom tvång (som negativ faktor) tycktes även vara mindre betydelsefull än graden av autonomi.¹¹ Genomgången visar också att slutna institutioner har sämre behandlingsresultat än öppna, även om det är svårt att jämföra eftersom de öppna institutionerna oftast har en mindre tungt belastad grupp som således redan från början har lägre återfallsrisk. Andreassen menar att de mer negativa resultaten för behandlingen på slutna institutioner kan höra samman både med de gränser som sätts av själva slutenheten (låsta dörrar o.s.v.) och med isoleringen från det omgivande samhället.

En annan faktor som visat sig ha betydelse för risken för återfall är så kallad "prison misconduct" (French och Gendreau, 2006) eller vad som har kallats för "strulighet" under institutionstiden (Larsson & Segraeus, 2005). Andra menar dock att kopplingen mellan beteendet i själva fängelset och återfall i brott inte alls är så given eller tydlig (Crewe, 2011b). En tidigare uppföljningsstudie av LSU-dömda visade att avvikningar under institutionstiden var relaterat till återfall i brott på så sätt att de med avvikningar som grupp återföll i högre utsträckning (Pettersson, 2010a). Det är också troligt att "strulighet" under institutionstiden begränsar graden av öppenhet under verkställigheten. Det är alltså en faktor som kan antas vara relaterad både till återfall i brott och graden av öppenhet och det är därför viktigt att kunna kontrollera för detta när frågan om öppenhet undersöks.

---

¹⁰ En mer detaljerad analys av återfall efter brottstyp (ej redovisad här) visar att detta antagande stämmer.

¹¹ Alla ungdomar var alltså placerade på institution, så det handlar inte om skillnader mellan öppenvård och institutionsvård, d.v.s. något annat än den forskning som exempelvis studerat inläsningens kriminogena effekter.

Metod och material

I detta kapitel ges en kort beskrivning av de material studien bygger på. För en längre metodologisk diskussion, se Pettersson (2017).

För att studera frågan om öppenhet och återfall i brott samt dess betydelse för vardagen vid institutionerna har både kvantitativa och kvalitativa data samlats in. Det kvalitativa materialet består av intervjuer med personal och ungdomar. Personal, 29 personer, vid samtliga sex institutioner som vid genomförandet hade särskilda platser avsedda för pojkar dömda till sluten ungdomsvård samt den institution som tog emot flickor, har intervjuats. Vid de institutioner som tog emot pojkar dömda till sluten ungdomsvård har sammanlagt 32 intervjuer med pojkar genomförts. Personalintervjuerna skedde under åren 2011–2013 och intervjuerna med pojkar under åren 2012–2014. Det kvantitativa materialet omfattar samtliga ungdomar som avtjänade sluten ungdomsvård under åren 1999–2007, exklusive dem med mer än tre års strafftid och de utvisningsdömda. Huvudanalysen görs dock på pojkar dömda mellan år 1999 och 2006 eftersom dessa kan följas upp i fem år. Flickorna är för få för att ingå i mer avancerade analyser, men det redogörs för vissa uppgifter om dessa i det kvantitativa resultatkapitlet.

Kvalitativa intervjuer med ungdomar och personal

Både personal och ungdomar har rekryterats genom så kallade *grindvakter* (gatekeepers) vid institutionerna. I samtliga fall har jag börjat med en fråga till institutionschefen om jag kan få komma och intervjua personal/ungdomar vid deras institution, och jag har i alla fall utan tvekan getts tillåtelse att göra detta. Jag har också preciserat vilka kriterier jag önskar för intervjudeltagarna. För personalen gällde att de arbetade med sluten ungdomsvård och hade kunskap om permissioner och utevistelser för ungdomarna, samt att jag ville intervjua olika typer av personal. Vid alla utom en institution har jag också intervjuat institutionschefen (som har en central roll i beslut om utevistelser och förflyttningar mellan avdelningar). Övriga intervjuer har varit med exempelvis behandlingsassistenter, avdelningsföreståndare och psykologer. Vem som konkret blivit tillfrågad, av vem och varför har jag inte kunskap om. Inte heller om några sagt nej till att delta (jag har självfallet informerat både vid kontakten med institutionen och i inledningen av intervjuerna om att det är frivilligt att delta). Gissningsvis har det sett olika ut vid de olika institutionerna. Många av de intervjuade i personalen hade lång erfarenhet av att arbeta med sluten ungdomsvård och att arbeta på särskilda ungdomshem, flera av dem hade varit med sedan starten 1999. I undantagsfall hade de bara arbetat en kortare tid.

Vad gäller ungdomarna har jag meddelat att jag önskat intervju ungdomar som börjat ha utevistelser, men att jag både varit intresserad av dem som nyligen börjat få sådana och dem som kommit långt i sin process. Inte heller här vet jag hur själva urvalet gått till, men med tanke på hur få ungdomar som under perioden var dömda till slutet ungdomsvård (första perioden av ungdomsintervjuerna ägde exempelvis rum samtidigt som det var de lägsta nivåerna av slutet ungdomsvård sedan den infördes 1999) är mitt intryck att de flesta som börjat ha permissioner har tillfrågats. Några få av de tillfrågade vet jag har sagt nej. Vid vissa av avdelningarna vet jag dock att jag intervjuat alla ungdomar som vid tillfället var placerade där.

De intervjuade ungdomarna har olika långa straff, både kortare och längre förekommer, men som grupp betraktat har de längre strafftider än de dömda generellt. Det innebär också att det finns en slagsida åt mer allvarlig brottslighet bland dem som intervjuats. Även om jag inte frågat om vilken typ av brott de är dömda för så vet jag från såväl placering, strafftid och vad de själva berättat om vid intervjun att allt från de allvarligaste våldsbrotten som mord/dråp, våldtäkt och rån förekommer, till mindre allvarliga som olika former av grova egendomsbrott. Några av de intervjuade hade nyligen börjat få utevistelser medan andra hade omfattande erfarenheter av detta. Också var i verkställigheten de befinner sig skiljer sig åt. Vissa var i början eller i mitten av sin verkställighet, andra i slutet och vissa skulle inom en mycket snar framtid släppas. De intervjuade ungdomarna har suttit både på låsta och öppna avdelningar och några även på utslussningsavdelningar. Ungdomarna representerar alltså ett brett spektrum av de dömda ungdomarna och de olika erfarenheter och faser som en hel verkställighet innehåller. Detta ska dock inte blandas ihop med att de skulle utgöra ett representativt *urval*.

Personalintervjuerna har strukturerats utifrån frågor om hur verkställigheterna ser ut och genomförs vid avdelningen, frågor kring utevistelser, hur utslussen bör se ut och om något förändrats under den tid personalen arbetat med LSU. Alla har också tillfrågats om hur deras ideala verkställighet skulle se ut om de fick bestämma fritt och vad som hindrar att den ser ut så i dag. Kopplat till utevistelser har vi diskuterat hur det går till att få dessa, när de unga kan få dem, vilken typ av utevistelser som förekommer, vad som krävs för att den unge ska få sådana liksom vad som kan göra att en ungdom inte får det. Vi har också pratat om vad de anser att syftet med utevistelser är.

Ungdomarna har intervjuats om hur de upplever sin tid på institutionen, hur en vanlig dag ser ut för dem och om sina relationer med personalen. Mina frågor om utevistelser har rört sådant som om de haft utevistelser, för vad och hur de upplevde dessa, när de fick sin första utevistelse och hur denna upplevdes, samt hur de tycker att det *borde* fungera med utevistelser. Även ungdomarna har tillfrågats om hur de tycker att deras verkställighet borde se ut om de själva fick bestämma. Jag har också frågat dem om deras inställning till att begå brott efteråt och vad som varit betydelsefullt för detta. Om de säger att de inte tänker begå brott har vi diskuterat varför samt om institutionstiden på något sätt bidragit till detta. Vi har pratat om vad som skulle kunna hjälpa dem i att lyckas med sin föresats, alternativt få dem att vilja undvika brott om de svarat att de tror att de ska fortsätta.

Det generella intrycket är att ungdomarna både varit angelägna om att delta i undersökningen och öppna för att berätta, många gånger ganska (känslomässig) utlämnande, om sina upplevelser av slutna ungdomsvård, att vara inlåst, utevistelser och tankar kring tiden efter verkställigheten. Det finns flera saker som talar för den tolkningen, utöver själva innehållet i intervjuerna. Personalen har vid flera tillfällen, och vid olika institutioner, berättat för mig att ungdomarna gärna ville vara med och att de tyckte att det var viktigt att bidra till studien för framtida dömda ungdomar, vilket också en del av ungdomarna själva berättat för mig. Vid ett tillfälle har personalen också berättat att en av ungdomarna, som inte hunnit ha så många utevistelser, varit orolig för att inte få bli intervjuad. Några gånger har ungdomar jag träffat på avdelningen som inte ingick i studien (exempelvis ungdomar placerade genom LVU och inte LSU) uttryckt besvikelse för att inte de också intervjuats. En del av ungdomarna har också efter intervjun tackat för att de fick vara med och sagt att de tyckte det var roligt att bli intervjuade. Också Palm (2003) fick uppfattningen att många av de ungdomar hon mötte var intresserade av att delta och berätta om hur de har det. Hon tolkar det som att det inte är så många som frågar dem om detta. Jag tror att den tolkningen är relevant även för denna studie, men med tillägget att de också verkat angelägna om att göra en insats för att det ska kunna bli bättre i framtiden för ungdomar som döms till LSU.

Analys

Hur ska då berättelser av detta slag förstås och tolkas? Moran (2012a, s. 310) skriver att "(w)hatever we do and think about the past and future, we do that thinking or have those impressions *in the present*, and in the context of what the present is like". Järvinen (2004) menar att livsberättelser är en beskrivning av dåtiden, utifrån ett nu som siktar in i framtiden. Sandberg (2010, s. 452) menar att "(n)arratives are important not because they are true records of what happened, but because they influence behavior in the future". Jag delar detta synsätt och menar att både intervjuerna med ungdomar och personal ska förstås utifrån detta perspektiv. Presser och Sandberg (2015, s. 10) poängterar också att narrativ "are part of larger meaning making-structures and that these are embedded in the social institutions". Också detta gäller för personalens och ungdomarnas berättelser, vilket kommer att synliggöras i analysen. Samtidigt är de alltid en del av en specifik lokal kontext och kan bara förstås utifrån denna (Presser och Sandberg, 2015, s. 9).

Intervjuerna med ungdomarna ska alltså förstås i termer av att de är berättade i en mycket speciell kontext, under inlåst, samtidigt som de är en del av en större kontext där exempelvis frågor om behandling och kriminalpolitik får betydelse. Huruvida ungdomarna och personalen beskriver "sanna" upplevelser under institutionsvården, eller om exempelvis ungdomarnas berättelser om hur de ser på sin framtid och vad de behöver för att den ska kunna bli som de vill är "uppriktigt" menade har jag alltså inte ägnat mig närmare åt att försöka avgöra. Berättelserna i sig utgör betydelsefull kunskap om dessa ungdomars upplevelser och uppfattning om sin framtid.

Personalens uttalanden måste åtminstone delvis förstås som berättelser i egenskap av representanter för både dem själva som yrkespersoner och i relation till att de kan känna lojalitet i att beskriva den egna avdelningen/institutionen som välfungerande.

En del uttalanden som tyder på det förekommer. Men många gånger har intervjuerna också innehållit en hel del kritik mot det arbete som bedrivs, vilket talar emot en sådan tolkning. Framför allt uppfattar jag intervjuerna huvudsakligen som engagerade reflektioner kring de frågor som intervjuerna har behandlat. Delar av dem kan också förstås som det som Presser och Sandberg (2015, s. 291) benämner "justifications of harm" och kopplar som sådana till den teoretiska ramen, exempelvis begreppet "pastoral power" (Foucault, 1982) och "hjälparens" behov av att motivera sin kontroll och sitt utövande av makt (Järvinen, 2002; Petersson, 2013).

Kvalitativa material av denna typ är omfattande (transkriberingarna består av drygt 1 000 sidor) och det är ett tidskrävande arbete att sätta sig in i och analysera dem. Jag ska dock i detta sammanhang endast kortfattat diskutera hur detta arbete har gått till. Analysen bygger självfallet på studiens syfte och frågeställningar men har i övrigt varit tydligt empirinära. Efter flera genomläsningar har materialet tematiserats¹² och kodats i NVivo. Dessa kodningar har också under arbetets gång förändrats. Därefter har samtliga teman analyserats sammanhållet var för sig. En del av analyserna har varit för hela gruppen ungdomar eller hela gruppen personal, medan andra har varit uppdelade i exempelvis låsta och öppna avdelningar eller institutionsvis, där så har ansetts lämpligt. Materialet kommer dock inte att redovisas utifrån dessa uppdelningar, bland annat av integritetsskäl, men också för att det inte har ansetts tillföra något av väsentlig betydelse i relation till syftet. Den empirinära analysen har också resulterat i att den teoretiska ramen utvecklats under analysens gång. Exempelvis har Foucault och disciplinering lyfts in i analysen eftersom intervjuerna (både de med personal och ungdomar) så tydligt visat sig anknyta till dessa frågor.

Kvantitativt material och återfall i brott

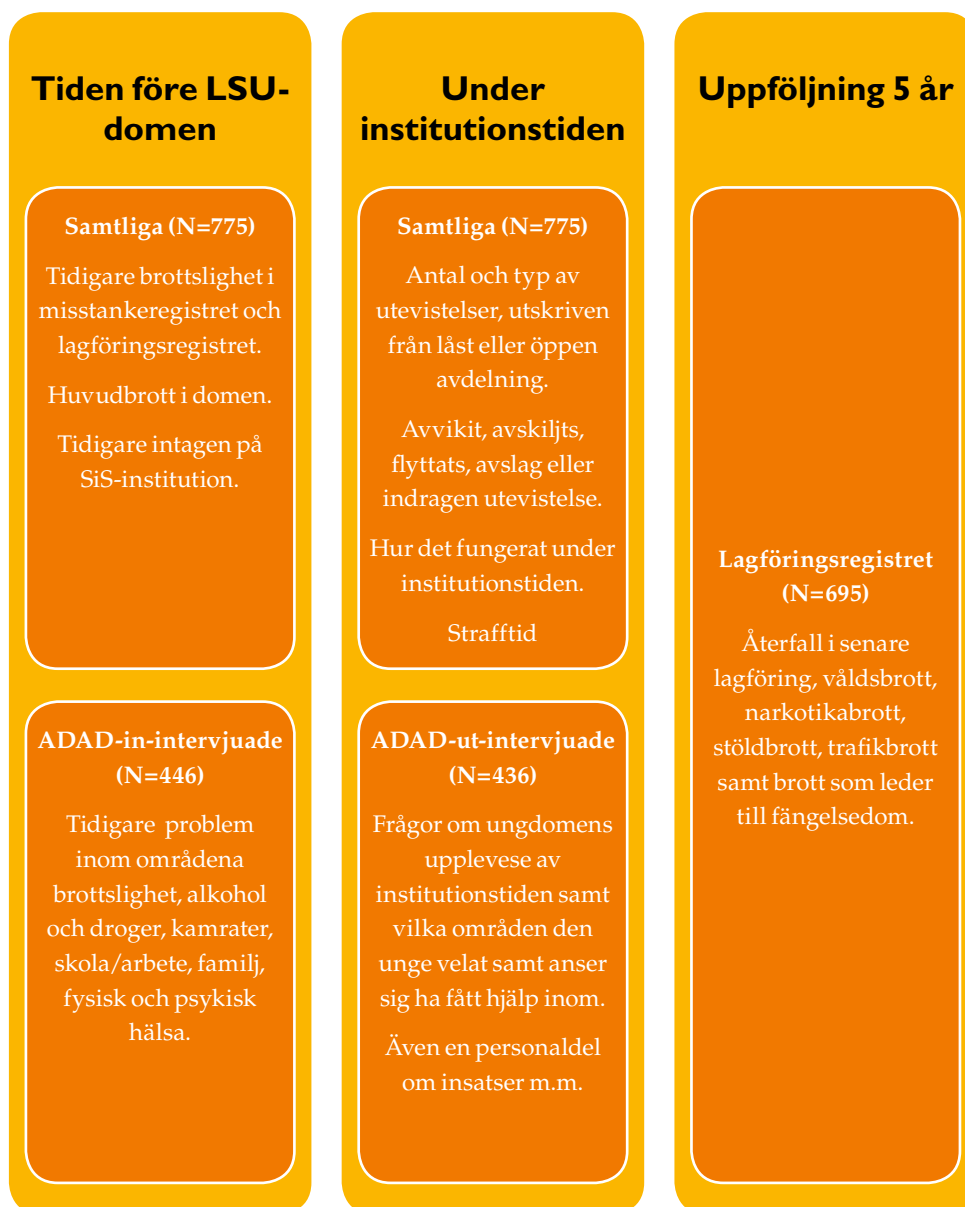
I Figur 1 redovisas de olika material som ingår i den kvantitativa delen av studien. Analyserna utgår inte från *individer* utan *verkställigheter*. Det innebär att samma person kan ingå mer än en gång i materialet eftersom den avtjänat mer än en verkställighet (skilda åt av en tid i frihet). Motivet för att utgå ifrån verkställigheter är att hur dessa verkställs i termer av öppenhet och utevistelser kan skilja sig mellan de olika gångerna, och det är vad som sker under en *verkställighet* i dessa avseenden som är av intresse snarare än vad som sker med en viss person sammantaget. Det är dock få personer som förekommer mer än en gång i materialet. *När antal anges framöver avser det alltså antal verkställigheter.*

---

¹² Exempel på teman är samtliga berättelser om utevistelser, om den första utevistelsen, om att vara inlåst, om öppenhet, om syftet med utevistelser, förändringar sedan starten av sluten ungdomsvård o.s.v. En del teman har kodats för både personal och ungdomar, andra är enbart kopplade till den ena av grupperna.

FIGUR 1

Översiktlig beskrivning av de kvantitativa data som ingår i materialet.

Det är alltså välbelagt att en av de starkaste faktorerna för att predicera återfall i brott är tidigare brottslighet (Gendreau, Little, och Goggin, 1996; Andrews och Bonta, 2010; Nilsson, 2002; se även Giordano, Cernkovich, och Rudolph, 2002). Hur pojkarnas tidigare brottslighet ser ut kommer att redovisas på ett generellt plan. I de mer avancerade

analyserna kommer *tidigare domslut* att användas som ett sammanfattande mått.¹³ Ålder vid inskrivning vid institutionen ingår också i dessa analyser.

I materialet finns också uppgifter om tidigare tvångsomhändertaganden genom socialtjänsten (Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, § 12) som placerats vid ett särskilt ungdomshem. De ungdomar som av socialtjänsten tidigare placerats vid dessa institutioner kan som grupp anses tillhöra dem som har tyngst problematik inom områdena brottslighet, missbruk och annat socialt nedbrytande beteende. En del av dem som har en tidigare LVU-placering före domen har dock placerats där i väntan på domen, exempelvis i stället för att vara häktad. Dessvärre går det inte att urskilja dessa på ett säkert sätt från dem som är placerade av andra skäl. För att kompensera för detta har variabeln kodats på fyra olika sätt för dem som enbart har en LVU-placering före domen: 1) alla har kodats som tillhörande gruppen med tidigare LVU, 2) endast de med tidigare LVU längre tillbaka än tre månader för domen räknas som tidigare LVU-placerade, 3) samma som nummer 2 fast sex månader före, 4) samma som nummer 2 fast 12 månader före. Preliminära analyser har genomförts med samtliga dessa variabler. Det blir inga nämnvärda skillnader i resultaten mellan de i kategori 1–3, däremot påverkas resultatet något av om indelning är gjord utifrån kategori 4. Eftersom det är troligt att en hel del av dem som med indelningen enligt nummer 4 *inte* anses ha varit tidigare placerade genom LVU faktiskt *har* varit placerade av andra orsaker än i väntan på dom, bedömdes inte den som särskilt relevant att använda. För analyserna har den variabel där alla LVU tre månader före domen räknas som en placering relaterad till domen (nr 2) valts, då den bedöms som den som fångar upp de flesta som placerats på grund av domen men samtidigt inte utesluter många som är placerade av andra orsaker.¹⁴

Även huvudbrott i domen till sluten ungdomsvård kontrolleras för i analyserna. Här har materialet delats in i tre större grupper: Våldsbrott (mord/dråp, grov misshandel m.m., inklusive försöksbrott), rån (inkl. försök) och övriga brott (inkl. sexualbrott). Sexualbrotten är få varför det inte fungerar att ha dem i en egen kategori. Övriga brott består av en mängd olika typer av brott med få antal för varje brottstyp.

Inom två veckor efter inskrivning vid ett särskilt ungdomshem ska en intervju som heter Adolescent Drug Abuse Diagnosis (ADAD) genomföras. Intervjun är hämtad från en amerikansk förlaga av Friedman och Utada och har översatts och anpassats till svenska förhållanden. Det är en strukturerad intervju som tar upp ungdomens situation inom nio områden: fysisk hälsa, psykisk hälsa, skola, arbete, fritid och vänner, familj, brottslighet samt alkohol- och narkotikaanvändning (Söderholm Carpelan, Hermodsson, och Öberg, 1997). Intervjuerna genomförs av personal vid institutionen. För en närmare beskrivning av genomförandet, se SiS (2011).

---

13 Domslut, till skillnad från lagföringar, innebär att en del av de mindre allvarliga brotten exkluderas då åtalsunderlåtelse och strafförelägganden inte ingår. Tidigare lagföringar gav en sämre matchning och dessutom diskriminerar domslut bättre mellan dem med någon eller med lite allvarligare tidigare brottslighet, i en grupp där en mycket stor andel har någon tidigare lagföring.

14 Denna bedömning bygger delvis på information från de intervjuade ungdomarna som berättat om att de placerats på ett LVU i väntan på domen och hur lång tid de varit placerade på det sättet.

I ADAD finns sammanfattande frågor efter varje område. Dels den unges uppfattning om hur mycket problem denne har inom området och hur mycket hjälpbehov denne anser sig ha, dels en så kallad intervjuarskattning. Intervjuarskattningen är baserad på en sammanvägning av den unges svar på enskilda frågor för vilka intervjuaren gör en skattning av problemnivån och på den unges skattningar av hjälpbehov inom varje livsområde. Hur denna sammanvägning går till framgår av SiS manual (2011). Då endast 56 procent av de pojkar som följs upp under fem år har genomfört en ADAD-intervju kan dessa faktorer tyvärr inte kontrolleras för i de mer avancerade analyserna. Däremot används informationen i intervjuarskattningarna i rapporten för att ge en beskrivning av gruppens problembild.

Underlaget för de faktorer som undersöks under institutionstiden är hämtat från ungdomarnas journaler (dock inte sjukvårdsjournalerna) och akter. Samtliga dessa har lästs igenom och kodats utifrån ett antal variabler.¹⁵ Variabler i denna del ska dels fånga upp hur det har fungerat för den unge på avdelningen, dels vilken typ av permissioner den unge haft under olika delar av verkställigheten. Alla variabler har kodats utifrån perioder om två månader (0–2 månader, 3–4 månader o.s.v.). Viss information har också erhållits direkt för SiS klientadministrativa system (KIA), såsom avvikningar, avdelning ungdomen varit placerad på, hur länge och så vidare.

Utevistelser mäts genom antal utevistelser per 100 dagar inskriven vid SiS (hädanefter kallat för strafftiden).¹⁶ Utöver det förekommer exempelvis analyser av innehållet i utevistelserna.

Skötsamhet under institutionstiden kan antas ha betydelse för såväl möjligheten att få utevistelser som för risken för återfall i brott och det är därför viktigt att i möjligaste mån kontrollera för sådana faktorer. Från journalerna (J) samt SiS eget diariesystem (KIA) kan flera sådana faktorer användas. De som ingår är följande:

- Avvikit från institutionen (KIA)¹⁷
- Flyttats på grund av att det enligt personalen har fungerat dåligt (J)
- Varit isolerad (avskild) (KIA)
- Fått avslag på utevistelse av skälet att den unge av personalen bedömts som icke skötsam (J)
- Fått beviljad utevistelse indragen av skälet att den unge av personalen bedömts som icke skötsam (J)

Vid de analyser genom Propensity Score-matchning (se avsnittet "Analys" nedan) som genomförts ingår dessa som enskilda variabler. I de logistiska regressionerna hade

---

15 I detta arbete har jag varit delaktig genom att läsa ett antal journaler och akter under författandet av projektplanen samt i inledningsskedet av datainsamlingen och utifrån detta konstruera ett kodschema. I övrigt har detta omfattande arbete genomförts av Elisabeth Nordén och Linnéa Wätterstam.

16 Inskrivningstiden (i rapporten benämnd som strafftiden) vid SiS har korrigerats för långa avvikningar på så sätt att tiden för dessa avvikningar dragits bort.

17 Här ingår även sena återkomster men där den unge återvänder frivilligt, eftersom dessa registreras som en avvikning och inte kan särskiljas från dem där den unge haft för avsikt att avvika.

dock ingen av dem signifikant betydelse som enskild variabel. Däremot visade sig ett sammanfattande mått där dessa adderas ha betydelse för utfallet. Därför används detta i de logistiska regressionerna. För att få större grupper, och på så sätt göra analysen mindre känslig för få antal i någon kategori, är den variabel som kontrolleras för i de logistiska regressionerna en dikotom variabel med värdena "inget av detta har hänt" respektive "något av detta har hänt – allt har hänt".

Uppföljningsperioden är fem år från domsdatum. Uppföljningen görs dels genom en allmän redovisning av återfall generellt, dels indelat i olika brottstyper. I de mer avancerade analyserna används ett mer sammanfattande mått. Utfallsvariabeln är i dessa återfall i ny dom som resulterat i en frihetsberövande påföljd.¹⁸ Valet av denna utfallsvariabel är för att begränsa analysen till återfall i mer allvarlig brottslighet och på så sätt få en utfallsvariabel med inte alltför stor variationsvidd.¹⁹

Att mäta brottslighet genom registrerade brott, och dessutom domar, har sina problem. En stor del av den faktiska brottsligheten fångas helt enkelt inte upp i den registrerade brottsligheten, vilket gäller i särskilt hög utsträckning för mindre allvarlig brottslighet. Här är dock mitt intresse att kunna särskilja dem som återfaller i allvarligare brottslighet från dem som inte återfaller eller återfaller i mindre allvarlig brottslighet, i en redan tungt belastad grupp som vi vet återfaller i hög utsträckning. Min bedömning är därför att återfall i brott som leder till frihetsberövande påföljd är en lämplig uppföljningsvariabel även utifrån denna aspekt.

Analys

Eftersom det är tämligen uppenbart att förutsättningarna för att hamna på en öppen avdelning i slutet av verkställigheten inte är oberoende av faktorer relaterade till ungdomarnas tid både före och under verkställigheten behöver sådana faktorer kontrolleras för på lämpligt sätt. I denna typ av studie är det av förklarliga skäl inte möjligt att ha en slumpmässigt utvald kontrollgrupp, bland annat för att det är en retrospektiv studie, men framför allt av etiska skäl och ur ett rättssäkerhetsperspektiv. I denna studie används Propensity Score Matching (PSM) genom metoden nearest neighbour för att matcha de som fått behandlingsinsats (att skrivas ut från en öppen avdelning) med dem utan behandling/kontrollgrupp (att skrivas ut från en låst avdelning). PSM är numera en vanlig och väletablerad metod inom flera ämnen, däribland kriminologin, för att överkomma problemen med att det ofta inte går att göra experiment i den statistiskt sett önskvärda formen, det vill säga genom slumpmässig fördelning till kontrollgrupp och behandlingsgrupp (Apel och Sweeten, 2010; Nannicini, 2007; Becker och Ichino, 2002).

---

¹⁸ Oftast fängelse men det förekommer även att de dömts till en ny dom till slutet ungdomsvård.

¹⁹ När exempelvis samtliga lagföringar används i stället innehåller variabeln allt från snatterier till mord/dråp.

De variabler som ingår i den slutliga modellen är följande:

Händelser före verkställigheten: tidigare domslut (kontinuerlig variabel), tidigare LVU (dikotom), samt huvudbrott i domen (tredelad)²⁰

Händelser relaterade till verksamhetstiden, exklusive skötsamhet: utevistelser/100 straffdagar (kontinuerlig), straffdagar (kontinuerlig)

Händelser relaterade till skötsamhet under verkställigheten: avslag på ansökan om utevistelse på grund av misskötsamhet (dikotom), isolerad/avskiljd (dikotom), avvikit (kontinuerlig), flyttad på grund av att det fungerat dåligt (dikotom).

Två tillgängliga variabler har fått lyftas ut ur analysen (se nedan) då de, när de ingick, ledde till att tidigare brottslighet och tidigare LVU inte kunde matchas. Modeller där de ingick överkompenserade för tidigare brottslighet och LVU, det vill säga de gick från signifikanta negativa skillnader till signifikant positiva skillnader mellan behandlingsgrupp och kontrollgrupp. Då dessa båda variabler är centrala för en studie av återfall hos institutionsplacerade ungdomar uteslöts i stället de variabler som genererade detta utfall, då de bedömdes som mindre viktiga. De variabler det handlar om är ålder på ungdomen vid intagning på SiS samt om ungdomen fått en beviljad utevistelse indragen på grund av misskötsamhet. Skillnaden i ålder mellan ungdomarna är små, nästan alla är 16 eller 17 år vid intagningen på SiS. Det finns inte heller några signifikanta skillnader i återfall beroende på ålder, eller i om ungdomen skrivs ut från öppen eller låst avdelning innan utskrivning. I de logistiska regressionerna (se nedan) är variabeln trots detta med. Indragna permissioner på grund av misskötsamhet visar inga skillnader alls mellan dem som fått detta eller inte vare sig vad gäller återfall i brott eller om de skrivits ut från en öppen avdelning eller inte. Min bedömning är att de viktigaste variablerna finns med i modellen. Skötsamhet mäts dessutom genom flera olika variabler i matchningsmodellen, vilket är en stryka.

Vid preliminära analyser av materialet (redovisas ej) har det framgått att betydelsen av att avsluta verkställigheten på öppen eller låst avdelning tycks vara olika beroende på risken för återfall i brott för ungdomarna. Detta gäller för dem med eller utan tidigare domslut och dem med eller utan tidigare placering genom LVU. För att fånga dessa interaktionseffekter har logistiska regressioner med interaktionseffekter genomförts. I dessa har så kallade kombinationsvariabler använts. Kombinationsvariablerna har utformats med kategorierna "ej tidigare domslut + öppen avdelning" samt "ej tidigare LVU + öppen avdelning" som referens kategorier då dessa prediceras ha lägst återfall.

---

20 "Våldsbrott" (kapitel 3 i Brottsbalken, brott mot tjänsteman samt grov kvinnofridsränkning), "rån" och "övriga brott" (inkl. sexualbrotten, som är för få för att utgöra en egen kategori).

Upplevelser av inlåsning och utevistelsers betydelse för vardagen vid institutionerna

I detta kapitel beskrivs hur ungdomarna och personalen berättar om vardagen vid institutionerna och vilken roll olika former av öppenhet och utevistelser har för denna. Kapitlet är en nedkortad version av det kapitel som berör detta i Pettersson (2017).

För att förstå hur och varför möjligheten till öppnare former är så betydelsefull för vardagen vid institutionerna behöver vi förstå hur ungdomarna upplever att vara inlåsta och kapitlet börjar därför i deras berättelser om detta. Därefter kommer ett avsnitt om vilka funktioner personalen anser att utevistelser har, eller bör ha, vilket följs av berättelser om vad som har betydelse för att en ungdom kan få utevistelser enligt ungdomarna och personalen. I dessa berättelser synliggörs den centrala betydelse utevistelser har som disciplinerande teknik genom kravet på skötsamhet, och därför ägnas stort utrymme till detta i kapitlet. Den stora fokuseringen på skötsamhet har konsekvenser för vardagen vid institutionerna, både för ungdomarnas upplevelser av institutionstiden och för maktrelationerna mellan personal och ungdomar, vilket diskuteras avslutningsvis.

Upplevelser av att vara inlåst

Hur upplever ungdomarna det att vistas vid låsta respektive öppna avdelningar? Dels återfinns berättelser som följer det mer förväntade, det vill säga att ungdomarna föredrar mer öppna framför slutna och låsta förhållanden. Låsta former upplevs som instängt och att ungdomarna går på varandra till skillnad från öppnare former som känns tryggare och gör dem mindre rastlösa. Alla berättelser följer dock inte detta mönster av att ungdomarna föredrar öppna avdelningar framför slutna och låsta. Flera av pojkarna berättar också om svårigheter med att vistas i mer öppna former, liksom Peter beskriver det nedan.

Tove: Hur var det att bo i den här lägenheten inne i stan? Två månader bodde du där?

Peter: Det var förjävligt!

Tove: Var det?

Peter: Ja.

Tove: Varför det?

Peter: För att du är så nära friheten men ändå så inlåst. Du har tillfälle att gå ut på stan och så här ... det är bara det att ... du är ute på stan, du är 18 år du får vara ute fram till åtta, det blir bara jobbigt för en. Det blir bara jobbigt. Du är fri men ... du känner bara att dom behandlar dig som ett barn hela tiden. Ska det vara öppet ska det nog vara en bit bort från stan, inte **mitt inne** i stan, det blir inte bra på nåt sätt. Det [blir] inte det. Jag menar du är mitt inne i stan du kan träffa fel människor. Du **kan** träffa riktigt bra människor [också]! Du kan hamna i fel kretsar i [Stad], du kan göra andra grejer där, det hjälper inte dig på nåt sätt.

Tove: Okej.

Peter: Det gör inte det.

Tove: Nä. Hur kändes det att flytta tillbaks hit då sen?

Peter: Det kändes ju dåligt i början men jag känner att det var mycket bättre för mig. Att härifrån är det lättare att planera, du har tid på dig, du har ingenting som distraherar dig någonstans. Det är bättre.

Peter U

Här blir inte närheten till frihet något som gör tillvaron tryggare utan tvärtom osäkrare. Flera av ungdomarna berättar om hur öppnare former påminner dem om att de inte är fria genom att friheten kommer närmare, samtidigt som den fortfarande är långt borta. Liknande berättelser redovisar McAllister med flera. (1992) i deras intervjuer med ungdomar som dömts till frihetsberövande påföljder. En del av dem uttryckte att det var påfrestande att få "tasters of liberty" (s. 90), till och med så påfrestande att vissa av dem därför inte hade någon önskan om att få permissioner oftare än de fick (vilket de generellt sett fick mer sällan än ungdomarna i denna studie). Liknande berättelser förekommer också bland de ungdomar som Copes (2003) intervjuade i amerikanska fängelser, liksom hos de kvinnliga fångar i Ryssland Moran (2013) intervjuat, och det har tydliga beröringspunkter med Shammas (2014) begrepp *pains of freedom*. Neumann (2011) diskuterar detta förhållande i relation till ett öppet fängelse i Norge och menar att i öppna fängelser är fångarna "forced to impose on themselves the image of prison discipline and to conduct a self-control that can be extremely challenging" (s. 151). Dessa fångar upplever i större utsträckning *imprisonment of the soul* till skillnad från fångar i högsäkerhetsfängelser (där i stället den fysiska kroppen är tydligt inlåst) enligt Neumann. Att vara nära saker som händer, i exempelvis en stad, understryker den upplevelsen. Peter talar också om oro för att bli frestad att göra saker som inte är bra och som han inte heller verkar vilja göra, vilket flera av ungdomarna berättar om. Inte heller avslutningen, om att det är lättare för honom av vara i mer slutna former, är unik för Peters berättelse. Samir berättar exempelvis om att han känner en lättnad av att vara i slutna former och berättar att "du vet att du inte kan gå ut så du klipper av dom här tankarna att du vill gå ut". Dessa berättelser kan jämföras med Goffmans (2005) institutionaliseringsbegrepp, att tillvaron blir enklare genom att man anpassa sig till livet vid institutionen. Även om det ibland är närheten till frihet som upplevs som jobbig att hantera så får det inte glömmas bort att grunden till dessa känslor fortfarande är frihetsberövandet. Utan detta hade inte påminnelsen om frihet varit en besvärlig känsla för ungdomarna.

Även om ungdomarna ofta berättar om att de upplever inlåsningsen som besvärlig på flera sätt så uppehåller sig många vid att de så småningom vänjer sig vid att vara inlåsta, något också Goffman (2005) berör. Att anpassa sig handlar delvis om att stänga av. Ett sätt att stänga av är att koncentrera sig på vad som annars kanske uppfattas om oviktiga saker och lägga sin fulla uppmärksamhet på det, som att helt gå in för att tänka på hur man ska göra i ett datorspel för att det ska gå bättre nästa gång, som Samir berättar om.

Att vara inlåst beskrivs alltså ofta som mycket påfrestande framför allt i början. Det finns många berättelser om hur ungdomarna menar att de "vänjer sig" vid situationen att vara inlåst. Vad det är som de vänjer sig vid varierar dock något. Vissa berättar om hur de vänjer sig vid de regler som finns liksom vid att dra sig tillbaka och hålla sig undan, för att tillvaron blir enklare så, både i relation till personalen och de andra ungdomarna, just sådana strategier som Goffman (2005) beskriver. En del av denna anpassning tycks, som tidigare nämnts, handla om att kunna "stänga av". Andra beskriver hur de vänjer sig vid det långsamma tempot och detta hör samman med den tristess många upplever med att vara inlåst (jämför Cope, 2003). En del av ungdomarna skildrar det som att de till och med blir sjuka av tristessen. Love beskriver hur det är att vänta på något på den låsta avdelning han sitter på, som egentligen kan handla om bara några månaders väntan men "speciellt när man sitter här [låst avdelning] och dagarna går ju liksom ... som år" (jämför Moran, 2012a).

Andra berättar också om sömnlöshet, om hur de många timmarna de är inlåsta i rummet när de förväntas sova, men inte kan, blir plågsamma. Leon är en av dem:

Leon: Jag har fått sömnproblem som jag aldrig haft tidigare ... innan jag kom hit. Jag har jättesvårt att sova på kvällarna.

Tove: Vad beror ... Är det sängen **bara** [han har tidigare pratat om de hårda sängarna] eller är det något annat också?

Leon: Nej det är tankarna alltså som kommer upp. Jag vet inte kanske man blir deprimerad eller någonting det ... Man sitter liksom och tänker, familjen ... avståndet, friheten, det här stället ... alltså det blir för mycket. Varje dag som går alltså man gör **exakt** samma sak, veckan är slut den börjar på samma sak igen, veckan är slut den börjar på samma ... Jag har ... när man bodde hemma då liksom när det var måndag då sa man "höööh det är måndag igen" och när det var fredag då bara äntligen det är helg. Det känns, alltså man tappar den känslan liksom, till exempel när du på fredagar det är ju då, på lördagar är du förmodligen ledig, ah, då tänker du "å vad skönt det är", du kan sova ut, och sådant liksom. Här tänker du inte på sådant längre. Jag älskade helger förut. Nu spelar det ingen roll alltså ... man tänker inte på det för att det är samma sak.

Leon U

Tiden på institutionen beskrivs alltså som monoton och som att den ena dagen är den andra lik. På samma sätt har både unga och vuxna fängelsedömda beskrivit sin tillvaro (Cope, 2003; Moran, 2012a).

Det finns också två särskilda former av inlåsning som ungdomarna ibland har berättat om, dels hur det har varit att vara häktad, vilket flera av dem varit innan de fick sin dom, dels om att bli isolerad (avskild). Berättelserna om isolering är få, men samstämmiga. Det upplevs som mycket påfrestande och något som oftast sker på de avdelningar där det inte finns möjligheter att få utevistelser (se kommande diskussion om isolering som disciplineringssteknik när möjligheten till utevistelser saknas). De fåtal beskrivningar som förekommer²¹ visualiserar ett ensamt rum med en plastmadrass och personal som går därifrån²², och de ungdomar som Hermodsson och Hansson (2005) intervjuat, som var placerade på särskilda ungdomshem genom socialtjänstens försorg, berättar på ett liknande sätt om att vara isolerad. Det handlar om upplevelsen av att vara ensam i att hantera sin ilska och därefter sin ensamhet, ibland under en kortare tid men också under flera timmar. Isolering skapar alltså en hel del känslor hos de som hamnar i den. En stor andel av ungdomarna har också erfarenheter av detta. Av ungdomarna är det 45 procent som någon gång avskilts under sin verkställighet. För drygt 20 procent har detta skett mer än en gång. Erfarenheterna av isolering kan relateras till diskussioner om hur olika tiden kan uppfattas beroende på situationen, och hur detta är en del av att förstå erfarenheter av att vara inlåst (Moran, 2012a; Cope, 2003).

Upplevelser av att få komma ut från institutionen för första gången

Ett sätt att fånga ungdomarnas uppfattning om både att vara inlåst och hur det är att få komma ut på permissioner är hur de berättar om den första permissionen. Alla ungdomarna har tillfrågats om detta, ibland har svaret dock inte handlat om den första utevistelsen utan första gången de fått åka hem till familjen. I de flesta intervjuerna har dock ungdomarna berättat om känslan av att för första gången få vistas utanför institutionen. Tiden de har varit inlåsta innan detta sker varierar mellan ungdomarna, delvis beroende på deras strafftid och delvis av andra orsaker.

I flera av berättelserna framhålls hur skönt det är att komma ut för första gången. En mer ovanlig berättelse är att de inte riktigt minns hur det var. En rimlig tolkning av det senare är att det inte har varit en så stor sak för dessa ungdomar med första utevistelsen (förutsatt att de inte vill undvika att berätta för mig hur det kändes, men jag har uppfattat det som att de snarare förhållit sig ganska oproblematiskt till första utevistelsen). En del av ungdomarna berättar både om hur skönt det varit att komma ut samtidigt

---

21 Även om det är få ungdomar som tar upp att de blivit isolerade så berättar en del av dem om upprepade tillfällen. Det bör också hållas i minnet att jag inte specifikt frågat om upplevelser av isolering.

22 Enligt de särskilda befogenheterna ska personal finnas i närheten under isoleringen. Om dessa berättelser betyder att ungdomarna de facto lämnats helt ensamma, eller om det handlar om att personalen hållit sig i närheten men ungdomarna inte uppfattat att de varit där går inte att svara på. Det betydelsefulla i sammanhanget är dock att oavsett om personalen varit närvarande (på visst avstånd) eller inte, så verkar ungdomarna ha uppfattat det som att de är lämnade ensamma.

som det har upplevts som lite konstigt. Vissa ungdomar berättar också att de upplever det som att de missar mycket när de är inlåsta, vilket är en del av problematiken med inlåsning generellt, inte minst under ungdomstiden när mycket händer (jämför Moran, 2012a). Det kan handla om vänner som går ut gymnasiet och att deras familj och närstående upplever saker som de inte kan ta del av. I dessa berättelser finns också möjligheten att få ta del av åtminstone en del av detta genom utevistelser närvarande, och flera menar att det är viktigt att få vara utanför institutionen för att behålla dessa kontakter.

Goffman (2005) menar att många intagna på totala institutioner upplever det som att den tid de vistas där är förstörd (förspild) och tas ifrån deras liv (se även Moran, 2012a). En upplevelse av att de är totalt förvisade från livet. Det är bland annat mot den bakgrunden som den demoraliserande inverkan som långa eller tidsobestämda straff har kan förstås, enligt Goffman. Flera av ungdomarna uttrycker också stor upprördhet över att socialtjänsten får placera ungdomar på särskilda ungdomshem utan vetskap om när detta upphör, och de är tacksamma över att de själva i alla fall vet när deras strafftid tar slut.²³ Goffman (2005, s. 54) menar att

Hur hårda levnadsvillkoren vid totala institutioner än är så räcker det inte för att förklara känslan av att livet förspills; vi måste snarare rikta uppmärksamheten mot den brytning i de sociala relationerna som förorsakas av intagningen och att man (vanligen) inte inom institutionen kan skaffa sig fördelar som går att överföra till livet utanför – som att t.ex. tjäna pengar, ingå äktenskap eller skaffa sig betygssatt utbildning.

Även om ungdomarna vid institutionerna kan göra en del av det Goffman räknar upp, exempelvis i viss mån skaffa sig utbildning, så är mycket av detta högst reellt för dem. Livet går vidare utanför institutionen och de är inte längre en del av det utan vistas i en bubbla där tiden upplevs stå still. Utevistelser kan bidra till att minska både brytningen med de sociala relationerna utanför institutionen och att ge fördelar som kan behållas efteråt, om ungdomarna får möjligheter att delta i verksamheter utanför och på så sätt skaffa sig erfarenheter av värde för livet efter institutionstiden. Både ungdomar och personal lyfter också fram sådana faktorer som en av fördelarna med utevistelser.

Vissa framhåller alltså att det kändes skönt med den första utevistelsen, men att det samtidigt var konstigt och annorlunda att komma ut utanför institutionen. Så här uttrycker sig Leon om hur det kändes: "Annorlunda. Deeet ... ja, jag vet inte, man fick liksom ... känslan av friheten men instängd frihet. Det är som liksom ... låta dig stå i en glasruta men du får se på friheten men inte röra". Just Leon uttrycker att det känns så varje gång (han hade än så länge bara haft bevakade utevistelser och det är delvis kopplat till det enligt honom). Alexander berättar i samband med att han pratar om sin första permission hem att det från början kändes mer "hemma" att vara på institutionen, än

---

23 Socialtjänsten kan besluta om att straffet övergår till ett omhändertagande enligt LVU och att den unge får stanna kvar på det särskilda ungdomshemmet. Några ungdomar påtalar risken för detta, men det stora flertalet förväntar sig inte att så ska ske. Det är inte heller så vanligt att så sker, sju procent av de som ingår i denna studie frigavs till fortsatt vård vid ett särskilt ungdomshem.

att vara hemma, men att det har gått över med tiden. Flera berättar också om att det känns som att folk kollar på dem (jämför Moran, 2014; Moran, 2012b), andra att de inte är vana vid att vara ute bland människor och att det går fort och händer så mycket att de blir förvirrade; "hjärnan hänger inte med" eftersom han är van vid att vara isolerad som Rickard uttrycker det. Ungdomarna själva (liksom en del av personalen) kopplar detta till att de blivit institutionsskadade av att vara inlåsta (jämför Moran, 2012a).

En del berättelser handlar dock om rent obehagliga upplevelser av att för första gången komma ut utanför institutionen. Adam berättar om sin första utevistelse på följande sätt:

Adam: Ja jag har varit ute flera gånger.

Tove: Ja hur upplevde du det första gången?

Adam: Det var jobbigt (suckar). Jag ... jag började kallsvettas, jag ... jag ... mitt hjärta ... alltså, hjärtslagen ökade om man säger. Jag eh ... jag höll på att bryta ner första gången. Jag var inte van ... vid så mycket människor som jag såg och det kändes hela tiden som att någon kollade snett bakom mig och ... det var ju till exempel när jag åkte till kiosken första gången så var det två ... eeh ... två ... gammalt par, i 70-årsåldern kanske, som var bakom mig i kassan och jag trodde hela tiden att dom skulle attackera mig.

Tove: Oj. Jaha.

Adam: Så jag släppte aldrig blicken ifrån dom. Så det var jobbigt ... var det. Och än idag så är det fortfarande jobbigt när jag går ut men det ... jag lär mig, men det är mycket bättre när man går ut. Man tränar och det är så mycket bättre när man kommer ut så att man inte, som jag har gjort, stängt av ... ute ... för det kan vara riktigt jobbigt när man blir fri.

Tove: Så att det är bra att komma ut ändå så man */vänjer sig/* så man vänjer sig vid det.

Adam: Ja.

Tove: Ja. Men är det lättare nu än första gången alltså, även om det fortfarande är jobbigt?

Adam: Ja det är mycket lättare nu.

Adam U

Som framgår av berättelsen så beskriver Adam nästan ångestliknande känslor och mistro mot människor i omgivningen. Han framhåller lite senare i intervjun att personalen förstår detta, och att de kan hjälpa till för att försöka underlätta upplevelsen, men att han ändå inte vill undvika att vara ute eftersom det blir värre av det. Intervjuer med frihetsberövade ungdomar i England och Wales om upplevelsen av att komma hem visar på liknande känslor, där de kan beskriva traumatiska känslor som berör såväl känslor av stress och paranoia som att de inte vet hur de ska bete sig mot människor i omgivningen och mot sin egen familj (Hazel och Bateman, 2013; Bateman, Hazel, och Wright, 2013).

En reaktion på inlåsning som beskrivs av de intervjuade ungdomarna är alltså att den leder till anpassning till institutionslivet vilket resulterar i att det känns hemvant

och tryggt medan det utanför, det "normala" livet, framstår som skrämmande och ovant. Men en viktig aspekt är också att den här första osäkerheten och obehaget enligt ungdomarna går över när de får komma ut lite mer regelbundet. Det finns alltså en poäng med att vara utanför institutionen, det fyller funktionen av att "avinstitutionalisera" ungdomarna. Utevistelser, både i form av hembesök och av att göra aktiviteter i näringslivet utanför institutionen visar sig alltså i pojkarnas berättelser vara ett sätt att minska institutionaliseringsprocesser.

Utöver att fråga om deras första utevistelse har jag också frågat mer allmänt om utevistelser och hur de upplevs. Många berättar om att det är skönt att komma ut utanför institutionen.²⁴ Det kan fungera som andningshål och en möjlighet att vara sig själv, med hänvisning till att de alltid håller uppe en fasad när de är på institutionen. Flera berättar hur de har lär sig att uppskatta småsaker som de tidigare tog för självklart, naturen, blommor, att kunna köpa en dricka själv och så vidare. Ungdomarna berättar hur de insett att allt detta hade de självklara tillgång till tidigare utan att fundera på det. Dessa upplevelser är mycket lika Goffmans (2005) resonemang om hur de intagna blir av med sådant som innan upplevdes som självklart.

Ungdomarna talar alltså själva om att de är *institutionsskadade* och även att de behöver öva på att vara utanför för att klara av det, och att det känns konstigt att vara på permissioner. Adam exemplifierar med att om man lägger en människa i en grotta i flera månader, och sen kommer den ut, då blir människan dum i huvudet. Det är precis samma sak med att vara inlåst vid en institution menar han. En del berättar, på samma sätt som för den första permissionen, att det går (för) fort utanför, när det är massor av människor och att de inte längre är vana vid att träffa många människor. En del framhåller att hur jobbigt det än är så måste de ändå utsätta sig för att vara utanför institutionen och öva på att klara av det. Det finns också berättelser om hur utevistelser gör att möjligheten till frihet genom att rymma (avvika) blir mer påtaglig, och att det kan skapa jobbiga känslor inför att åka tillbaka.

Utifrån ungdomarnas perspektiv bidrar alltså utevistelser till flera viktiga saker för att göra institutionstillvaron mindre smärtsam och kontakten med det omgivande samhället mindre problematisk. Hur ser då personalen på att ungdomarna har utevistelser?

Varför ska en ungdom ha utevistelser enligt personalen?

All personal som intervjuats har tillfrågats vad syftet med permissioner/utevistelser är. Svaren varierar mellan de intervjuade men det finns också samstämmighet i flera avseenden. Ett centralt tema är att ungdomarna ska kunna hålla kontakten med personer utanför institutionen. I första hand familjen, vilket inte begränsas till föräldrar och

---

²⁴ Av de som intervjuats med ADAD-ut är det också flera som nämner utevistelser och permissioner som något som de tycker har varit bra med institutionsvistelsen.

syskon utan också kan handla om andra släktingar som är viktiga för den unge. Också andra (prosociala) kontakter lyfts fram, som (icke-brottsliga) kamrater. Familjen anses vara central av flera orsaker. Dels för att de är unga och att de genom straffet "tas ifrån" sina föräldrar i en ålder när deras kamrater oftast fortfarande bor hemma, dels för att den unge ofta ska tillbaka till hemmet efter verkställigheten (65 procent av ungdomarna i denna studie skrevs ut till föräldrahemmet). Det innebär att det är i hemmiljön som det måste fungera att inte fortsätta med brott om återfall ska förhindras. Vissa poängterar att det kan vara problem i relationen med familjen som de behöver arbeta med under tiden vid institutionen, och att det då är viktigt att också kunna pröva detta i familjemiljön. De hembesök där personal är med kan dessutom vara en möjlighet att få kunskap om just sådana problem som finns enligt en del av de intervjuade. Hembesöken kan alltså användas till en form av kunskapsinhämtning (Goffman, 2005; Foucault, 2001).

En annan vanlig orsak är att ungdomarna måste få öva på att klara av saker utanför institutionen. Flera i personalen menar att det är meningslöst att ungdomen sköter sig och klarar av saker (som att komma upp på morgonen, hålla tider och inte bråka) på institutionen om de inte klarar av att göra detsamma utanför institutionen. Det är där de behöver kunna undvika att komma i bråk, göra "dumheter" eller att inte sköta de rutiner som krävs för att exempelvis klara av skolan eller ett arbete. Det framhålls också att det är enklare för en ungdom att engagera sig i aktiviteter efter institutionstiden, såsom olika fritidsaktiviteter, om de startat med dem under tiden vid institutionen. Vissa nämner dessutom att det helt enkelt kan vara roligt för ungdomarna att komma ut utanför institutionen, och att det kan ha ett värde i sig. Samtidigt framhålls att de egentligen tycker att utevistelser också bör ha andra funktioner och syften än bara att det är roligt, något som också slås fast i SiS Riktlinjer för slutna ungdomsvård (avsnitt 5.6.3). Ett annat skäl som förs fram är att det kan vara viktigt att ungdomarna får prova på saker som de annars inte skulle få möjlighet att göra.

Ett mycket vanligt tema i personalens berättelser om syftet med utevistelser är att de ska minska skadeverkningarna med att vara inlåst. Många i personalen menar att ungdomarna snabbt blir institutionaliserade (Goffman, 2005), vilket bland annat leder till att de tycker det är obehagligt att vistas utanför institutionen och hellre vill vara kvar där. De understryker därför att det är centralt att ungdomarna får komma utanför institutionen eftersom inlåsningen skapar problem och närmast paranoiska reaktioner. I detta avseende är alltså personalens och flera av ungdomarnas berättelser mycket lika varandra. Ett exempel på det är följande berättelse av Hanna:

Jag [...] blev ju jättebekymrad i början när pojkarna hade varit ute på klädinköp, [med] personal, man åker till [köpcenter] och handlar kläder och dom blir nästan folkskygga, får nästan ångest av att vara ute bland folk, känner nästan att det står skrivet i pannan att "jag är kriminell", och vill tillbaka till avdelningen. Det här bekymrade mig jättemycket, men dom här effekterna har inlåsning på ungdomar.

Hanna P

Likheten med det Moran (se exempelvis 2014; 2012b) beskriver om hur fängelsedömda kvinnor upplevde att det stod tatuert i pannan på dem att de suttit i fängelse är slående. Berättelser av liknande slag förekommer också i intervjuerna med ungdomarna, exempelvis i form av att de menar att folk kan "se på dem" att de kommer från en ungdomsinstitution när de är ute på permissioner.

Ytterligare en fördel med utevistelser anses vara att det kan vara bra för personalen att se hur ungdomen fungerar utanför institutionen. I denna mening, liksom vid tidigare nämnda hembesök för att iaktta familjerelationer, fungerar utevistelserna som en del av den kunskapsinhämtning kring individen som Foucault (1991, s. 21) hänvisar till.

Enligt personalen finns det alltså flera orsaker till att det är viktigt att ungdomarna får möjlighet till att vistas utanför institutionen. Vad är det då som avgör vilka som får utevistelser? I stor utsträckning relateras det till att vara skötsam och i nästa avsnitt ägnas därför den frågan särskild uppmärksamhet.

Vikten av att vara skötsam och vad det innebär

Som nämnts i inledningen finns det flera olika faktorer som ska ligga till grund för bedömningen om den unge ska få en ansökan om utevistelse beviljad eller inte. Exempelvis ska det framgå i ansökan om den unge varit skötsam, dennes inställning till droger och missbruk samt om den unge följer behandlingsplanen. Även strafftiden har betydelse.

I ungdomarnas berättelser om vad som krävs av dem för att de ska få permissioner eller komma till öppnare avdelningar nämns ett antal faktorer. Att inte använda hot och våld eller bråka med andra ungdomar eller personalen är några. Detta nämns, eller snarare räknas kort upp, av många, och med undantag för några enstaka invändningar framstår det som ganska oproblematiskt och självklart för ungdomarna att det är (och också bör vara) så. En invändning handlar om tolkningar av om en situation verkligen varit ett hot eller om det snarare handlat om exempelvis ovan personal som är nervös och övertolkar, där van personal hade kunnat hantera situationen bättre. En annan invändning som tagits upp mot bråk som självklart och oproblematiskt kriterium är att det inte alltid är så lätt att inte bli arg och upprörd i den situation de befinner sig i. Leon uttrycker sig så här:

Om någon sitter och tjafsar med dig till exempel, om vi säger någon annan ungdom tjafsar med dig. Så säger dom [personalen] "fokusera på dig själv". Det går inte att fokusera på sig själv när någon sitter och petar på dig. Då säger man till. Lyssnar han inte då säger man till igen, lyssnar han inte, då säger man till igen. Lyssnar han inte då höjer man rösten eller så blir man ... börjar man liksom bråka och det ... det blir ju så alltså, även om man inte slår den, men man börjar ju bråka liksom ... för att man orkar ju inte längre. Men dom säger "fokusera på dig själv" och om vi [ungdomarna] säger att "han gör det här, så klart vill jag också göra det", men dom säger "nej du får inte göra det. Bara för att han gjorde

det betyder att inte du måste göra det". Det vet jag **också**, men allt som man gör säger dom "fokusera på dig själv" och det är inte så lätt när sju andra ungdomar bor här plus personalen kommer och petar, plus har man hur mycket tankat som helst i huvudet utan några svar. Man kan inte alltid fokusera på sig själv. Man **kan** inte liksom ... man vet inte heller vad man skulle göra med det [alla tankar].

Leon U

I denna berättelse så synliggörs personalens ansvarsgörande av ungdomarna. De ska själva ta ansvar för att de handlar rätt, oavsett vad andra ungdomar gör och oavsett de ansträngningar en institutionstillvaro innebär. Detta påminner om det ansvarsgörande som personal på fängelser (Bosworth, 2007), liksom inom frivården (Werth, 2013) ägnar sig åt.

Ytterligare något som nämns av ungdomarna är att man inte får ta in droger eller använda droger på institutionen. Detta nämns inte lika ofta som våld och hot men framstår som än mer självklart. Inte heller i de fall de nämner att man inte får ha andra saker, som telefon, kniv eller tändare, på avdelningen framstår det som något ungdomarna har några invändningar emot. En del av ungdomarna nämner även att man inte ska ha rymt (avvikit) som kriterium för permissioner. Några enstaka hänvisar också till att strafftiden har betydelse för möjligheten att komma ut.

Den dominerande kategorin i diskussionerna, kanske delvis för att jag ställt följdfrågor för att få förtydliganden om vad det kan innebära, handlar dock om att "göra det man ska" i olika sammanhang. Anledningen till mina följdfrågor är att i de allra flesta fall presenteras detta inledningsvis bara som att det krävs att man är "skötsam" (i detta ingår också ovan beskrivna kriterier såsom att inte slåss). Det är också här som bilden av vad ungdomarna anser om vad som krävs av dem blir mer komplex. Till skillnad från tidigare kategorier, där ungdomarna huvudsakligen tycks instämma i det rimliga i att de exempelvis inte får ta in droger om de vill kunna få utevistelser, går åsikterna här isär. Upplevelsen av kravet på att alltid göra det man ska framhålls av en del som enkelt och rimligt, men av andra som närmast förlamande. Jag ska börja med att redovisa vad ungdomarna tar upp som exempel på vad skötsamhet är. Eftersom det ger ett ganska överväldigande intryck i intervjuerna kommer jag inledningsvis att bara rada upp en del av de beskrivningar som förekommer från ungdomarna efter varandra, för att försöka synliggöra känslan från intervjuerna (uttalandena kommer alltså från en mängd olika ungdomar). Som framgår innehåller uppräkningsdelen nedan både beskrivningar av vad det innebär att vara skötsam och att missköta sig.

Man följer inte den dagliga verksamheten, går inte till skolan om man har skola, har inte sin terapi, följer inte behandlingen, uppfattas som tjugig, du måste följa allt som händer här, städa två gånger i veckan, följa med [på] noterna helt enkelt, inte sköter rutinerna och sådant, upp på morgonen, inte går skoldagen, inte kommer upp till exempel på morgonen, vägrar gå och duscha efter idrotten, vägrar gå ned till idrotten, gör det man ska, följa rutinerna, vakna på morgonen, städa, gå [till] idrott, gå i skola, inte vaknar på morgonen, går i skola, otrevlig attityd, otrevlig, väljer att inte följa regler, gör det man ska på avdelningen

och är trevlig och sådant, vakna i tid, gå in i rummet innan klockan tio [...] vanliga regler och rutiner, inte går till skolan, inte vaknar, inte gör som ... dom ska göra varje dag, vara snäll och trevlig, följa sin verksamhet, städa när de säger "städ", delaktig, positivt hjälper till och sådana där grejer, gör det man ska, är trevlig, respektfull, lyssnar på personalen, tjafs med personalen, inte är en sådan här som ställer till problem, hur du reagerar mot personal om de säger till dig gå och städa ditt rum, visa att man har engagerat sig, behandla folk med respekt, hjälpa till, gör din del, om du råkar säga ett fult ord, inte passar tider, skolkar, sköter dina tider, inget tjafs, vaknar en minut för sent, delta i allt vi har schemalagt, gå upp på morgonen, följa alla rutiner.

Det är tydligt att det handlar om en detaljstyrning av ungdomarnas vardag. Det är både konkreta göromål och mer allmänna utsagor som att "följa alla rutiner" och hur man reagerar på tillsägelser. Intrycket från intervjuerna är att det helt enkelt handlar om att följa det som personalen beslutat gäller för den (var)dagliga verksamheten, det vill säga att agera disciplinerat (Foucault, 2001). Denna känsla av detaljstyrning illustreras med uttryck som "alltså allt man gör här har konsekvenser. Allt man gör, allt vad man inte gör, allt har konsekvenser" (Leon U) och "men nästan allt är fel, så vi kan väl säga så, det finns inte så mycket saker vi kan göra" (Casper U). Båda kommentarerna kommer efter att ungdomarna just räknat upp dessa olika saker som de ska, eller inte får, göra. Crewe (2011a, s. 522) beskriver liknande tendenser, att det blir allt mer detaljerat hur beteenden regleras, i fängelser i England och Wales. Detta är vad han avser med att den makt som utövas har blivit *tajtare*²⁵ jämfört med tidigare, då fångarna mer lämnades i fred förutsatt att de höll sig till de mer övergripande regler som skulle följas. Crewe menar att en konsekvens är att "with appropriate behaviour defined so narrowly, prisoners feel encircled by 'eggshells', and deemed responsible for any breakages" (s. 520).

Foucault (2001, s. 130) skriver om korrektionsanstalter att det som man framför allt försöker skapa är

(...) det lydiga subjektet, en individ som är underkastad vanor, regler, order och en myndighet som ständigt utövas omkring och över honom och som han bör låta fungera automatiskt inom sig.

Ungdomarnas berättelser om vad skötsamhet innebär påminner om detta. Det stora inslaget av vardagliga saker som ska klaras av på rätt sätt för att ungdomen ska betraktas som skötsam innebär både inslag av underkastelse inför vanor och regler och att det blir ett ständigt pågående inslag i vardagen. Det kan också jämföras med vad personal i andra studier talat om som att en ungdom "går som en klocka", vilket inte anses vara något enbart positivt eftersom det kan innebära ytanpassning i stället för verklig förändring (Hill, 2005; jämför även Goffman, 2005; Franzén och Holmqvist, 2014). Detta

---

25 Med detta menar Crewe (2011a, s. 522) att "power is experienced as both firm and soft, oppressive yet also somehow light. It does not so much weigh down on prisoners and suppress them as wraps them up, smother them and incite them to conduct themselves in particular ways".

kommer jag att återkomma till längre fram i kapitlet där konsekvenser av disciplineringen diskuteras.

En annan likhet med Foucaults (2001, s. 151ff) beskrivning av korrektionsanstalter är i hur kontrollen av verksamheten bland annat tar sig uttryck i stort fokus på tidsscheman, vilka blir allt mer finlipade. Ungdomarnas berättelser om att de måste vara uppe i exakt rätt tid liksom att mer generellt följa de tider som förekommer är exempel på det. Samtidigt finns förstås inslag som Foucault beskriver, såsom att öva kroppen i exakt precision (exempelvis att skyldra gevär), som inte har sin motsvarighet i dagens ungdomsinstitutioner i Sverige. Inte heller att disciplinen delvis har som syfte att motverka sysslolöshet kan appliceras fullt ut. Visserligen ska ungdomarna ha aktiviteter som ska innebära en "full dag", som exempelvis omfattar skola, behandling och fritidsaktiviteter, men ungdomarnas dagar innehåller också många timmar som kan betraktas som relativt sysslösa (jämför Moran, 2012b; Cope, 2003).

Slutligen tar några av ungdomarna upp att det också förväntas av dem att de ska visa att de vill förändras, att de ser framåt. Mohamed uttrycker det som att man ska "visa att man vill komma härifrån på alla möjliga sätt". Detta innebär ett krav på att visa god vilja och vilja till "förbättring", att vara en av dem som kan "göras normal" som Foucault (2001, s. 26; se även Bosworth, 2007; Werth, 2013) uttrycker det. I att på alla upptänkliga sätt visa att man vill därifrån ligger också ett starkt disciplineringsverktyg inrymt. Det är bara den som gör allt personalen menar att den behöver göra för att "göras normal" som kan uppfylla detta kriterium. Utrymmet för att protestera mot behandlingsinslag och andra uppgifter som personalen menar att den intagne behöver genomföra torde alltså vara mycket begränsat.

Hur berättar då personalen om vilka kriterier som gäller för att kunna få permissioner? Jag ska inte i detalj redogöra för detta utan den läsare som är intresserad av frågan hänvisas till Pettersson (2017). Kort kan sägas att personalen tar upp lite fler skäl än ungdomarna, men till stora delar stämmer deras beskrivningar överens med dem, och även i intervjuerna med personal är skötsamhet den dominerande orsaken som lyfts fram i relation till möjligheten att få permissioner. Precis som vid intervjuerna med ungdomar så har det krävts följdfrågor från mig om vad skötsamhet innebär. Vad innebär då skötsamhet för personalen? Liksom ungdomarna nämner de våld, hot, ta droger, ta in droger och andra saker de inte får ha och avvikningar som exempel på misskötsamhet.²⁶ Men på samma sätt som ungdomarna återkommer personalen ofta till mer allmänna skötsamhetskriterier i form av att "göra det man ska". Även för personalen ska jag lista en rad av dessa uttalanden för att ge läsaren en känsla för hur flödet av beskrivningar av skötsamhet/misskötsamhet ser ut.

Sköta sina sysslor, hålla ordning på sitt rum, komma upp i tid till verksamhet på morgonen, genomföra sin verksamhet, att man är med i verksamhet, att man är med i programverksamhet, att man är med i strukturerade samtal med kontaktperson, går upp på morgo-

---

26 Ibland har dessa nämnts separat som "egna" skäl även om de personer som nämnt dem separat sannolikt också anser att de är att betrakta som misskötsamhet.

nen, är med på lektioner, att man sköter sådana saker [sitt städuppdrag], är aktiv [i skolan] [...] det räcker inte med att bara komma dit och sitta och gunga på en stol, hur man är mot andra elever, hur man betar sig med personal, hur man bemöter människor, inte deltar i vardagen, motiverade i behandling, passa tider, komma in i verksamheten, komma upp på morgonen, hur man bemöter andra människor, deltar i behandlingsprogrammen, går till skolan, är delaktig, inte följer sin verksamhetsplan, inte är delaktig i behandling, vägrar gå i skolan, går till sin verksamhet, har ett bra uppförande mot oss, gör det som [man] ska, komma upp på morgonen, äta frukost, bädda sin säng, vara med på morgonsamlingen, följer regler rutiner, är som en bra kompis.

Som framgår är den bild som personalen ger av vad de anser är skötsamhet huvudsakligen samstämmig med ungdomarnas. Både personalen och ungdomarna framhåller ibland att det handlar om en samlad misskötsamhet, inte att något av dessa kriterier ensamt skulle kunna innebära att utevistelser hindras. Men det finns också en hel del uttalanden där det omvända hävdas, att du måste sköta precis allt för att kunna komma ut utanför institutionen. Även om skötsamhet är ett dominerande kriterium, som framställs som mer eller mindre självklart av både ungdomarna och personalen, så finns det också enstaka invändningar mot detta. Elisabeth uttrycker sina farhågor kring det stora fokus som skötsamhet på avdelningen har för utevistelser. Före nedan citat har hon just påtalat att det främst handlar om skötsamhet på avdelningen som får betydelse, och fortsätter sedan:

Det är väl mer att man ser det mer som ett straff och att man inte så mycket tänker vad som är bäst behandlingsmässigt, utan att man just förhåller sig till skötsamhetsmål och inte behandlingsmål så mycket. Vilket ju är enklare naturligtvis, för det är enklare att mäta skötsamhet. Men den stora risken är ju att dom ungdomar som har en väldigt hög risk för återfall, men som kan sköta sig på en låst avdelning, väldigt lätt kommer ut för fort, och dom som kanske har en mer liksom impulsiv problematik och har svårt att sköta sig och säger fel saker vid fel tillfällen och så, dom kommer inte ut och får inte då kanske den behandling som dom behöver. Och jag är inte säker på att det är rätt ungdomar som inte kommer ut så att säga, det är väl det jag kan säga som är största risken.

Elisabeth P

Vad som ska avgöra vilka som är "rätt" ungdomar som får komma ut är en komplicerad avvägning så fort det inte tillämpas en strikt princip om att det *bara* är strafftiden som avgör (vilket det aldrig har varit för de dömda ungdomarna, även om strafftiden har haft stor betydelse och fortfarande har viss betydelse). Av SiS riktlinjer framgår också att det är skötsamhet främst i förhållande till behandlingsinsatserna som ska ligga till grund för ökade utevistelser (SiS Riktlinjer för slutna ungdomsvård, avsnitt 5.6.3). Men ett så tydligt fokus på skötsamhet som huvudkriterium innebär enligt intervjupersonen en enklare lösning för personalen än mer behandlingsinriktade alternativ. Detta fokus på skötsamhet på avdelningen innebär också andra fördelar för personalen, vilket kommer att framgå i den fortsatta beskrivningen.

Utevistelser som verktyg för disciplinering

Såväl Goffman (2005) som Foucault (2001) framhåller personalens relativa maktposition som betydelsefull för att få de intagna att följa regler och rutiner i den dagliga verksamheten. Även om den makt som utövas inte påtvingas genom bestraffningar utan möjligheten till belöningar, så ligger ändå hotet och möjligheten att ta det eftersträvansvärda ifrån den intagne bakom dessa belöningar. I den vardag både ungdomarna och personalen beskriver utgör utevistelser en form av belöning som kan generera skötsamhet. Hörnqvist (2010) har i relation till fängelset påtalat hur möjligheten att få komma till en mer öppen avdelning fungerar på liknande sätt.

Det kan enligt de intervjuade hända att misskötsamhet leder till att ungdomen flyttas till en annan avdelning eller institution, vilket också framgår av ungdomarnas journaler, men framför allt är det möjligheten att vistas ute som blir konsekvensen. En del ungdomar berättar dock också om andra sanktioner, såsom att få gå och lägga sig en timme tidigare, som exempelvis Leon berättar: "är man en sekund försenad då har man försovning, då måste man gå en timma tidigare och lägga sig", eller att få indragen speltid, så det är sannolikt inte enbart förlorade möjligheter till utevistelser som blir konsekvensen vid misskötsamhet. Men det framstår i vart fall som ett mycket centralt tema, och en belöning som för ungdomarna är angelägen att erhålla.

Det finns också berättelser från ungdomarna om hur möjligheten att dra in utevistelser används som hot av personalen (jämför Wästerfors, 2009, s. 46). Sebastian berättar exempelvis att det händer att någon av ungdomarna inte orkar eller vill gå till gymnastiken. Då börjar personalen hota med att "ni kommer att förstöra era utevistelser". Han berättar hur han först blir arg när sådant händer, men hur han sedan tänker "skit samma" och gör som de vill. Men den vanligaste beskrivningen av hur möjligheten att vistas utanför institutionen får betydelse för ungdomarnas skötsamhet och att de gör precis som personalen vill handlar inte om uttalade hot, även om möjligheten att dra in permissioner och utevistelser är en grundförutsättning också för detta. Den vanligaste beskrivningen ligger i stället mycket nära det som Foucault (2001) och Hörnqvist (2010; 2012) beskriver som den produktiva makten. Det är alltså möjligheten till denna *belöning* som gör ungdomarna fogliga och skötsamma, vilket kan jämföras med Goffmans (2005, s. 68) resonemang om betydelsen av att de intagna "*styr sig själva*" på så sätt att det blir något hen både vill och själv kan styra och förändra.²⁷ Utevistelser, och därtill kopplade krav på skötsamhet, fungerar helt enkelt som en effektiv teknik för att få ungdomarna att just styra sig själva. Att det fungerar så effektivt hör enligt en del av ungdomarna samman med den starka önskan som finns att få komma ut utanför institutionen. Soltan beskriver det på följande sätt:

---

27 Det kan tyckas som att hot om indragen utevistelse och möjligheten att få utevistelse ligger så nära varandra att det inte är meningsfullt att särskilja dem. Men det finns en tydlig skillnad i att sköta sig för att komma ifråga för utevistelser jämfört med att låta bli att missköta sig för att inte bli av med något man redan blivit berättigad till.

Soltan: Vet du vad jag tror?

Tove: Nej.

Soltan: Om dom får en elev att sikta mot någonting, att vi säger en elev nu han ska få permissioner om en månad, då jag tror han gör, om han vill få permission då han gör, han sköter sig strikt bara för att komma dit, för om han ... om man är bara här och inte har någonting att sikta mot, då tror jag inte det går bra. Det är så jag tror.

Tove: Man behöver permissionerna för att ...

Soltan: Aaah, förstår du, jag lovar permissionerna, **alla** sköter sig, **alla**. Alla som vill ha permissioner dom sköter sig lätt. Utan ansträngning, jag vet själv, från början var katastrof när jag kom upp till [sluten avdelning], förstår du. Jag hade ingenting att sikta mot, jag bara var där, jag tänkte inte på, tänkte jag kommer få vara här ett bra tag, och jag har ingenting att sikta emot. Sen med tiden började jag tänka, jag måste komma härifrån, eftersom jag har ändå varit här så länge. Så jag skötte mig några månader i sträck, sen kom jag ut. Sen så (ohörbart) [utslussavdelning], skötte max två månader, fick flytta dit, då det blir, om man vill komma till [utslussavdelning], ren skötsamhet, lätt man gör det. För att ha det så bra som möjligt, det tror jag.

Soltan U

Som framgår av Soltans beskrivning ger den starka önskan att få komma ut utanför institutionen, och få det så bra som möjligt (här representerat av att få vara vid en utslussavdelning som institutionen har) starka incitament för att sköta allt precis så som personalen önskar att de ska göra. Han berättar om att han själv, efter en tid av inlåsning när han inte uppfattade att det fanns något att se fram emot, bestämde sig för att börja sköta sig för att få komma vidare i det system som institutionsvården utgör vad gäller möjligheten till öppenhet. Men också att han menar att detta incitament gäller mer generellt för de inlåsta ungdomarna. Det kan också noteras att han menar att det inte tog särskilt lång tid att få komma i öppnare former när han väl började sköta sig. Om utevistelser ska fungera riktigt effektivt som disciplineringsteknik krävs troligen just det, att det märks relativt snart att det spelar roll att man har skött sig en tid.

Också i personalens berättelser finns beskrivningar av hur effektiva utevistelser är för att få ungdomarna att göra som personalen vill. Det är inte ovanligt att personalen understryker att det faktum att skötsamhet är ett kriterium för utevistelser underlättar för dem att få ungdomarna att göra det som de "ska". Ett tydligt exempel på detta är nedan beskrivning av hur personalen blir hjälpt av ungdomarnas vilja att få komma ut utanför institutionen.

Tove: Om man tänker ändå, permissionerna, det finns en LSU-stege och det beror på skötsamhet och sådana saker, **skiljer** det mycket mellan ungdomarna eller klarar dom det här ganska **lika** eller?

Rasmus: Mm, dom klarar det [... paus 6 s.] det är klart att vi har elever som, som inte ... för alla killar vi har så är dom fullständigt medvetna om ... hur dom lig-

ger **till** och när dom kan komma **hem** och när dom har utevistelse och är väldigt fokuserade på dom. Man kan säga att, det hjälper oss på så sätt att ... det är en väldigt bra motivator, kan jag säga. För, **för** verksamhet, **för** samtal och så, och det gör på något sätt att vi sitter, i stället så höll vi tidigare [på] att ägna tre månader att motivera en kille att sätta sig i drogsamtal. Här sätter sig killen i drogsamtalet omedelbart. Så att han motiveras på så sätt att han vet att han **måste** gå in i samtalet. Men drogsamtal har vi bara på dom naturligtvis som har drog... men **alla** som sitter här har krimprogram naturligtvis då dom är dömda för någonting i domstol, men du har dom ändå på plats du sitter i situationen sen att inte han är så jätteintresserad **men** du pratar liksom om programmet, du pratar om det. Och det är mycket, mycket lättare att få en behandlingsverksamhet när du har den här motivatorn från början. Alltså vi har egentligen inga elever som säger att "jag skiter fullständigt i det" för då vet dom det att "okej vi kan ta en promenad här ute, innanför staketet, men någonting annat händer inte".

Rasmus P

Att utevistelser anses ha stor betydelse för att få allt att fungera på avdelningen och för att få ungdomar att delta i behandlingsinsatser, betyder inte att detta inte problematiseras. Att det underlättar behöver inte betyda att det alltid anses vara bra. En stund tidigare i intervjun har Rasmus talat om syftet med permissioner och då uttryckt det bland annat så här:

Det är lite som man kan tänka, som jag brukar säga på avdelningen alltså att vi kan egentligen få våra killar till **vad** som helst, så länge dom är här inne, men det är fullständigt ointressant. **Fullständigt** ointressant. För att om det inte är så att det här är någonting som dom kan implementera och använda sig av själva när dom kommer ut till Angered, ut till Sergels torg, och vad sjutton det är, då är det fullständigt meningslöst det vi gör här. Så att liksom tanken på något sätt är ju att från första dagen dom kommer hit, att allt vi gör det gör vi för att dom ska klara sig själva på utsidan.

Rasmus P

Rasmus uttrycker här snarare en farhåga inför att ungdomarna bara gör som de blir tillsagda, och att inte mycket är vunnet på det, även om han inte kopplar detta till just utevistelser. Risker för ytanpassning under institutionstiden framstår dock som överhängande i beskrivningen av utevistelsernas motiverande effekt i Rasmus berättelse.

Men inte bara utevistelser kan fungera som korrektionsteknik. Även hotet om att få straffet förlängt genom att ungdomen får LVU, det vill säga blir fortsatt tvångsplacerad på institution fast genom socialtjänsten, kan ha samma effekt. Detta nämns dock mycket mer sällan i intervjuerna (vilket delvis kan ha med fokus för intervjuerna att göra). Berättelserna i intervjuerna kan tolkas som att det finns olika möjligheter till bestraffningar beroende på vilken typ av avdelning och på vilken grund (LSU eller LVU) som ungdomen är placerad. Det finns alltså olika former av "hot", respektive möjliga

belöningar, som figurerar bakom dessa och som den unge har att förhålla sig till. De intervjuade LSU-ungdomarna berättar att det är lättare för ungdomar placerade enligt LVU att få utevistelser (vilket också personalen framhåller i en del intervjuer), men att de å andra sidan lever under pressen att inte veta när de kommer ut från institutionen. Om de inte sköter sig riskerar de att få ett förlängt LVU med sex månader (i taget).²⁸ På slutna avdelningar, som de unga ofta placeras vid först och där det finns få möjligheter att få utevistelser, identifierar en del ungdomar isolering som det "verktyg" personalen har att ta till för att få ungdomarna att sköta sig. Möjligheten att få utevistelser framstår i berättelserna som ett betydligt mer effektivt medel för att uppnå skötsamhet än vad isolering (avskiljning) eller förlängt LVU innebär. Det framgår av intervjuerna med ungdomar att det är små marginaler de upplever sig ha i relation till personalen. Det handlar framför allt om att inte gå in på rummet i tid på kvällen, inte gå upp i tid på morgonen eller att inte gå till gymnastiken. Det går att föreställa sig att mycket allvarligare händelser skulle kunna tas till för att "ställa till problem", vilket ibland också sker vid dessa institutioner så klart, men i stället är det begränsat till att inte följa tider och rutiner. Att även den typen av handlingar innebär problem visar på hur styrd i tid och rum verksamheten många gånger är inom institutionen. Handlingarna utgör en form av motstånd mot personalens makt, och liknande motståndsstrategier genom att fördröja det som ska göras eller dra ut på tiden identifierade även Petersson (2013). På så sätt blir att ta makt över tiden en del i motståndsstrategier (jämför Moran, 2012a). Att risken för isolering och förlängd tid vid institutionen innebär ett mindre effektivt verktyg kan förstås utifrån Foucaults (2001) påpekande om att de mer effektiva korrektionsteknikerna snarare bygger på belöning än bestraffning, liksom Goffmans (2005) framhållande av att belöningar är mer effektiva för att uppnå önskat beteende.

Foucault (2001) menar också att en viktig aspekt av den disciplinerande makten är att makten själv blir mer osynlig. Tidigare handlade maktutövning om att visa upp härskarens makt offentligt, i den disciplinerande makten är det den som makten utövas mot som är mest synlig. Den makt som inte sker genom tvång, utan genom att producera handlingar utan synligt tvång, är mer effektiv och mindre ifrågasatt och på så sätt osynliggörs också maktutövningen. Linus berättar följande när han pratar om den teckenekonomi de har på avdelningen:²⁹

Linus: Jag tvingar inga att städa toaletten, jag tvingar inga att vara med på ART:en³⁰, tvingar inga. Det är ett val dom gör om dom vill fylla pyramiden och tjäna 150 kronor extra. Den här [de olika delarna i teckenekonomisystemet] ligger ungefär på att sju till åtta dagar kan dom fylla den här.

Tove: Okej. Ja.

28 Enligt *Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga* ska beslut om placering vid särskilt ungdomshem omprövas inom sex månader, och därefter fortlöpande inom sex månader (§ 13).

29 Teckenekonomin går ut på att fylla olika delar, "block", genom att genomföra det som ska göras inom ramen för varje block. På så sätt kan den unge få olika förmåner beroende på vilken typ av block han klarat av.

30 Aggression Replacement Training.

Linus: Och det är ett val dom gör.

Tove: Ja. Brukar dom flesta välja att göra det då?

Linus: Ja.

Tove: Ja, så de flesta fyller sina sådana då?

Linus: Dom motsträvar kanske i början när dom kommer hit, "det är ingen jävel som ska få mig att städa". Nä nä, det är valfritt. Så avdelningsstädning har vi bara på onsdagarna, så då får han vänta en vecka till på avdelningsstädningen. ART:en har vi på tisdagar, social färdighetsträning. Skiter han i det då får han vänta en vecka till, skiter han i nästa då får han vänta en vecka till så det kan ju vara bara den rutan kvar, då får han lov att vänta en hel vecka.

Tove: Okej och då kommer man inte ... inhandlingen³¹ gör man, men då kommer man inte på bio eller sådana [aktiviteter] ...

Linus: Nej. Vägrar man utföra vissa sysslor då kommer man inte härifrån. Men inhandling får man åka iväg på.

Tove: Okej. Men det vanliga är att dom gör det?

Linus: Ja.

Linus P

På detta sätt behöver personalen inte ta till öppna maktresurser, såsom olika former av bestraffningar, utan i stället kan de lugnt luta sig tillbaka och avvakta att den unge rättar in sig i ledet och gör det han ska. De motståndshandlingar ungdomarna kan ägna sig åt motverkas effektivt och utan större ansträngning av personalen. De kan vänta ut de unga för de vet att de har makten att bestämma över något de är mycket angelägna om att få. Den makt som faktiskt utövas, genom möjligheten att ge utvistelser, är å ena sidan tydlig eftersom Linus är väl medveten om den effekt detta har på ungdomarna, å andra sidan osynlig i och med att den inte behöver artikuleras (så snart den unge fått klart för sig vad som gäller) i mötet med ungdomarna. Det påminner om både Bosworths (2007) och Werths (2013) resonemang om den starka betoningen på att fångarna och de frigivna fångarna själva ska välja den rätta vägen och det rätta agerandet, och nedtoningen av kriminalvårdens och frivårdsinspektörernas roll och ansvar detta innebär. Det är också påfallande likt det Crewe (2011a, s. 522) redogör för om hur fångar beskriver konsekvenserna av att inte delta i behandlingsprogram. Dessa har ett val, att gå i programverksamhet eller inte, men om de väljer att inte göra det så kommer de inte ut.³²

Alla berättelser kan dock inte lika tydligt tolkas som en produktiv makt i form av att ungdomarna själva *vill* sköta sig för att uppnå utvistelser, och på så sätt förändrar sig (Foucault, 2001; Hacking, 2004). Likt vad flera tidigare forskare (Bosworth, 2007; Hannah-Moffat, 2005; Hörnqvist, 2010; Werth, 2013; Werth, 2011) påpekat angående fångvår-

---

31 Att få åka till samhället i närheten och handla saker, såsom godis och cigaretter, till sig själv och de andra ungdomarna, om det är ens tur.

32 I Crewes studie handlar det, som jag förstår det, inte om permissioner utan om att få omvandla ett tidsbestämt straff till ett tidsbestämt.

den, inklusive frivården, innehåller den makt som utövas mellan personalen och ungdomarna både produktiva och repressiva inslag, men berättelser om produktiv makt dominerar i intervjuerna.

Om vi nu kan konstatera att möjligheten till utevistelser och mer öppna former fyller en central funktion i att disciplinera ungdomarna till skötsamhet i vardagen vid institutionen, vad får då det för konsekvenser, utöver att ungdomarna blir fogliga vilket i viss grad är eftersträfvansvärt, för tiden vid avdelningen och de maktrelationer som uppstår mellan ungdomarna och personalen?

Konsekvenser av disciplineringen

Den disciplinering som skötsamhetskriterier för utevistelser resulterar i har flera konsekvenser enligt de intervjuade, både personal och ungdomar. Jag ska här beskriva några av dessa, såsom upplevelse av maktlöshet, ytlig anpassning och konsekvenser för relationerna mellan personal och ungdomar.

En del av ungdomarna uttrycker att relationen till personalen, med det tydliga övertag de har i att kunna tolka vad som är skötsamhet eller inte, leder till att ungdomen ger upp och att det bara är att hålla tyst för de kan ändå aldrig få rätt. Många andas en hopplöshet över att det kan vara omöjligt att ens försöka invända mot personalens idéer om hur det ska vara. Liknande berättelser återfinns också bland de ungdomar Hermodsson och Hansson intervjuade på särskilda ungdomshem (2005). Denna känsla av hopplöshet hör samman med att det inte finns någon möjlighet att förhandla om vad skötsamhet innebär. Lucas beskriver exempelvis hur viss personal är på ungdomarna om småsaker, som att flytta en mugg som hamnat fem centimeter fel, och att de bara hänvisar till att "det är reglarna" om han frågar om detta, och att det gör att han bara ger upp att försöka diskutera saker med personalen. Detta påminner om Goffmans (1991) resonemang om olika anpassningsstrategier, där en är att dra sig undan och avskärma sig. Skötsamhetskravet för att få utevistelser bidrar alltså även till negativ anpassning till institutionstillvaron, för att orka med densamma.

Även Goffmans resonemang om de "snaror" som dras åt gentemot klienterna i och med att minsta uttryck för missnöjet kan leda till ytterligare bestraffningar känns igen i vissa berättelser. Kivett och Warren (2002, s. 16) menar att dessa snaror även kan få till resultat att konflikter(en) eskalerar, men att om personalen i stället ignorerade en del av reglerna kan konflikterna deeskalera.

Även om majoriteten av personalen ger intryck av att tycka att denna anpassning är bra, så finns också exempel på sådana som ifrågasätter den. Detta antyds redan i det tidigare citatet från Rasmus, om att ungdomarna kanske inte egentligen är så intresserade av att sitta i drogsamtal, men de gör det eftersom de vet att de annars inte får komma ut utanför institutionen. Personalen talar om *yttanpassning* (jämför Goffman, 2005), eller att en ungdom bara gör det den ska för att "sitta av tiden". Även Wästerfors (2009) forskning visar på liknande processer, exempelvis hur pojkar "sitter av" samtal de måste ha och hur de lär sig med tiden att det är så de måste göra för att klara av dem snabbare.

Ett sätt som detta tar sig uttryck på är att ungdomar som enligt personalen vet vad som krävs av dem på ytan ser till att ge personalen detta. Ungdomarna lär sig alltså hur de ska agera för att inte råka ut för problem och negativa konsekvenser, men det handlar egentligen bara om anpassning till institutionens villkor, inte någon egentlig förändring av inställning (jämför Hill, 2005; Werth, 2013). Det finns alltså en medvetenhet hos åtminstone vissa i personalen om att den styrningsmekanism som utevistelser innebär för skötsamheten mer kan handla om anpassning än faktisk förändring av inställning hos ungdomarna. Den typen av berättelser återfinns också hos ungdomarna, där de menar att de bara anpassar sig för att få tiden att gå så smärtfritt som möjligt.

Det finns dessutom exempel på hur personalen får ungdomarna att styra varandra i riktningen att vara skötsamma, för att få lugn och ro på avdelningen (Goffman, 2005; Foucault, 2001). En sådan berättelse handlar om hur de vid en avdelning började arbeta med att följa reglerna tydligare. Tidigare hade de gjort avsteg från reglerna av och till, och det ledde enligt Robin till att ungdomarna testade gränserna och att det blev stökigt på avdelningen. När de sedan arbetade några månader med att hålla på reglerna mer strikt lugnade detta ned sig. Robin berättar följande:

Robin: Och då **satte** det sig på nåt sätt. Och då blev det att, i stället när vi fick in en ny elev så var dom här gamla eleverna så väldigt indrillade eller **måna** om att "vi vill faktiskt **ha** det så här", det var lugnt och skönt och alla gjorde det dom skulle. Och dom, eleverna, var nöjda och glada, då var personalen nöjd och glad och det var lättare att jobba och man kunde koncentrera sig på det som var **viktigt** i stället för att tjata "nej du får inte gå in i köket nu för att det ska vara **stängt** i en halvtimme. Du kan hämta vatten någon annanstans". Ehm ... så då blev det att, man fick höra av dom nya eleverna att dom gamla eleverna talade om att "vi vill ha det så här på den här avdelningen, vi vill ha det lugnt och skönt. Vi vill inte ha massa skit och du ser till och sköter dig också, och det funkar så här". Så då fick vi ju skörda godiset, eller frukten av det hela, av det jobbet som vi hade tuftt i två månader då. Å sen har den kulturen levt **kvar** lite grann på avdelningen ... Med jämna mellanrum så har det väl varit liksom att någon har, någon som har kanske väldigt **stark** personlighet, har väl försökt att rucka på det här.

Tove: Okej. Gentemot **er** eller också få med sig dom andra ungdomarna då?

Robin: Ja, få med sig dom andra ungdomarna också. //Ja/ Men då har ju vi slutit upp leden igen och... dom andra eleverna är ju medvetna om att "nä det var ju så här vi **inte** ville ha det" och då har det faktiskt hänt så att **gruppen** har vänt sig **emot** den här personen som har försökt att ställa till det för allihop. Och än så länge har det inte funnits **nån** av dom här personligheterna som har liksom drivit det vidare utan "okej, jag ger mig, jag rättar in mig i ledet här och det är så här som vi ska ha det".

Robin P

Personalens arbete blir alltså lättare om de kan få ungdomarna att själva vilja ha lugn och ro och att alla följer reglerna. Här kan en process urskiljas, som startar i repressiv

makt i form av patrullerande av gränser (Hörnqvist, 2012) där reglerna skulle återupprättas och följas, men övergår i något som snarare kan tolkas som en produktiv makt i form av att ungdomarna själva upprätthåller ordningen för att de vill ha det lugnt på avdelningen.

En annan aspekt av maktrelationerna mellan ungdomar och personal som lyfts fram är hur de kan tvingas be snällt om småsaker, sådant som de i livet utanför institutionen kan göra själva utan att närmare reflektera över det. Likaså förekommer berättelser om hur personalen använder sin position för att reglera just detaljer och småsaker på ett, enligt ungdomen, onödigt sätt.

Även om det är mer ovanligt så finns det exempel också från personalintervjuerna på att de inte alltid tycker det är bra med anpassning så stor att ungdomarna inte framför avvikande åsikter. Rune menar, efter en fråga från mig om ungdomarna ofta överklagar beslut relaterade till exempelvis avslag på en permissionsansökan, att det egentligen är alldeles för sällan som ungdomarna överklagar. Han menar inte att det rent allmänt är bra att bara säga att något är fel, men kan den unge förmedla *varför* han tycker att ett beslut är fel och har sakliga motiv för detta så anser han att den unge borde överklaga. Rune påpekar att de ju har sina rättigheter och att de faktiskt borde åberopa dem ibland. Han fortsätter sitt resonemang med att relatera det till vad ungdomstiden mer generellt innebär:

Är man ung, då ska man vara opportunistisk också, man ska ifrågasätta man ska göra det lite jävligt för vuxenvärlden, nu svor jag till och med.

[...]

Nä men jag tycker man ska faktiskt kunna **göra** det, om man gör det på ett, ett adekvat sätt. [Inte] att det finns förtäckta hot eller något liknande, inte på **det** sättet, men däremot att man, ja, att man inte fogar sig i allt som ... serverar sig.

Rune P

Även personalen kan alltså se värdet av att ungdomarna inte fogar sig totalt till regler och rutiner vid institutionen, utan att de också kan ifrågasätta och diskutera saker som de anser inte är rättvisa eller rimliga. Det är dock flera av ungdomarna som uttryckt att det inte är någon idé att försöka diskutera den typen av saker med personalen, och ovanstående berättelse tyder ju också på att det förekommer för lite protester ibland. Hur stor anpassning är nyttigt, och vilka konsekvenser får det när den är för stor?

Sammanfattning

Ungdomarnas upplevelse av att vara inlåsta är som framgår komplex. Den kanske intuitiva förståelsen av att ju öppnare desto bättre och enklare stämmer ibland överens med deras berättelser, men inte alltid. Det finns också inslag av att det upplevs som enklare att "stänga av" jobbiga känslor i en mer sluten miljö där man inte på samma sätt konfronteras med den förlorade friheten. Öppnare former ställer också högre krav på ung-

domarna att delta i sin egen disciplinering, vilket ibland upplevs som jobbigt. Samtidigt är självfallet grunden till detta den inskränkta friheten, och öppnare former upplevs generellt som eftersträvansvärt hos ungdomarna. Berättelserna som är relaterade till utevistelser, både den första och mer regelbundna, visar också på en dubbelhet i ungdomarnas berättelser. De som upplever utevaron som en lättnad och positiv samsas vid sidan om de som i stället haft, eller fortfarande har, närmast paranoiska känslor i samband med vistelser utanför institutionen. Det senare visar på att ungdomarna upplever institutionaliseringsprocesser under verkställigheten som tar sig uttryck i anpassning till institutionen och svårigheter i att vistas utanför densamma. Viktigt i sammanhanget är dock att ungdomarna också berättar att detta är värst i början och att det successivt avtar när de får vara utanför institutionen i större utsträckning. Utevistelserna bidrar alltså till att minska eller vända på dessa processer, något både ungdomarnas och personalens berättelser synliggör.

För att få möjlighet att få utevistelser är skötsamhet centralt i form av att i detalj följa vad personalen anser att ungdomarna bör göra och hur de ska bete sig. Viss skötsamhet är på många sätt en förutsättning för en fungerande vardag vid institutioner av detta slag. Samtidigt genererar kopplingen mellan skötsamhet och utevistelserna, genom ungdomarnas starka önskan om att få komma ut och hur personalen använder detta (både medvetet och omedvetet), också disciplinering, ytanpassning, känslor av maktlöshet och bitvis destruktiva relationer mellan ungdomarna och personalen. Eventuella konsekvenser av detta kommer jag att återkomma till i det avslutande kapitlet.

Ungdomarna och personalen om förutsättningar för tiden efter institutionstiden

I detta kapitel behandlas ungdomarnas förväntningar på, och förhoppningar om, tiden efter verkställigheten. Vad de vill och vad de menar att de skulle behöva för att uppnå detta redovisas. Också personalens uppfattningar om vad som, inom ramen för sluten ungdomsvård, går eller bör göras för att möjliggöra ett bättre liv efter verkställigheten för dessa ungdomar berörs. Dessa frågor kopplas samman med hur utestelser och öppnare förhållanden under institutionstiden har betydelse för detta. Kapitlet är en kortare version av det kapitel som handlar om detta i Pettersson (2017).

Ungdomarnas tankar om tiden efter verkställigheten

Att återfalla eller att inte återfalla?

Alla intervjuade ungdomar har tillfrågats om vad de tänker om tiden efter straffet och om de tänker att de ska fortsätta att begå brott eller inte. De flesta har svarat att de inte tänker fortsätta med brott, eller i vart fall att det är deras (önske)mål. Hur ska denna dominans av svar som innebär att de vill sluta begå brott tolkas, är det en klientberättelse inför en intervjuare (se Järvinen, 2004), eller är det vad de vill och önskar? Eller kanske både och? Petersilia (2001; se även Maruna, 2001, s. 24) menar att när fångar frigges har de initialt en stark önskan att lyckas med att leva ett bättre liv, och i Werths (2011) studie av frivården talar de dömda med stort engagemang om att förändra sina liv mot ett laglydigt liv och "going straight". Även Bateman med flera (2013) nämner att dömda ungdomar i England och Wales visar stor vilja till förändring i samband med frigivning och menar att detta kan ses som 'a window of opportunity' (s. 14), men att detta snabbt vänds till desillusion och återfall om det saknas stöd till förändring. Mot bakgrund av ett narrativt perspektiv på intervjuer (Presser, 2009; Presser och Sandberg, 2015) kan också tilläggas att berättelserna som sådana, valet att presentera sitt nuvarande jag som att man vill sluta med brott, är intressanta oavsett tolkning, eftersom en sådan självpresentation är en del i ett identitetsgörande.

Giordano med flera (se även 2002) menar att en persons subjektiva ställningstagande är särskilt viktigt tidigt i en förändringsprocess, och det har också framhållits att viljan till förändring kanske är den mest centrala faktorn för förändring. Samtidigt ska inte denna vilja till förändring tas som en given förutsättning för att förändring också kommer att ske (Maruna, 2001, s. 24). Det är mycket som inte har med individens val att göra

som också har betydelse för om en person slutar med brott eller inte. Ju mer involverad i brottsligheten en person är desto större påverkan av kumulativa nackdelar utsätts denne för, vilket både minskar möjligheterna till förändring och chanserna för att hamna i situationer med de mer vanliga formerna av "vändpunkter", eller processer (Carlsson, 2014), exempelvis att gifta sig, få/skaffa ett jobb och så vidare. (Carlsson och Sarnecki, 2015; se även Giordano, Cernkovich, och Rudolph, 2002; Laub och Sampson, 2009; Maruna, 2001, s. 24).

Det finns också enstaka ungdomar som menar att de inte kommer, eller tror att de kommer, att sluta begå brott. Dessa berättelser innebär dock inte att det skulle vara ett självklart eller eftersträvansvärt val att fortsätta med kriminalitet. Snarare andas svaren att de inte tycker de har så många andra möjligheter, eller inte tror att det kommer att gå på annat sätt än att de fortsätter med kriminalitet. Även om dessa ungdomar tror, eller anar, att de kommer att fortsätta begå brott stärker deras berättelser egentligen bilden av att ungdomarna framför allt ger uttryck för att *inte* vilja fortsätta med kriminalitet. Denna oro för att det inte ska fungera delar de med flera av de ungdomar som tydligare uttalar att de inte vill fortsätta med brott efter verkställigheten.

Varför vill ungdomarna sluta med brott?

Skälen till att ungdomarna vill sluta med brott varierar och många av dem anger flera olika orsaker. Det är dock inte ovanligt att de (först) inte ger något skäl alls mer än att de har "bestämt sig". Att de bestämt sig är samtidigt många gånger relaterat till olika förhållanden, så när samtalet fortsätter (ofta genom en fråga från mig om vad som gjort att de bestämt sig) visar det sig att det bakom "jag har bestämt mig" finns tydliga orsaker. Ändå fortsätter de ofta att framhålla vikten av att de har bestämt sig, och vissa menar att det egentligen bara är det som har betydelse.

Berättelser om betydelsen av att bestämma sig är inte ovanliga i studier om att sluta med brott, missbruk eller andra former av avvikande beteende (Maruna, 2001, s. 24; se också Giordano, Cernkovich, och Rudolph, 2002). Bosworth (2007) menar att dagens (amerikanska) fängelser gått från att betona behandling och stöd från personalen till att fångarna förväntas agera som rationella fria individer som själva tar ansvar för sin egen förändring.³³ Werth (2013) visar på liknande förväntningar på fångar inom frivården, liksom Hörnqvist (2010) i svenska fängelser och Crewe (2009) i England. En annan forskare som diskuterat dessa frågor är Hannah-Moffat (2005). Hon menar att inriktningen av straffandet mot risk- och behovsbedömningar som grund för behandlingsinsatser i fängelser innebär att fokus riktas mot individuella faktorer samt till föreställningar om en aktiv brottsling som gör övervägda val om denne vill fortsätta eller sluta begå brott. Ungdomarnas berättelser om att välja själva är en del av denna kontext, som också råder inom ungdomsvården. Diskursen om den ansvarstagande individen förekommer självfallet inte enbart inom ramen för institutions- eller fängelsesfären, utan utgör en uppfattning som också lyfts fram i samhället i stort (Schlosser, 2015, s. 23; Andersson,

---

33 Även om det samtidigt levereras en hel lista av regler de ska följa med därtill hörande sanktioner vid avvikelser.

2004). Ungdomarna har säkerligen mötts av denna inställning tidigare, men också i den kontext de är nu och genom den behandling de nu genomgår.

Det har inte genom journalerna och akterna gått att få en uppfattning (av tillräcklig god kvalitet och noggrannhet) om i hur stor utsträckning ungdomarna genomgått olika typer av behandlingsprogram för att kunna genomföra kvantitativa analyser av detta.³⁴ Däremot har alla behandlingsinslag som noterats i en ungdoms journal kodats i form av en kvalitativ variabel. En genomgång av alla de uppgifter som noterats (oavsett i hur stor omfattning eller hur systematisk denna behandling varit) visar att de kognitiva behandlingsprogrammen dominerar stort.³⁵ Utöver detta förekommer nästan alltid olika varianter av teckenekonomisystem vid institutionerna.

Kognitiv beteendeterapi är tydligt kopplad till inriktningen mot både individualisering och risk-och behovsprinciper som diskuterats ovan (Andersson, 2004). På ett sätt kan detta tydliga upplyftande av det egna valet tolkas som att ungdomarna i detta avseende uppvisar tecken på ett disciplinerat subjekt, eller som Werth (2011) uttrycker det, "reformed subjects", som gjort de förväntningar som ställs på dem till sina egna (jämför Foucault, 2001). Liknande tendenser, att kognitiv beteendeterapi avspeglar sig i fångars egna narrativ, visar Schlosser (2015) i sin studie. Samtidigt bör kanske också en önskan om att, inför både sig själv och mig, inte vilja framstå som en passiv individ utan egen vilja, som inte klarar sig utan hjälp från andra (dessutom personalen i detta fall) tillmätas viss betydelse vid tolkningen av vad dessa uttalanden står för. Uttalandena om att de själva väljer kan alltså också förstås som motstånd i likhet med vad Ugelvik (2014, s. 239) beskriver som att "(a) person who is positioned as a prisoner may, for example, need to make it clear that the prison does not decide everything, and that the ability to decide things for himself and about his situation has not completely disappeared".

Att en ungdom berättar att den har bestämt sig, eller bestämmer sig, för att sluta begå brott behöver alltså inte innebära att den har, eller kommer att, lyckas med det. Muhamed berättar om hur han tidigare bestämt sig för att sluta men av olika anledningar inte har lyckats med det:

Sen är det att jag har velat sluta innan jag åkte in, men jag har aldrig kunnat. För att alla, nästan alla jag brukar vara med är bara kriminella och missbrukare, så det är ganska svårt. Men sen när man har kommit ifrån dom, man sitter inne man har kommit ifrån dom, man har slutat röka, då är det lättare. Det är inget som har påverkat mig **här**, att dom har hjälpt mig och sådant där, jag har bestämt själv. Dom tror att dom hjälper mig, men jag gör bara det för att visa att jag sköter mig. Men annars har jag valt det själv.

Muhamed U

---

³⁴ Detta har även konstaterats i tidigare studier som använt sig av information ur ungdomars journaler (jämför Shannon, 2011).

³⁵ Viss reservation för denna dominans bör dock göras i och med att kognitiva behandlingsprogram ofta är manualbaserade och strukturerade och i och med det möjligen har större sannolikhet för att noteras i en journal jämfört med exempelvis en mer allmän inriktning mot miljöterapi.

Att det kan vara svårt att sluta begå brott när nästan alla man umgås med begår brott är känt från tidigare forskning, och kamraters betydelse är en väletablerad fråga inom kriminologisk teori (Sutherland, Cressey, och Luckenbill, 1992; Lilly, Cullen, och Ball, 2014). Det som enligt Muhamed behövs är att komma ifrån kamraterna och att sluta röka (hasch). Detta kan en institutionsplacering alltså resultera i, men däremot är det inte insatserna vid själva institutionen som enligt honom har betydelse. Att det arbete som görs vid institutionen inte är del av att de vare sig vill ändra sig eller blir hjälpta när de väl vill ändra sig är ett vanligt tema i ungdomarnas berättelser om sin institutionsplacering (även om det, som kommer att framgå längre fram, finns undantag från detta). Anders nedan intar tydligt den ställningen:

Tove: Så det är ingenting här som har fått dig att sluta?

Anders: Nej nej det skulle jag inte säga. Det är som jag sa från början det här är bara en förvaring det är inget som hjälper någon ungdom alls. Dom som vill fortsätta med kriminalitet dom gör det fast dom sitter på sådana här ställen, och dom som bestämmer sig för att sluta, det beror inte alls på det här utan för man väljer själv.

Anders U

Att likt Anders uttala sig om institutionstiden och insatserna där som ren förvaring är inte så vanligt i intervjuerna. Många av ungdomarna uttrycker dock omfattande kritik mot institutionerna och deras verksamhet, vilket också det stora motståndet mot att uppfatta det som att de på något sätt blir hjälpta av placeringen bör tolkas som. Detta ska inte likställas med att de alltid lägger ansvaret för detta på personalen, de kan ibland uttrycka att personalen inte har så mycket annat val när systemet är som det är.

Flera av ungdomarna är inne på att det helt enkelt inte är värt att fortsätta begå brott. Det anses vara farligt, tungt, man blir trött av det, man förlorar kontakten med familj, vänner, partner och så vidare. De vill ha ett "bra liv", vilket ett liv med brottslighet med andra ord inte anses vara. Hampus beskriver det så här:

Hampus: Jag är liksom ... jag är inte alltså ... jag vill ju ta tag i mitt liv, det det, ah.

Tove: Ja. Vad är det som har gjort att du vill det?

Hampus: Jag har sett det mesta av [vad] den kriminella världen har att ge, och det är ingenting för mig. Jag är trött på det.

Tove: Okej. Vad är det, hur, vad är det den har att ge då, som du har tröttnat på?

Hampus: Att det bara är elände, folk dör runtomkring en och ah ... Det är inga ljusa tider det är hela tiden mörkt. Det är aldrig ... ja (paus). Mm.

Hampus U

Att ett liv med mycket kriminalitet på många sätt kan vara tufft är något som känns igen både från studier som ser till vilka resursbrister dömda och tidigare dömda har (Andrews och Bonta, 2010; Gendreau, Little, och Goggin, 1996; Nilsson, 2002) och från intervjuer med tidigare brottslingar (Carlsson, 2014; Maruna, 2001, s. 24). Även siffrorna

från ADAD-intervjuerna visar på svåra förhållanden och också utsatthet för brott (se bland annat nästa kapitel). Men det finns fler orsaker som nämns av ungdomarna. Patrik tar upp flera av dem:

Patrik: Nä jag har bestämt mig att jag ska sluta begå brott. Jag känner det finns ingen mening med det och jag har gjort det nu väldigt lång tid, och vad har jag fått ut av det? Jag ... jag har fått en stor jävla skuld från Kronofogden och jag har ... (skrattar), och ja, jag sitter här. Jag har fått komma ifrån min familj i ett år. Det är inte som att det är det bästa som har hänt mig. Finns ingen mening med att komma ifrån sin familj, så just därför [har] jag tänkt att jag ska jobba och jag ska skaffa mig en egen lägenhet och börja om på nytt. Det är min plan i alla fall. Sen får man se hur det går. Men jag hoppas på det bästa.

[...]

Tove: Och det är framför allt det att du, att du fick vara ifrån din familj och flickvän och så, det är det som har gjort att du vill försöka göra något annat? Eller är det någonting annat också som har fått dig att...?

Patrik: Ja, det är jag själv ... alltså ... jag själv, jag orkar inte längre, man måste kolla sig bakom ryggen, just [Stad], det är en farlig stad när det gäller kriminalitet. Det är väldigt mycket kriminalitet i [Stad]. Och om du håller på med kriminalitet och du ligger i en konflikt med någon annan eller vad, så måste du titta dig bakom ryggen hela tiden och det känns inte så roligt när man går med sin flickvän eller sin familj. Man vet inte, hoppar någon fram och det händer något. Så jag känner nä det har gått över gränsen. Det blev för mycket och nu har jag läget att lägga ner allt. Lika bra.

Tove: Ja.

Patrik: Och det är bättre att jag gör det nu. Det är som jag har sagt, jag är glad att jag sitter inne i dag när jag är 17 till 18 år gammal än att det hände mig när jag är 35 år gammal och förhoppningsvis har två barn och fru, och ja, att jag har en hel familj och hur jag hade svikit mina barn. Så just därför är jag glad att det händer i dag, i dagens läge.

Tove: Ja. Är det något av det som har hänt här på institutionen, som har gjort att du har ändrat dig också?

Patrik: Nej jag bestämde mig innan jag kom hit. Innan jag kom hit.

Patrik U

Patriks berättelse om vad som spelar roll för att han bestämt sig för att sluta begå brott (vilket han enligt berättelsen gjort redan innan han kom till institutionen) spänner över flera områden, områden som även andra ungdomar berör i sina berättelser. Familjen och andra betydelsefulla närstående är en grupp som tillmäts betydelse för önskan att sluta begå brott på flera sätt för ungdomarna. Casper berättar att han ska sluta begå brott för att han vill behålla sin nuvarande flickvän, och det tror han inte han kan göra om han fortsätter som tidigare. För vem vill vara tillsammans med någon som inte har något jobb och åker in och ut ur fängelset, frågar han sig. Benjamin nämner framtida

barn som en orsak till att han vill ändra på sitt nuvarande liv, att "i framtiden mina små barn skulle komma och besöka mig i ... fängelseceller ... knacka på fönstret. Nää fan, usch!". Även Soltan talar om en framtid med familj och barn som ett skäl till att ändra sitt liv, men utifrån att han inte tror att han, om han fortsätter och hamnar i fängelse, skulle ha vare sig familj eller barn och han tror att "nästan alla vill ha familj och barn och leva ett bra liv. Det tror jag alla vill". Inom livsförloppsundersökningen om brott har betydelsen av att bilda familj (oftast i form av att träffa en socialt integrerad kvinna, då studierna huvudsakligen är gjorda på heterosexuella män³⁶) framhållits som en viktig faktor för förändring mot ett liv utan brottslighet (Laub och Sampson, 2009; Carlsson, 2014; Carlsson och Sarnecki, 2015). För de pojkar jag intervjuat har uppenbarligen familjen betydelse, på flera sätt, och inte bara den konkreta existerande familjen, utan också en tänkt framtida familj ges betydelse för viljan att undvika brott i framtiden. För Leon har familjen betydelse genom att han inte vill skada dem i framtiden, vad han gör spelar roll för dem som älskar honom. Men familjen har också haft betydelse för hans beslut genom att visa sitt stöd för honom när han var i en situation där han hade ett stort behov av stöd (jämför Maruna, 2001, s. 24; Schlosser, 2015, s. 119). Stöd från familjen lyfter också en del ungdomar upp som betydelsefullt för om det ska gå bra för dem efter institutionstiden. Men det är inte bara ett stöd från familjen som Leon poängterar, utan även vikten av att vilja göra någon stolt, vilket i grunden förstås handlar om att känna att det finns någon som bryr sig om vad han gör och hur det går för honom. Det finns även andra ungdomar som berättar om att det är viktigt för dem vad deras familj tycker om dem, bland annat genom att de vill att familjen ska veta att de har förändrat sig och att de tänker försöka att inte begå brott. Berättelserna om familjen understryker betydelsen av att hålla kontakten med familjen under tiden vid institutionen, där utevistelser och öppnare former är en del i att kunna upprätthålla denna kontakt.

Flera av ungdomarna nämner som orsak till att de vill ändra sig att de, om de inte gör det, kommer att hamna i fängelse längre fram i livet. I relation till detta menar de också att de haft tur som åkt fast för det grova brottet så pass tidigt. Inte för att de anser att de ville komma till en ungdomsinstitution och därigenom kunna få hjälp, utan för att de annars hade (eller senare kommer att) hamna i fängelse. Ali berättar följande om detta:

Ali: Nej det var bara att jag märkte att vilken tur jag hade för att ... jag blev ... jag begick mina brott när jag var 17 ... [...] om jag skulle vara 18 år ... när jag skulle begått mina brott så skulle jag riskera sex år, sex, från fem till sex år. Så när man väl sitter i den sitsen, man inser vilken tur man hade.

Tove: Ja okej. Och då är det inte värt det för att det kommer bli långa, långt fängelsestraff?

Ali: Nej men alltså om jag får ett långt fängelsestraff, det vill säga redan då när jag sitter inne, kommer jag att bestämma mig för att vara yrkeskriminell om man säger så. Och det är inte så roligt man ... man vill inte leva så i hela sitt liv.

Tove: Nej. Okej. Så att om du inte skulle klara av att sluta begå brott och åka i

---

36 Se Giordano med flera (se även 2002) som visar på en annorlunda betydelse av detta för kvinnor.

fängelse, då tänker du att då är det kört i princip eller?

Ali: Det kan man säga.

Ali U

Det handlar alltså både om att slippa fängelse (som flera andra berättar om), vilket innebär att de anser att det ändå är bättre med sluten ungdomsvård, men också om det faktum att strafftiden reduceras då personen är minderårig. Intressant nog var det en majoritet (62 procent) av de LSU-dömda ungdomar som Palm (2003, s. 50) intervjuade som menade att de hellre skulle ha dömts till fängelse. Denna inställning lyser med sin frånvaro i mitt material, men jag har inte frågat dem explicit om detta. Men är då detta, att komma bort från kompisar och att man har tur som inte fått ett (långt) fängelsestraff, det enda sätt som ungdomarna menar att institutionstiden har haft betydelse på för deras beslut att inte fortsätta med brott? Nej, det finns några som menar att själva institutionsplaceringen faktiskt fått betydelse för deras beslut och detta dels genom sitt innehåll, dels genom det (påtvungade) tillfälle det blir för dem att stanna upp och tänka över sin livssituation (jämför Maruna, 2001, s. 24). Efter en diskussion om att han inte tycker att det lönar sig att begå brott längre, och därför vill sluta med det (men inte vet om det kommer att gå), uttrycker Oscar betydelsen av att hamna på institution för det beslutet på följande sätt:

Tove: Och är det något här på [institution] som gjort att du har börjat känna så eller kände du så innan?

Oscar: Nej jag kände inte alls så innan. Jo alltså man börjar tänka mer när man sitter inne och det är ju klart man får tankar. Okej man hör lite av folk [personal] men det är inte att jag direkt "poff, dom sa det, ja det gick in". Jag tänkte, alltså "dom kanske ändå sa saker som var bra att tänka på?". Sen tänkte man på det i några månader, sen till sist tänkte man "ja det är sant faktiskt, det är ju rätt det han säger". Men ja, man kan inte göra så mycket åt det.

Oscar U

I Oscars berättelse är det både att placeringen leder till att han började tänka efter och det innehåll, i form av vad personalen pratade med honom om, som han tillmäter betydelse. Att det sedan är osäkert om det hjälper i slutändan, om han kommer att lyckas med att förändra sitt liv, är en annan fråga (som "Men ja, man kan inte göra så mycket åt det" hänvisar till i citatet). Om samtalen han hänvisar till är mer allmänna samtal eller del av behandlingen framgår inte av hans berättelse. Även en del av ungdomarna som Hermodsson och Hansson (2005) intervjuade berättade om hur de först var negativa till placeringen men sedan kunnat se att den ändå fört något gott med sig. Några ungdomar lyfter upp terapin eller behandlingen som mer tydligt betydelsefull. Bland annat genom att de, i och med institutionsplaceringen, sett en möjlighet att få hjälp med sina problem. Ibland berättar de att de redan innan ville ha hjälp, men ibland berättar ungdomar om att detta har uppstått i själva terapin eller behandlingen.

Men om man då bestämt sig, är allt klappat och klart? Räcker det med den ansvarsfulla individen som gör "rätt" val? Eller identifierar ungdomarna att de har andra behov för att det ska fungera att också hålla det som de menar att de har bestämt sig för, det vill säga att inte begå brott efter verkställigheten. Om det hittills handlat om det Maruna (2001, s. 24) kallar för "*why desistance*" övergår fokus nu till den, enligt honom, viktigare frågan "*how desistance*".

Vad behövs för att inte begå brott igen?

Från litteraturen om återfall i brott, och livsförloppsstudier som studerat vad som kan innebära förändring mot att sluta begå brott, vet vi att sådant som att bilda familj och att få/skaffa ett jobb tillmäts stor betydelse (Laub och Sampson, 2009; Skardhamar och Telle, 2009; Carlsson, 2014). I vad mån detta verkligen har haft betydelse problematiseras dock i vissa studier, utifrån frågan om det exempelvis är att få ett jobb som innebär förändringen eller om det är en tidigare förändring som också gör att en person får/skaffar ett jobb (Skardhamar och Savolainen, 2014; se även Giordano, Cernkovich, och Rudolph, 2002). En studie i England av dömda ungdomar visar att det de uppfattade som viktigast för att inte fortsätta begå brott (go straight) var just att få ett arbete. Samtidigt uttryckte långt över hälften att de var oroliga eller apatiska inför tanken att de skulle kunna få ett arbete framöver (McAllister, Bottomley, och Liebling, 1992, s. 91). Ungdomarna i denna studie nämner också i stor utsträckning faktorer som att de behöver gå i skolan, få/ha ett jobb och hitta någonstans att bo för att de ska kunna lyckas med sin föresats att inte fortsätta begå brott. Ibland identifieras alla tre faktorerna som viktiga av samma ungdom, och forskningen har också visat att det behövs insatser inom flera områden inom ramen för fångars återintegrering (Petersilia, 2001; Travis och Petersilia, 2001; Petersilia, 2003; se även Visher och Travis, 2003).

I relation till vad de behöver hänvisar ungdomarna ibland till socialtjänsten. Ibland i termer av att de har fått hjälp där, men oftast handlar det om att de upplever sig vara i händerna på en socialtjänst (eller socialsekreterare) som de inte vet om den kommer att vare sig kunna eller vilja hjälpa dem (se även Hermodsson och Hansson, 2005). Ibland beskrivs det som en ekonomisk fråga, att de inte satsar på ungdomar som hamnat snett utan vill prioritera andra grupper i samhället. Ibland i termer av att socialsekreteraren uppfattas som att hen inte bryr sig, eller att hen inte tror på ungdomens vilja att förändra sig och därför inte vill ge stöd. Också de ungdomar som intervjuades av Hermodsson och Hansson (2005) gav ibland uttryck för en besvikelse i relation till socialtjänsten, bland annat för att de inte lyssnade på dem eller gav dem tillfälle att säga sin mening. Det finns också ungdomar som tydligt uttrycker att de absolut inte vill att socialtjänsten är inblandad i deras liv. Ibland är sådana uttalanden relaterade till att de menar att socialtjänsten hittills aldrig har gjort något för att hjälpa dem och att de inte har någon tilltro till dem. Också personalen har ibland uttryckt besvikelse över avsaknaden av engagemang från socialtjänsten för de ungdomar som dömts till slutna ungdomsvård. För de 57 procent av pojkarna som intervjuats med ADAD-ut framgår i hur stor

utsträckning de haft besök av socialtjänsten under verkställigheten. En förhållandevis stor grupp, 24 procent, har inte haft något besök alls. Ytterligare 25 procent har haft ett besök. Av resterande 51 procent har nästan alla haft två eller tre besök. Att en inte får besök av socialtjänsten behöver förstås inte betyda att socialtjänsten inte varit engagerad i ungdomen. För 30 procent av de pojkar där det finns uppgifter i den del av ADAD-ut personalen fyller i, bedömer dock personalen att samarbetet med socialtjänsten kring den unge varit mycket dåligt eller dåligt. Som framgått visar forskning att ett fortsatt stöd kan antas vara viktigt för många av ungdomarna i denna studie (Vogel, 2012). I relation till den betydelse ungdomarna tillmäter att någon genuint uppfattas bry sig om dem (se även Hill, 2005) blir en, enligt ungdomarna, ovillig eller oengagerad socialtjänst problematisk.

Även om det är vanligt att ungdomarna pekar på behovet av jobb och utbildning så är kanske den vanligaste, eller i vart fall en lika vanlig berättelse, att ungdomarna menar att de efter institutionstiden behöver flytta till en annan bostadsort än den de kommer ifrån (jämför Maruna, 2001, s. 24). Det handlar om att börja på nytt, utan tidigare (kriminella) vänner och kunna starta om med mindre risker i omgivningen. En del vill komma till orter med mindre brottslighet, andra vill bara få byta till något annat ställe utan att brottsnivån på det nya stället diskuteras. Dessa ungdomar berättar bland annat om en oro för att det ska vara svårt att stå emot i situationer som uppstår, men också om möjligheten att helt enkelt få starta på ny kula. Men det uppfattas inte nödvändigtvis som enkelt att fatta ett beslut om att börja om från början på en ny ort, det kan innebära en hel del konsekvenser menar en del. Hampus nedan berättar om sin önskan om att börja om på en ny ort och om de problem han också ser med det.

Tove: Du vill ju ... inte tillbaks till [Ort 1] förstod jag men det är inte för att du är **orolig**³⁷ egentligen utan det är mer för att det kommer gå bättre att inte flytta dit eller?

Hampus: Ja alltså det är för mycket problem. För om jag kommer tillbaks till [Ort 1], det kommer vara samma problem som väntar där på mig så alltså... För man lever ju inte ett kriminellt liv bara så där och sen tror att det ... det alltså allting är lugnt bara för att du har slutat. Det är bättre att byta miljö helt i så fall.

Tove: Ja okej.

Hampus: Då kan man ge sig själv en helt ärlig chans.

Tove: Ja. Okej. Så det är det som är tanken helt enkelt ... Mm. Är det något mer som behövs för att det ska lyckas än det vi har pratat om redan?

Hampus: Ehm ... jag vet inte ... jag, det ... jag vet inte ... vänner ... vänner ... Hjälp från socialtjänsten, ekonomiskt och bostad. Eh ... jag behöver ... jag måste alltså ... jag måste träffa folk som ... som alltså ... du vet ... Du vet jag sa så här till [Institution] också, det här vi gör **nu** det håller **nu**. Men när jag väl **släpps**, jag bara, för alla runt omkring mig, alla som bryr sig om mig ... alltså ... när min

---

37 Hänvisar till oro (som han alltså inte känner) inför att hans tidigare kamrater på olika sätt ska ogilla hans beslut att sluta, vilket vi talat om tidigare i intervjun.

verkställighet är **slut**, ni kommer inte finnas där längre för mig. För mitt LSU har runnit ut. Så det är därför jag vill börja alltså, jag vill lära känna nytt folk i [Ort 2]. Det är därför det är så viktigt för mig för det här är ändå en utsluss. Så det är liksom ... ja. Jag tror det är min största prioritering.

Tove: Ett nytt nätverk kan man säga?

Hampus: Ja. För jag mår inte bra, alltså man blir ju så här ... du vet, jag är inte ens 19 år än, jag är 19 år om fyra månader, men när man blir så här ... det känns ensamt förstår du.

Tove: Mm.

Hampus: Mm ... För du vet redan som 18-åring och inte ha några vänner kvar, inga, inga, inga som man kan luta sin axel mot. Ingen jag kan prata ut med, ingenting sånt, så det är liksom, jag har bara min familj, så det ... jag måste ju träffa nytt folk. För det här det håller **nu**, att jag har personal runt omkring mig. Men när jag väl släpps jag kommer känna mig så ensam i [Ort 2] att jag kommer flytta tillbaka till [Ort 1] och det kommer resultera i återfall.

Hampus U

Hampus beskrivning illustrerar de känslor som flera av ungdomarna berättar om. De ger uttryck för en tydlig vilja och önskan om att förändra sina liv, men är osäkra på om de faktiskt kommer att lyckas med det. Att vara, eller se sig vara, tvungen att bryta med vänner för att kunna klara av att inte återfalla är inte en ny berättelse utan känns igen från tidigare forskning. Att utveckla positiva vänskapsrelationer, och också skapa nya, direkt efter frisläppandet är centralt för att lyckas undvika återfall enligt Visher och Travis (se även 2003). Sådana omstarter innebär dock stora påfrestningar, något Hampus uppenbarligen är bekymrad över. Han har också påtalat detta för personalen vid institutionen, och här kommer utevistelser in som en del av lösningen. Han berättar att han och personalen exempelvis har diskuterat att han behöver börja med någon regelbunden fritidsaktivitet på orten han planerar att flytta till för att där träffa nya vänner.

Något som också berörs av ungdomarna är betydelsen av att få en andra chans, att omgivningen (framför allt personalen) litar på ungdomarna. Detta innefattar även att personalen ger dem *möjlighet* att visa att de är att lita på och att de tror på att de vill förändra (eller har förändrat) sig. På liknande sätt beskriver Crewe (2011b, s. 464; se även Maruna, 2001, s. 24) hur fångar berättar om betydelsen av att personalen tror på deras vilja att förändras. Leon poängterar också att det är viktigt att personalen inte bara säger att de litar på ungdomarna, utan också *visar* det på olika sätt (genom att ge ungdomarna olika former av ansvar).³⁸ Det ska sägas att ingen av de ungdomar jag intervjuat har förespråkat att de bara ska släppas ut hur som helst, de ger tvärtom intryck av att de är väl medvetna om att de har ett straff som ska avtjänas (i vart fall presenterar de sig som att de är av den åsikten inför mig). Ingen föreslår alltså "öppna dörrar". Det förekommer också exempel på att personalen har visat just sådan tillit som efterfrågas, bland annat från Leon själv men också från andra ungdomar, och dessa tillmäts ofta po-

38 Detta understryker vikten av att de också får obevakade utevistelser.

sitiv betydelse för deras relation till personalen (se även föregående kapitel). Benjamin menar exempelvis att bara man sköter sig så får man all hjälp och stöd man behöver från personalen och han berättar att "dom öppnar upp massa vägar åt dig, här har du lägenhet, sköt dig snyggt, hamna inte i kriminalitet igen så har du en klar framtid framför dig så här, så det är ju ... det är ju bra". Det finns alltså ungdomar som tycker att de får hjälp både av institutionsplaceringen och personalen.

Ett annat tema relaterat till tillit som några av ungdomarna berört är betydelsen av att ha någon som litar på dem och som stödjer dem i sin närhet, exempelvis familjemedlemmar. Liksom att familjen, vad de betyder för en och vad man själv betyder för dem, anges som skäl av en del ungdomar till att de vill *sluta* begå brott, så framhålls alltså familjen även som viktig för att man sedan också ska klara av detta. Det innebär ytterligare ett skäl till att det är viktigt med utevistelser för att kunna hålla kontakten med betydelsefulla personer utanför institutionen. Betydelsen av att upprätthålla kontakten med familjen för att minska återfall i brott stöds också av en dansk studie av fängelsedömda (Monrad Granunböl och Hviid Hornnes, 2009; se även Visher och Travis, 2003). Även studier av besök i fängelser har visat sig vara relaterat till mer framgångsrik återintegrering och lägre återfall i brott (Moran, 2013; se även Visher och Travis, 2003). Vad menar då personalen är viktigt och hur skulle de vilja att verkställigheten fungerade?

Personalen om vad som behövs för att det ska gå bra för ungdomarna

I personalintervjuerna har inte den konkreta frågan "Vad krävs för att ungdomarna inte ska återfalla?" ställts. Däremot har alla tillfrågats om vad de anser skulle vara en ideal verkställighet. Dessa svar utgör en samlad bild av vad personalen tycker behövs för att utföra sitt uppdrag, det vill säga att få ungdomarna att inte återfalla i brott och på olika sätt få hjälp och stöd till ett bättre liv än de haft innan. Ibland handlar svaren om saker de vill göra bättre, ibland menar de att de redan gör detta. Huvudsakligen har dock svaren inneburit fundering på hur vården skulle kunna göras bättre.

Svaren ska sättas i kontexten av att intervjuerna, innan frågan har ställts (den har oftast varit en av de avslutande frågorna), i stor utsträckning handlat om utevistelser. Det är därför kanske inte så förvånande att nästan all personal pratar om graden av öppenhet när de besvarar frågan om den ideala verkställigheten. De har dessutom det gemensamt att alla som talar om det vill att möjligheterna för ungdomar att vara mer utanför institutionen ska öka. Detta stämmer väl överens med tidigare redovisade resultat att personalen anser utevistelser vara betydelsefulla av flera orsaker. Många talar också om utslussverksamhet som en mycket viktig del som behöver byggas ut. Utslussens syfte ska vara både att den unge ska få möjlighet att öva sig i att vara utanför institutionen och kunna hantera de situationer (med risk för återfall) som det innebär, och att kunna bygga upp en situation som innebär att han har något att komma ut till (exempelvis skola, praktikplats eller liknande). Detta relaterar också till den vårdkedja inom insti-

tutionens verksamhet som många anser behövs. I samband med det påtalar också vissa att de i dag saknar en öppen avdelning som ett led mellan en låst behandlingsavdelning och utsluss. Alla ungdomar klarar inte av utsluss, och då blir de i stället kvar på en låst avdelning. En orsak som anges är att efterfrågan på öppna platser inom SiS (och från socialtjänsten) har varit så liten att öppna avdelningar som funnits ibland gjorts om till låsta. Det framgår även av en genomgång av institutionernas verksamhetsberättelser att så skett vid några tillfällen.

Flera i personalen menar att ungdomarna i alldeles för stor utsträckning släpps ut till ovisshet och utan planering. En av intervjudeltagarna berättar att de diskuterat att de egentligen borde börja med att planera slutet. Detta kan jämföras med Bateman med fleras (2013, s. 23; se även Visher och Travis, 2003) slutsats att "(t)he process of preparing young people for release should commence at the point of entry to the secure estate", vilket de pekar ut som en bland flera centrala uppgifter för verksamheter med frihetsberövade ungdomar. En viktig del i diskussionerna om problemen med den osäkra tiden efter institutionstiden är att många tycker att socialtjänsten bör ta större ansvar för dessa ungdomar, vissa menar till och med att det borde vara tvingande för socialtjänsten att göra det. Personalen ger uttryck för att det nu är godtyckligt om det blir en sådan gemensam planering beroende på både vilken kommun den unge kommer ifrån och vilken socialsekreterare det är som har hand om frågan.³⁹ Detta påminner delvis om vad en del av ungdomarna berättar om sin känsla av att vara i händerna på en socialtjänst som de kan uppfatta som ibland ovillig, ibland maktlös (särskilt den enskilde socialsekreteraren).

Ett annat tema som många berör är att de vill ha mer individuell behandling. I relation till denna fråga tar personal också upp den tidigare strikta indelningen i strafftid som ett problem för att bedriva en individuell vård och behandling med utåtriktad verksamhet anpassad efter den enskilda ungdomens behov, i stället för fastställda tidsramar relaterade till strafftiden. Ett mer individinriktat innehåll innebär också ett överlämnande av straffandet till de "small-scale legal systems" och "parallel judges" som de som verkställer straffet utgör enligt Foucault (1991, s. 21). Personalen vill alltså i större utsträckning få den rollen, som innebär större makt över ungdomarnas vardag. Hur denna ökade makt i så fall kan och bör förvaltas i relation till utevistelser återkommer jag till i den avslutande diskussionen.

Ett annat vanligt tema hos personalen är en önskan om att kunna arbeta mer med familjearbete och stöd till föräldrarna, något som också Visher och Travis (se även 2003) framhåller som viktigt för fångars återgång till samhället. De flesta av ungdomarna ska efter verkställigheten tillbaka till föräldrahemmet och det är där det så småningom behöver fungera enligt personalen (65 procent av ungdomarna i denna studie skrivs ut till föräldrahemmet). Även här lyfts socialtjänsten fram, som enligt vissa borde ta en mer aktiv roll i hjälp och stöd till föräldrarna. Till skillnad från ungdomarna själva är det dock ovanligt att någon i personalen menar att ungdomarna skulle behöva flytta

---

39 Det bör påpekas att socialtjänsten och deras perspektiv inte finns företrätt i mitt empiriska material.

till en annan ort efter verkställigheten, även om det nämns.⁴⁰ I stället är deras fokus tydligt inställt på att det ska fungera i familjen och på hemmaplan där ungdomarna kommer ifrån. Återgång till samhället med fokus på att komma tillbaka till den miljö ungdomarna tidigare kom ifrån har dock problematiserats utifrån att utgångspunkten för detta är att de unga dömda tidigare var integrerade i denna miljö, vilket de oftast inte har varit (Bateman, Hazel, och Wright, 2013; se även Visser och Travis, 2003, angående betydelse av situationen före ett fängelsestraff).

Likt ungdomarna nämner även vissa i personalen att det är betydelsefullt att tro på ungdomarna och att de måste ges en chans. Rune uttrycker sig på följande sätt, efter att först ha diskuterat rädslan för att släppa ut ungdomarna på utevistelser:

Rune: Men vad är vi mest rädda för? Vad **riskerar** vi för någonting? För nu, nu gör vi ju, vi förstärker ju emellanåt nästan (paus). Vi **försämrar**, vi förstärker, vi försämrar möjligheten för ungdomarna om vi har det system vi har i dag. Vi frånhänder dom möjligheten att åter ... återvända till samhället. Alltså det var en kille som sa här för inte så länge sen, "men du fattar inte, jag vet inte om jag **orkar** mer. Jag vet inte om jag orkar kämpa mer nu. Jag har ju inte gjort annat än att ... jag måste ju få **nånting** för det." Och vi uppehöll oss vid det. "Men vad mer speciellt är det som du måste **få** för det?" "Ah men jag måste ju få **visa** till dom andra". "Vilka är dom andra då, som du måste få visa?" "Men alla dom som tror att jag ... jag vet inte vad dom tror, dom tror väl att jag är den största bandit eller ..." Och det är nog lite grann där jag känner att vi kanske med dom allra flesta, inte alla, men det är ju så i alla verksamheter, ingen regel utan undantag, men det är där nånstans tror jag vi landar att vi måste ... vi **måste** (paus) måste tro på ungdomarnas möjligheter och vilja till att, för dom **vill** ju inte vara utanför, dom vill ju vara innanför.

Tove: Menar du samhället nu eller menar du...

Rune: Ja jag menar samhället.

Rune P

Det Rune talar om ovan anknyter till frågan om balansen mellan säkerhet och att ungdomarna ska få förbereda sig för livet efter verkställigheten genom just utevistelser av olika slag. Detta är en fråga som behandlats både i studier om fängelse (Hörnqvist, 2010; Hannah-Moffat, 2005; Bosworth, 2007) och av frivården (Werth, 2013). Jag kommer att avsluta detta kapitel med att diskutera denna balans och personalens förhållnings-sätt till den.

---

⁴⁰ Det är naturligtvis möjligt att detta skulle ha lyfts fram oftare om min fråga inte varit om den ideala verkställigheten. Samtidigt talar det faktum att personalen ofta talar om att ungdomarna måste klara sig i den miljö de kommer ifrån emot detta.

Att (inte) hålla emot när det blåser – om balansen mellan öppenhet och säkerhet

Ett tema som berörs av många i personalintervjuerna och som tydligt hör ihop med möjligheten till utevistelser är frågan om balansen mellan säkerhet och vad som bedöms vara bäst för vårdinnehållet/behandlingen. Detta tema har inte i första hand genererats ur frågor om drömverkställigheten, utan från den del av intervjuerna där jag diskuterat vilka förändringar de kan urskilja i den slutna ungdomsvården över tid.⁴¹ Temat handlar om förändringar i synen på balansen mellan å ena sidan *säkerhet* – att till varje pris hålla ungdomarna inlåsta så att det inte sker några rymningar – och å andra sidan *öppenhet* – möjligheterna till att få upprätthålla kontakten med, eller integreras i, samhället utanför institutionen. Frågan i sig anknyter också till kritik mot begreppet totala institutioner som Farrington (1992) framfört i relation till fängelset. Han menar att uppfattning om att dessa är just totala, i bemärkelsen avskurna från omgivningen, skapar förväntningar om att fångarna (de intagna) ska hållas inlåsta hela tiden.

Hörnqvist (jämför 2010) talar om produktiva och repressiva interventioner i fängelset (utifrån begreppen produktiv respektive repressiv makt) där han kopplar samman de produktiva med behandlingsforskningens fokus på behov och de repressiva med dess fokus på risk och säkerhet. Han skriver följande om den balansakt jag nämner ovan, och som detta avsnitt kommer att handla om:

Productive and repressive interventions in prison have different goals and stand in a tense, if not contradictory relationship to one another. The most common metaphor used in official documents to describe the relationship is that of a balancing act. The National Audit Office speaks about 'a balancing act between safe containment and the inmates' motivation to change their attitudes towards crime or substance abuse'

(Jämför Hörnqvist, 2010, s. 109)

Det är utifrån intervjuerna med personalen uppenbart att denna balansakt också är aktuell inom den slutna ungdomsvården. De intervjuade i personalen benämner vid flera tillfällen detta i termer av en pendel som svänger. I den ena änden står säkerhet och skalskydd, i den andra fokus på behandling, i det motsatspar som personalen menar att pendeln svänger emellan. Det ska också sägas att likt ovan beskrivning är de som talar om detta övertygade om att inslag av båda behövs, även om de benämner dem som motsatser. De behöver alltså balansera dessa mot varandra. Det framgår också tydligt i intervjuerna att de som berör frågan är överens om att det skedde en tydlig svängning 2005, vilket kopplas samman med ett antal få men spektakulära rymningar under sommaren 2005 som också uppmärksammades stort i medierna. Rymningarna ledde bland annat till att det vid de flesta av institutionerna med särskilda platser för slutna ungdomsvård började byggas nya staket på institutionsområdet och att skalskyddet även

41 Många av de intervjuade har arbetat på SiS en stor del av den tid LSU funnits, ibland ända sedan starten 1999.

på andra sätt byggdes ut. Det tillsattes också en intern utredning, med uppgift att granska säkerheten vid LSU-institutioner (SiS Dr 14-562-05). Samtliga institutionschefer som hade särskilda platser för LSU kallades också till ett möte med ansvarig minister, dåvarande socialministern, där allvaret i rymningarna markerades. En av de intervjuade, Ulla, beskriver det som att institutionerna i samband med rymningarna fick "i stort sett uppdraget att **lås dörrarna och släpp inte ut dem**".

En liknande utveckling skedde året innan inom fångvården i Sverige, med startpunkt under sommaren 2004. På samma sätt som inom SiS var det ett fåtal exceptionella rymningar, som gavs stort utrymme i media, som resulterade i hård press på ansvariga inom politiken och kriminalvården (jämför Hörnqvist, 2010). Detta ledde till att det vid tre fängelser med säkerhetsklass I (den högsta i Sverige) inrättades så kallade säkerhetsavdelningar för fångar som bedöms ha "en särskilt hög risk för rymning eller fritagning".⁴² Även utökade säkerhetsrutiner blev ett resultat av händelserna (jämför Hörnqvist, 2010). Liknande processer har också skett i England under 1990-talet inom fångvården (Liebling, 2008), medan Hazel (2008) påtalar att press från media ibland även lett till mer positiva förändringar inom ungdomsvården.

Något annat de intervjudeltagare i personalen som tar upp denna fråga är överens om är att de är missnöjda med den utveckling som skedde. Vissa menar att det från början (under de första åren) var ganska löst hållna ramar, kanske för löst hållna vad gäller utvistelser. Andra menar å andra sidan att detta var bra. Men oavsett inställning till hur det var i början så är alla som tar upp frågan överens om att de inte tycker att förändringen 2005 var bra. Robin uttrycker att han personligen anser att det var "bortkastade pengar" att bygga de staket som rymningarna resulterade i samt att det finns ungdomar som avvikit trots staketet. Han menar att:

Jag tror inte på det här. Jag menar du kan ju sätta folk i bunkrar och det enda dom kommer vara upptagna med då det är ju "hur kommer jag ut härifrån?". (paus)
Sen ser det väl ganska groteskt ut när, jag menar, folk kommer utifrån, "Oj, här var det 5 meter staket med, med taggtråd och grejer".

Robin P

Som framgår menar Robin att staketet skapar starkare känslor hos ungdomen av att försöka komma ut, genom att de begränsar möjligheterna till detta ytterligare. Flera av de intervjuade lyfter fram att de byggda staketet påverkar ungdomarna, men också personalen, och att ungdomarna på detta sätt görs till farligare än vad de är. Arvid menar exempelvis att de påverkar mentaliteten både hos personalen och ungdomarna genom att personalen har blivit beroende av kameror och skalskydd, i stället för att de som tidigare byggde upp en relation med ungdomarna och det var den som gjorde att dessa valde att inte rymma. Liknande berättelser återkommer hos de ungdomar som Hill (2005) följde, att de valde att inte rymma för att de inte ville göra personal de skapat en relation till besvikna. Även intervjuade ungdomar i denna studie har nämnt att när

42 <https://www.kriminalvarden.se/fangelse-frivard-och-hakte/fangelse/sakerhetsklass/> Downloaded 2015-09-03

personalen visar dem tillit, att de tror på dem och inte utgår ifrån att de ska rymma direkt om de får chansen, så resulterar det i att de inte vill rymma (se föregående kapitel). Detta innebär självklart inte att rymningar helt skulle kunna undvikas genom relationsbyggande (det förutsätter ju dessutom att personalen lyckas med att bygga relationer med ungdomarna, vilket inte alltid är fallet). Men om skalskyddet påverkar personalen på sådant sätt att de lägger ned mindre tid och kraft på att bygga relationer har det till viss del motverkat sitt syfte. Arvid menar också att det finns en fördel med att ungdomarna vet att de kan "dra". Han förklarar detta så här:

Tove: Vad är det som är fördelen med att dom vet att dom kan dra?

Arvid: Dom har ett eget ansvar. Vi tar inte över deras ansvar om att stanna kvar här, utan det ansvaret har dom själv. Det är inte helt oviktigt ansvar, tror jag. Men **nu** när vi går ut på gården så har ju inte dom ... även om vi är ute så har ju inte dom [ungdomarna] något ansvar att dom **måste** vara kvar här, utan det är ramen här runt omkring som är ansvarstagandet. Så ser jag på det. Och jag tyckte ... det är ingen, det är ingen oviktig förändring det där.

Arvid P

Detta synsätt är nära förbundet med Marunas (2001, s. 24) resonemang vad gäller fångars möjligheter till att ta eget ansvar för sitt beteende inom ramen för en låst institution. Efter att ha påpekat att det krävs mer än att få fångar att tro på (eller att upprepa fraser om att tro på) sig själva konstaterar han att "(e)qually ridiculous is the image of a prison counselor encouraging inmates to 'take the responsibility for your behavior' while they are kept in an environment that essentially takes all responsibility and choice away from them" (s. 155). I stället underminerar den typen av organisation fångarnas möjligheter att uppleva att de har personlig kontroll.

Förändringarna genomfördes alltså inte utan missnöje inom i varje fall delar av personalen, ett missnöje som kvarstår mer än fem år senare. Hörnqvist (2012) påtalar organisationens betydelse för den repressiva och produktiva makt som utövas, och att personalen blir en företrädare för organisationen. Utvecklingen kan förstås i dessa termer, där personalens personliga ställningstaganden om hur den vård och behandling som erbjuds bör bedrivas kommer i andra hand. Överordnat blir, enligt de intervjuade, myndighetens behov av att kunna visa upp handlingskraft och att man tar tag i problem med rymningar. Som en del av organisationen får personalen, oavsett ståndpunkt, rätta sig efter att arbeta under mer låsta former.

I den interna utredningen framhålls att relationsbyggande (så kallad dynamisk säkerhet) är centralt för att undvika rymningar. De åtgärder som föreslås har dock en tydlig inriktning på skalskydd och riskbedömningar. Av 17 konkreta förslag från utredningen kan fem kategoriseras som skalskydd, fem berör riskbedömningar av olika slag och fyra handlar om organiseringen av olika rutiner med mera relaterade till säkerhet och riskbedömningar. Endast tre berör vårdens innehåll. De senare är att 1) bygga vårdkedjor för ungdomarna (från låst till öppen vård), 2) att alla elever ska ha ett fullständigt

aktivitetsprogram, samt 3) att varje elevs behandlingsplan ska kopplas till den utredning som görs.

Flera av de intervjuade påtalar den betydelse uppmärksamheten i media hade för den utveckling som blev (jämför Hörnqvist, 2010). Vissa uppfattar det som att SiS som myndighet är "mediakänslig", och att huvudkontoret brast (och brister i andra sammanhang) i att stödja institutionerna när det blir uppmärksamhet i media. I stället för att stå upp för den vård och behandling som bedrevs infördes snabbt skalskydd av olika slag för att visa på handlingskraft. Intressant i detta sammanhang är att den interna utredningen flera gånger påtalar behovet av att undvika rymningar på grund av just att de riskerar att uppmärksammas i media. En orsak till det är att man urskiljer att denna uppmärksamhet riskerar att påverka vården på ett sätt som, utifrån enskilda händelser, berör alla ungdomar. Samtidigt är det just det som sker i och med de förslag utredningen kommer med, och att flera gånger förhålla sig till medias uppmärksamhet på rymningar från LSU som skäl för att i synnerhet dessa ungdomar inte får avvika (rymma) kan sägas bekräfta den "mediakänslighet" som personalen urskiljer. Ett annat exempel på denna tendens till känslighet, som en av de intervjuade ger, är att det nu i stället har börjat svänga åt andra hållet, när Barnombudsmannen och Socialstyrelsen (som vid tidpunkten hade hand om tillsynen) kommer med uttalanden och kritik med annat innehåll (se exempelvis Hazel, 2008).⁴³

Konsekvenserna av rymningarna och den därpå följande mediala uppmärksamheten anses inte ha stannat vid stängsel och annat skalskydd. Flera menar också att det blev svårare att låta ungdomarna ha utevistelser efter det inträffade (jämför Hörnqvist, 2010). En av de intervjuade menar att det skapade en inställning att personalen skulle "tänka in dem [ungdomarna], inlåst så inte dom rymmer under verkställigheten" medan man i dag alltmer går mot att i stället "tänka ut" dem med de nya direktiven för utslussverksamhet. Flera av de intervjuade är på samma sätt inne på att det börjat vända tillbaka igen mot mer fokus på att ungdomarna måste få vistas utanför institutionen innan de skrivs ut.

Slutligen framhålls en annan aspekt av ökat skalskydd, att det gjort att avdelningar som varit öppna, liksom låsta avdelningar som arbetat med ett ganska öppet förhållningssätt, fått anpassa sig till mer låsta former. När politikerna blir pressade av tidningsskriverier sätter de press på SiS som myndighet och det resulterar i att SiS snabbt genomför åtgärder utifrån detta. Pendeln är alltså enligt flera på väg tillbaka, mot en större inriktning på verksamhetens innehåll och öppnare former, men fortfarande finns förändringar (utöver stängslen, som också finns kvar) som genomfördes 2005 kvar i verksamheten enligt vissa.

---

43 Exempelvis kritik mot felaktig och/eller omfattande användning av avskiljning.

Sammanfattning

De flesta av ungdomarna ger uttryck för en vilja att sluta begå brott efter verkställigheten. Huruvida de tror att de klarar av det eller inte varierar dock. Det är dock sällan som de menar att innehållet i själva institutionsvistelsen har bidragit till denna inställning. I stället lyfts den egna viljan fram, att helt enkelt bestämma sig för att inte begå mer brott, som den viktigaste orsaken. Bakom denna viljeyttring med fokus på att bestämma sig finns dock en mängd andra skäl till att man nu vill detta, exempelvis hänsyn till familj och närstående, att man riskerar möjligheten till en *framtida* familj, risken för framtida fängelsestraff och att det helt enkelt uppfattas vara för jobbigt att leva ett kriminellt liv. Den viktiga *viljan* till förändring (se även Giordano, Cernkovich, och Rudolph, 2002) tycks alltså redan vara "på plats" hos de flesta av dessa ungdomar, i vart fall i hur de talar om tiden efter verkställigheten. Likt Sandberg (2010) menar jag att talet också genererar beteenden, varför dessa berättelser inte ska avfärdas som betydelselösa utifrån en utgångspunkt att de enbart skulle vara en del i en förväntad diskurs. De intervjuade ungdomarna ingår inte i uppföljningsgruppen så eventuella återfall är inte kända. Med tanke på den höga återfallsfrekvensen för ungdomar dömda till slutet ungdomsvård (se exempelvis nästa kapitel) kan det dock med relativt stor säkerhet antas att många av dem trots denna ambition kommer att återfalla i brott. Kanske kan detta ändå ses som en start på en process att sluta med brott som tar lång tid (Maruna, 2001, s. 24) eller så är de så unga att de ännu inte har börjat formulera ett narrativ i linje med återkommande återfall?⁴⁴ Båda tolkningarna understryker dock betydelsen av att fånga upp den vilja till förändring som tycks finnas, likt 'a window of opportunity' (Bateman, Hazel, och Wright, 2013, s. 14).

Vad urskiljer då ungdomarna som betydelsefullt för att kunna lyckas med att inte fortsätta begå brott? Huvudsakligen handlar det om att ha något att göra (skola eller jobb) och att få möjligheten att starta om på nytt i en ny miljö. För detta behövs stöd från såväl institutionens personal som socialtjänsten, ett stöd som inte alltid finns enligt ungdomarna, vilket uttrycks allra tydligast i relation till socialtjänsten. Att någon tror på dem och visar tillit till deras vilja och förmåga till förändring är också betydelsefullt. Det sista gör upplevelsen av ett saknat stöd från exempelvis socialtjänsten problematisk.

Utevistelser och mer öppna förhållanden är ett centralt verktyg för att kunna få till en strukturerad möjlighet att ha något att göra efter verkställigheten, liksom för att eventuellt kunna starta på nytt i en ny miljö (som rimligen kräver en del förberedelser på plats). Det är också viktigt för att kunna hålla kontakten med personer som är betydelsefulla både för att vilja sluta begå brott och för att klara av att göra det.

Personalen å sin sida lyfter upp just utevistelser och öppenhet som en viktig del i en ideal verkställighet och som skulle kunna bli bättre. De är till skillnad från ungdomarna mer benägna att fokusera på hur det ska fungera på hemmaplan är på att möjliggöra för en nystart på annan ort, men även för att det ska fungera hemma krävs utevistelser

---

44 Maruna använder begreppen *desistant narrative* och *persistent narrative*, vilket inte är helt enkelt att översätta till svenska.

och mer öppen verkställighet i slutet. En fråga som flera i personalen lyft fram är balansen mellan säkerhet och öppenhet, där det över tid har pendlat mellan hur mycket fokus det är på det ena eller andra. Även om säkerhet, i form av att förhindra rymningar, behövs så menar de att ett alltför stort fokus på det på flera sätt kan innebära att det försvårar för ungdomens återanpassning.

Hur ser det då ut med ungdomarnas återfall och vilken betydelse har olika former av öppenhet för detta? Detta analyseras i nästa kapitel, som avslutar rapportens empiriska delar.

Återfall och öppenhet under institutionstiden

Utifrån tidigare kapitel framstår möjligheten till både utevistelser och att få komma till öppnare avdelningar som en betydelsefull del i vardagen vid institutionerna. Både personal och ungdomar lyfter dessutom upp hur detta har betydelse på flera sätt för att det ska gå bra för ungdomarna efter verkställigheten. Detta är dock inte samma sak som att det faktiskt är så att öppenhet är relaterat till hur det går för ungdomarna, i bemärkelsen om de återfaller mindre i brott. I detta kapitel studeras den frågan genom uppföljning i återfall i brott. Först presenteras dock läsaren för en mer allmän beskrivning av de dömda ungdomarna och deras problemliv. Delar av resultaten har redan presenterats i Pettersson (2017) och då mer utförligt.

Bakgrund och tidigare brottslighet hos de dömda ungdomarna

Inledningsvis vill jag påminna om att undersökningsenheten är *verkställigheter*, inte enskilda individer (se metodkapitlet). För de dömda ungdomarna finns dels uppgifter om deras tidigare registrerade brottslighet, dels om de tidigare (genom socialtjänstens försorg) varit placerade vid ett särskilt ungdomshem. Dessutom har vissa av ungdomarna blivit intervjuade om sina hjälpbehov inom olika områden med Adolescent Drug Abuse Diagnosis (ADAD). I Tabell 1 redovisas tidigare registrerad brottslighet för de dömda pojkarna totalt. Flickorna är för få för att i detalj redovisa uppgifter för, men en mer generell beskrivning av flickorna jämfört med pojkarna kommer att göras i vissa avseenden.⁴⁵

---

45 De är 24 totalt och endast 19 går att följa upp i fem år. Tolv har intervjuats med ADAD-in.

TABELL I

Andel med tidigare lagföring, domslut, tidigare lagföring för våldsbrott, stöldbrott, narkotikabrott samt trafikbrott. Pojkar dömda till slutan ungdomsvård 1999–2007. (N = 751)

Typ av lagföring	Andel	Genomsnittligt antal brott
Tidigare lagföring	80	2,3
Tidigare domslut	72	1,5
Tidigare lagföring för våldsbrott	52	0,8
Tidigare lagföring för stöldbrott	53	1,0
Tidigare lagföring för narkotikabrott	20	0,3
Tidigare lagföring för trafikbrott	25	0,4

Som framgår är det en stor andel av de dömda ungdomarna som också före den aktuella domen lagförts för brott. Även om siffrorna generellt är höga så kanske det mest anmärkningsvärda är att så många tidigare lagförts för våldsbrott.⁴⁶ Även andelen lagförda för narkotikabrott får anses vara relativt hög.⁴⁷ Det kan alltså konstateras att även om 20 procent av de dömda ungdomarna inte lagförts för brott tidigare så är det totalt sett en tungt belastad grupp. Flickorna har i samtliga avseenden påtagligt mindre tidigare belastning i lagföringsregistret än pojkarna.

Ett annat sätt att undersöka hur belastad gruppen är handlar om tidigare institutionsplaceringar. De flesta ungdomar som placeras på särskilda ungdomshem är placerade där genom socialtjänsten. De kan vara placerade på grund av brottslighet, missbruk eller andra socialt nedbrytande beteenden, och flera av grunderna kan förekomma samtidigt. Av de dömda ungdomarna har 50 procent av både flickorna och pojkarna varit omhändertagna och placerade på ett särskilt ungdomshem före domen. Den yngsta pojken var 11 år då han placerades och den yngsta flickan 12 år. Sammantaget har de 751 pojkarna varit placerade 676 gånger och de 24 flickorna 22 gånger före domen till slutan ungdomsvård. En del av dessa placeringar kan dock handla om att de placeras som en följd av de brott de misstänks för och sedan döms till slutan ungdomsvård för. För den grupp pojkar som följs upp i återfall inom fem år har 41 procent antingen varit placerade mer än en gång eller mer än tre månader före intagning till slutan ungdomsvård.⁴⁸ Endast 14 procent av de pojkar som följs upp i återfall inom fem år har varken varit tidigare lagförda eller placerade på ett särskilt ungdomshem.

Av pojkarna har 57 procent genomfört en ADAD-intervju i samband med påbörjandet av verkställigheten. Endast tolv (hälften) av flickorna har genomfört en sådan in-

⁴⁶ Andelen kan exempelvis jämföras med att våldsbrotten utgör 17 procent av det totala antalet av pojkars (15–17 år) lagföringar år 2009 (statistik från Brottsförebyggande rådet). Samt att andelen 15-åringar misstänkta för misshandel år 2005 var 0,8 procent (Estrada, 2013).

⁴⁷ Brott mot narkotikalagstiftningen utgjorde 8 procent av det totala antalet av pojkars (15–17 år) lagföringar år 2009 (statistik från Brottsförebyggande rådet).

⁴⁸ Hur denna gräns har valts framgår av metodavsnittet i denna rapport.

tervju. För samtliga variabler från lagföringsregistret om tidigare brottslighet liksom återfall i brott gäller att de pojkar som intervjuats har mindre tidigare brottslighet, och återfaller i lägre utsträckning, än de som inte intervjuats, även om skillnaderna inte alltid är så stora. Det är alltså en mindre belastad grupp som har intervjuats och det är därför rimligt att anta att problemen i gruppen som helhet snarare är större än här redovisade siffror.

Följande hjälpbehov (vilket i sin tur svarar mot problem inom de olika områdena) framkommer i ADAD-intervjuerna, jämfört med SiS-ungdomar (pojkar) generellt och i den jämförelsepopulation av ett representativt urval av ungdomar (pojkar) som studerats i en annan undersökning.

TABELL 2

Intervjuarskattningar av behov av hjälp inom olika områden. Andel där hjälp anses nödvändig, eller absolut nödvändig. Siffrorna avser enbart intervjuade pojkar.⁴⁹

Problemområde	Sluten ungdomsvård (intervjuade 1999–2007)	SiS (intervjuade 2010)	Referenspopulation (intervjuade 2009–2010)
Skolan	37	42	2
Fritid och vänner	34	31	1
Familjen	13	24	1
Psykisk hälsa	29	25	3
Brottslighet	61	47	3
Alkohol	19	13	3
Narkotika	28	38	3
N⁵⁰:	431	432	449

Som väntat uppgår de dömda till sluten ungdomsvård och de som placerats på ett särskilt ungdomshem⁵¹ betydligt högre nivåer av problem än ungdomar i en referenspopulation. Den problembild som tonar fram för de dömda ungdomarna och de som placerats genom socialtjänsten är dock relativt lika. De som placerats genom socialtjänsten har oftare ansetts vara i behov av hjälp med familjen, skolan och med droger, medan de som dömts till sluten ungdomsvård oftare anses behöva hjälp med brottslighet, psykisk hälsa samt alkohol. Skillnaderna är dock oftast små. Inga av dessa mindre skillnader mellan grupperna är dock oväntade, med tanke på orsakerna till att de vistas på särskilda ungdomshem. Möjligen kan det faktum att endast 61 procent av de LSU-dömda anses ha stort eller mycket stort hjälpbehov med brottslighet vara något förvånande. Majoriteten av dem som inte klassificerats till någon av kategorierna "nödvändigt" eller

49 Siffrorna för SiS generellt och referenspopulationen (de två kolumnerna till höger) är hämtade från Ybrandt och Nordqvist (2015).

50 Antalen kan på enskilda frågor avvika något från denna siffra på grund av internt bortfall.

51 En del av dessa är dömda till sluten ungdomsvård, men huvudsakligen är det ungdomar som placerats genom socialtjänsten. Eftersom tidsperioderna inte överlappar är det dock inte samma ungdomar som ingår i populationen i denna studie och som intervjuats i Ybrandt och Nordqvists studie.

”absolut nödvändigt” med hjälp ligger dock mycket nära kategorin ”nödvändigt” med hjälp. Kanske spelar också den skeva fördelningen, att det är de med mindre tidigare brottslighet och lägre återfall som intervjuats, viss roll för resultatet i just detta avseende.

I den mån det över huvud taget går att dra några slutsatser utifrån de tolv intervjuade flickorna så har de *liknande* nivå av hjälpbehov som de LSU-dömda pojkarna vad gäller skola, fritid och vänner, brottslighet samt alkohol, *högre* behov med avseende på familjen och psykisk hälsa och slutligen *lägre* vad gäller narkotika. Att flickorna bedöms ha liknande behov av hjälp inom området brottslighet får anses förvånande med tanke på deras påtagligt lägre registrerade brottslighet innan de dömts till sluten ungdomsvård. Detta kan inte förklaras av att de flickor som har intervjuats har tyngre tidigare belastning än de flickor som inte har intervjuats. Tvärtom visar bortfallsanalys av dessa på samma tendens som för pojkarna, det vill säga att de som *inte* intervjuats har högre tidigare brottsbelastning. Inte heller har de i ADAD-intervjuerna uppgett mer självrapporterad brottslighet än pojkarna, tvärtom. Även utifrån misstankeregistret så är pojkarna mer belastade än flickorna. Kanske innebär detta att SiS i framtiden bör undersöka i en större grupp ungdomar hur hjälpbehov för brottslighet hos flickor och pojkar uppfattas och kodas av dem som intervjuar.

Att närmare 30 procent av de dömda ungdomarna som intervjuats anses ha ett stort eller mycket stort behov av stöd inom området psykisk hälsa är värt att notera särskilt. En annan relativt allvarlig indikator på psykiska problem och depressioner är att någon gång ha försökt begå självmord. Av de som dömts till sluten ungdomsvård och de som placerats via socialtjänsten uppger tio procent av LSU-dömda och elva procent av LVU-gruppen att de någon gång försökt ta sitt liv. För referensgruppen är det fem procent som uppger detta.⁵² För flickornas del är det en ännu större andel av de intervjuade som uppger detta.

Det kan alltså konstateras att även om de ungdomar som döms till sluten ungdomsvård placerats på särskilda ungdomshem av en annan orsak än de som omhändertags genom socialtjänstens försorg har de liknande problem, och de dömda ungdomarna är en grupp med mycket problem och motgångar bakom sig redan innan de döms för ett allvarligt brott. Vad är det då som ungdomarna har dömts för?

---

52 Trots detta anges alltså bara tre procent ha stort eller mycket stort behov av hjälp i gruppen, vilket kanske kan tolkas som att det för vissa i denna grupp främst handlar om tidigare psykiska problem som inte längre bedöms föreligga då frågan handlar om ifall de *någon gång* försökt ta sitt liv.

De aktuella domarna till sluten ungdomsvård

Sluten ungdomsvård ska vara förbehållet de allvarligaste brotten, och en tidigare studie (Pettersson, 2010a; Pettersson, 2010b) visar att det i stor utsträckning är grova våldsbrott som resulterat i en dom till sluten ungdomsvård. De huvudbrott som ungdomarna i denna studie drömts för framgår av Tabell 3.

TABELL 3

Huvudbrott i lagföringen till sluten ungdomsvård för flickor och pojkar dömda till sluten ungdomsvård 1999–2007.

Brottstyp	Pojkar	Flickor
Mord/dråp	2	4
Försök till mord/dråp	4	4
Grov misshandel (även försök)	18	8
Misshandel	2	0
Rån (inkl. försök)	46	47
Sexualbrott	7	0
Övergripen i rättsak, mened, falsk tillvitelse	3	8
Brott mot tjänsteman	2	0
Egendomsbrott	7	8
Allmänfarliga brott	2	21
Narkotikabrott	3	0
Övrigt	4	0
Summa	100	100
N	750	24

Som framgår domineras även dessa ungdomars domar av grova våldsbrott. Allra vanligast är rån, både för flickor och pojkar, och sammantaget utgörs 81 procent av pojkarnas och 63 procent av flickornas domar av olika former av våldsbrott. Den genomsnittliga strafftiden⁵³ för pojkar är 8,8 månader och för flickorna 9,3 månader. Observera dock att domar över tre år inte finns med i materialet, vilket gör att strafftiden för samtliga dömda till sluten ungdomsvård under dessa år är något högre. De dömda pojkarna är i genomsnitt 17,2 år när de skrivs in vid SiS och flickorna 16,9 år.

53 Observera att strafftid här definieras som tid vid SiS. Eventuell tid den unge varit häktad räknas inte med. Skälet till att definiera strafftid på detta sätt är att det är den vid SiS avtjänade strafftiden som är av intresse i studien, och som exempelvis relateras till hur frekvent en ungdom fått permissioner. Detta innebär även att i de fall den unge varit avviken under en längre tid har denna tid räknats av från strafftiden.

För några av pojkarna framgår inte hur många brott de dömts för då det ur lagföringsregistret inte går att avgöra vilken dom som fört fram till slutna ungdomsvård.⁵⁴ Endast 24 procent av pojkarna och 25 procent av flickorna har dömts för enbart ett brott i domen och det genomsnittliga antalet brott är 4,3 för pojkarna och 5,3 för flickorna. Flickorna har alltså dömts för något fler brott per person. Det är också 12 procent av pojkarna och 8 procent av flickorna som, under tiden för samma placering, avtjänar mer än en dom till slutna ungdomsvård. Dessa har alltså inte hunnit avtjäna sitt första straff innan de har fått en ny LSU-dom. I de senare domarna är de vanligast förekommande brotten stöldbrott samt brott mot tjänsteman och därefter rån. Sannolikt handlar det oftast om brott som begåtts innan den första domen vunnit laga kraft, men det går inte att utesluta att det också kan handla om brott som begåtts efter att de börjat avtjäna den första domen. Utifrån uppgifterna som ingår i studien går detta inte att avgöra. Det kan dock konstateras att brotten i de senare domarna till slutna ungdomsvård (som avtjänas samtidigt) är mindre allvarliga än de i den första domen.

Efter denna inledande beskrivning av ungdomarna och vad de dömts för övergår jag till frågan om återfall i brott och betydelsen av olika former av öppenhet för detta. Inledningsvis redovisas återfall generellt, därefter vilka former av öppenhet ungdomarna har haft för att avslutningsvis analysera betydelsen av detta genom mer avancerade analyser.

Återfall i brott generellt

Hur återfallen ser ut generellt för gruppen framgår av Tabell 4. Jag övergår nu till att för pojkarna endast redovisa siffror för dem som ingår i femårsuppföljningen (det vill säga dömda pojkar 1999–2006 med minst två månaders strafftid). Den som vill se tidigare redovisade siffror i detta kapitel för enbart denna grupp hänvisas till Pettersson (2017).

---

54 Detta hänger ihop med att uppgifterna i lagföringsregistret bygger på tingsrättsdomar. Om en person frikänns i tingsrätten och sedan döms i hovrätten, eller påföljden ändras i hovrätten, kan denna situation uppstå. I dessa fall har uppgifter om huvudbrott hämtats från KIA, men antal brott i domen framgår då inte. Detta gäller för fyra av pojkarna.

TABELL 4

Återfall inom fem år i registrerad brottslighet. Pojkar dömda till sluten ungdomsvård 1999–2006 med minst två månaders och max tre års strafftid. (N = 638)

Typ av återfall	Andel	Genomsnittligt antal
Ny lagföring	88	4,3
Ny dom	82	2,6
Ny frihetsberövande påföljd	56	1,3
Återfall i:		
Våldsbrott	59	1,1
Stöldbrott	54	1,1
Narkotikabrott	54	1,6
Trafikbrott	43	1,3

Som framgår är det en stor andel av pojkarna som återfaller i brott inom fem år efter att de dömts till sluten ungdomsvård. En hel del av dem återfaller i våldsbrott liksom i narkotikabrott. Med tanke på att 56 procent återfaller i brott som leder till en ny frihetsberövande påföljd, jämfört med 82 procent totalt i ny dom, är dock en del av dessa brott av mindre allvarlig art. Återfallsfrekvensen är alltså hög, men det är också väntat. Nivåerna kan exempelvis jämföras med dem från frihetsberövade ungdomar i England och Wales, där 73 procent av dem under 18 år återfallit inom ett år efter frigivningen (Bateman, Hazel, och Wright, 2013, s. 5). Denna uppföljning är längre (kortaste uppföljningen är ca två år efter frigivning, den längsta nästan fem år, beroende på strafftid) och det är därför inte förvånande att fler återfallit. Att nästan hälften inte återfaller i ett brott som leder till en ny frihetsberövande påföljd, och följaktligen inte dömts för ett nytt brott som är lika allvarligt som det i domen, kan tolkas på lite olika sätt. Å ena sidan kan sägas att detta innebär att de generellt ändå "lyckas" bättre efter verkställigheten, inte minst med tanke på att det handlar om en så tungt belastad grupp. Å andra sidan bör detta delvis betraktas som en effekt i form av *regression to the mean* (där LSU-domen kan tolkas som ett extremvärde). Det kan också ha med uppföljningstiden att göra; vissa av de som inte registrerats för återfall eller allvarligare återfall inom fem år kommer troligen att ändå ha sådana återfall i brott i framtiden. Carlsson och Sarnecki (2015, s. 125) menar dock att även deeskalering kan ses som en form av upphörande (desistance) – eller i vart fall som en förbättring som kan vara av intresse. De menar alltså att det inte enbart är av intresse om dömda avstår från brott helt och hållet.

Av de 24 flickorna kan 19 följas upp i återfall inom fem år. I stort sett ingen av dessa har återfallit i ett brott som lett till en ny frihetsberövande påföljd. Närmare hälften av dem har inte heller något nytt domslut inom fem år. Mot bakgrund av detta är det inte heller förvånande att flickorna i samtliga brottstyper återfaller i lägre grad än pojkarna.

Flickorna återfaller med andra ord avsevärt mindre än pojkarna.⁵⁵ Vad som bör hållas i minnet är dock att detta inte behöver betyda att flickorna inte har fortsatta problem efter att domen avtjänats. En uppföljning av flickor och pojkar som placerats vid SiS genom LVU visar exempelvis att pojkarna i mycket högre utsträckning registrerades i brottsregistret inom tre år än flickorna, men att flickorna återfanns i lika hög eller högre grad i patientregistret inom psykiatrisk slutenvård eller missbruksvård (Shannon, 2011).

Former av öppenhet

En viktig del av de vårdkedjor som både personalen (i intervjuerna) och Statens institutionsstyrelse generellt (SiS, 2010) samt uppdraget från politiskt håll om att utveckla utslussverksamheten (Justitiedepartementet, 2011) pekar på är att mot slutet av verkställigheten vistas i mer öppna former. Av Tabell 5 framgår från vilken typ av avdelning ungdomarna skrivits ut. Eftersom tiden den unge är intagen vid ett särskilt ungdomshem delvis har betydelse för i vilken utsträckning ungdomarna kan hinna med en idealt tänkt vårdkedja redovisas det uppdelat på strafftider.

TABELL 5

Typ av avdelning som de unga skrivits ut ifrån. Totalt och uppdelat på strafftid. Pojkar dömda till sluten ungdomsvård 1999–2006 med minst två månaders och max tre års strafftid. (N = 620)

	2–6 månader	>6–12 månader	>12 månader	Totalt
Typ av avdelning				
Utsluss	2	7	5	4
Öppen	16	29	30	24
Öppna och låsta platser	3	10	10	8
Låst	52	40	41	44
Sluten	27	14	14	20
Summa:	100	100	100	100
N:	238	284	98	620

Majoriteten av ungdomarna har vistats på en låst eller sluten avdelning innan utskrivning. För flickorna gäller detta för samtliga där det finns uppgifter om vad det är för typ av avdelning i verksamhetsberättelserna (vilket gäller för 22 av flickorna).⁵⁶ Någon vårdkedja i form av att gå från en låst till en mer öppen placering under verkställigheten verkar alltså inte förekomma alls för flickorna. Även om de är få till antalet är detta

⁵⁵ Vilket möjligen gör bedömningarna av deras problem med brottslighet i ADAD-in-intervjuerna än mer förvånande, även om detta är händelser efter den bedömningen.

⁵⁶ En av dem är dock placerad på en avdelning med både låsta och öppna platser.

anmärkningsvärt.⁵⁷ Ibland kan ungdomarna tidigare ha vistats på en öppen avdelning, men av olika orsaker flyttats tillbaka till en låst avdelning. Huvudsakligen har dock ungdomarna i den undersökta gruppen vistats i låsta former under hela verkställigheten. En tolkning av detta är att ungdomarna helt enkelt inte har haft förmåga att vistas i öppna former på grund av de högre krav som ställs på dem då, att det alltså har med ungdomarnas uppförande att göra. Det finns dock det som talar emot att detta är den enda förklaringen, exempelvis visar SiS (2010) egen interna kartläggning att detta också beror på tillgången på öppna platser. Även i intervjuerna med personal nämndes brist på öppna platser som ett skäl till att ungdomar blir kvar i låsta former. Ytterligare en förklaring kan vara att det är svårt att hinna få till en öppen vistelse för dem med kortare straff och att det är det som avspeglar sig i dessa siffror. Som framgår av tabellen kan dock det senare enbart förklara delar av den höga andelen som skrivs ut från låsta och slutna avdelningar i och med att även de med längre straff huvudsakligen skrivs ut från låsta och slutna former.

En annan del av öppenhet är hur ofta och vilken typ av utevistelser ungdomarna haft under institutionstiden. I genomsnitt har hela gruppen ungdomar 18 utevistelser/100 straffdagar, det vill säga lite drygt en gång i veckan. Dessa är dock ojämnt fördelade mellan ungdomarna, och inte minst har strafftiden betydelse för denna ojämna fördelning. De med en strafftid upp till sex månader har i genomsnitt 12 utevistelser per 100 dagars strafftid, de med 6–12 månaders strafftid har 20 medan de med över 12 månader i genomsnitt har 26 utevistelser/100 straffdagar. Utevistelserna är också ojämnt fördelade över strafftiden, då det förekommer fler utevistelser senare under verkställigheten, vilket är i linje med de regler som finns. Till skillnad från frågan om avdelningstyp har flickorna i detta avseende mer öppna förhållanden då de har klart fler utevistelser generellt än pojkarna. I viss mån tycks alltså avsaknaden av placering på öppna avdelningar för flickorna kompenseras genom mer utevistelser vid de låsta avdelningarna. Det ska dock framhållas att vistelse i låsta former inte kan anses vara detsamma som öppna former bara för att en högre grad av utevistelser tillåts.

Vilken typ av utevistelser får då pojkarna? Detta framgår av Tabell 6. Eftersom även detta är påverkat av strafftiden har det delats in efter olika strafftider.

---

57 Detta kan inte förklaras av högre förekomst av "misskötsamhet", i form av avvikningar, avskiljningar m.m. hos flickorna jämfört med pojkarna.

TABELL 6

Andel av pojkarna som fått olika typer av utevistelser uppdelat på strafftid. Pojkar dömda till slutet ungdomsvård 1999–2006 med minst två månaders och max tre års strafftid. Procent.

	2–6 månader	>6–12 månader	>12 månader	Totalt
Typ av permission				
Hem	77	95	99	87
Sociala aktiviteter	83	98	99	91
Regelbunden fritidsaktivitet	9	28	58	25
Arbete/praktik	9	25	51	22
Skola	7	22	40	18
Övrigt	80	96	100	89
N:	247	291	98	638

Det är vanligt att pojkarna har fått komma hem åtminstone någon gång under verkställigheten. Detta gäller för alla grupperna men framför allt för dem med längre strafftider. Ännu vanligare är att pojkarna har fått komma ut på så kallade sociala aktiviteter. Detta kan innebära allt möjligt: att gå och fika, äta på restaurang, gå och bada, handla i ett köpcenter eller i en kiosk i närheten av institutionen eller göra andra typer av ärenden. Det är också vanligt att ungdomarna har utevistelser som har kodats som "övrigt". Denna kategori innefattar en mängd olika aktiviteter som karaktäriseras mer av att de är "ärenden" som behöver göras än av att de är tänkta som utevistelser, exempelvis att gå till tandläkare, träffa sin advokat, gå på sin egen rättegång och så vidare. Mindre vanligt är att ungdomarna går i skola, arbetar eller har mer regelbundna fritidsaktiviteter (som att spela fotboll, träna på gym o.s.v.) utanför institutionen. Det är också här som det förekommer lite större skillnader mellan dem som har längre straff jämfört med dem med max sex månaders strafftid. Ungefär en fjärdedel av dem med strafftider mellan 6 och 12 månader går i skolan, arbetar och/eller deltar i regelbundna fritidsaktiviteter utanför institutionen, vilket gäller för ungefär dubbelt så många av dem med över 12 månaders strafftid.

Eftersom så många av ungdomarna, även av dem med längre strafftider, inte kommer till öppnare former på slutet kan det vara så att detta till viss del kompenseras för genom att personalen så att säga "öppnar upp" även låsta avdelningar mot slutet av verkställigheten. För att undersöka det delas utevistelser upp på både strafftid och avdelningstyp som den unge är utskriven från i Tabell 7.

TABELL 7

Andel av ungdomarna som fått olika typer av permissioner uppdelat på strafftid samt om den unge skrivs ut från en öppen eller låst avdelning. Pojkar dömda till slutna ungdomsvård 1999–2006 med minst två månaders och max tre års strafftid. Procent.⁵⁸

	2–6 månader	>6–12 månader	>12 månader
Utskriven från låst avdelning			
Genomsnitt utevistelser/100 straffdagar	11	15	22
Typ av permission			
Hem	74*	92*	98
Sociala aktiviteter	81	97	98
Regelbunden fritidsaktivitet	9	24*	55
Arbete/praktik	7*	17***	39***
Skola	5**	8***	30**
Övrigt			
N:	197	182	64

	2–6 månader	Över 6 månader – 12	Över 12 månader
Utskriven från öppen avdelning			
Genomsnitt utevistelser/100 straffdagar	19	28	34
Typ av permission			
Hem	90*	99*	100
Sociala aktiviteter	90	98	100
Regelbunden fritidsaktivitet	12	37*	65
Arbete/praktik	20*	40***	74***
Skola	20**	47***	59**
N:	44	102	34

* p = 0.05, ** p = 0.01, *** p = 0.001

Även om också de på låsta avdelningar har en del utevistelser i form av skola, arbete och regelbundna fritidsaktiviteter, så är det bara för de mer vanliga kategorierna (som hembesök och sociala aktiviteter) som det inte förekommer signifikanta skillnader mellan dem som skrivs ut från öppen respektive låst avdelning.⁵⁹ Eftersom nästan alla får ta del av de mer vanliga formerna av utevistelser är det inte så förvånande att det inte förekommer skillnader för dessa. Även genomsnittligt antal utevistelser skiljer sig mellan dem som skrivs ut från öppna respektive låsta avdelningar, där de från öppna har fler

58 Det är visserligen en totalundersökning men för att visa på skillnadernas styrka har ändå Chi2-tester genomförts. Signifikanstesterna är gjorda mellan öppen och låst avdelning inom de olika grupperna av strafftider. Alltså de med max sex månaders strafftid som skrivs ut från en öppen avdelning har signifikant oftare (på 5 % nivå) fått komma hem än de som har upp till sex månaders strafftid men inte skrivs ut från en öppen avdelning.

59 Med undantag för regelbundna fritidsaktiviteter för dem med över 12 månaders strafftid.

permissioner. Analysen talar alltså för att det inte finns några påtagliga utjämningsfakter genom att de med längre straff, som ändå skrivs ut från en låst avdelning, kompenseras för det senare genom att personalen "öppnar upp" den låsta avdelningen så att den fungerar liknande hur tillvaron (med avseende på utevistelser) skulle ha sett ut vid en öppen avdelning. Det är dock fortfarande möjligt att personalen gör så ibland och för vissa av ungdomarna. Vi kan alltså sluta oss till att det, utöver det faktum att det finns en mängd skillnader mellan att vistas i låsta och öppna former (exempelvis graden av eget ansvar och möjligheten att pröva på en mindre institutionaliserad tillvaro), också skiljer sig åt i möjligheten att få utevistelser av olika slag.

Öppenhet och återfall i brott

Om det då finns skillnader i grad av öppenhet, både i form av antal och typ av utevistelser liksom i vilken typ av avdelning de skrivs ut från, är då detta, och i så fall hur, relaterat till återfall i brott? En analys av återfall utifrån vilken avdelningstyp den unge skrivits ut från (ej redovisad här) visar att ju mer låst avdelning som den unge skrivit ut ifrån (sluten, låst, låst och öppen, öppen respektive utsluss) desto högre återfall i brott. För att få rimliga grupper för analysen har dessa grupperats till två grupper: "sluten, låst och avdelning med både öppna och låsta platser" respektive "öppen och utsluss". Av Tabell 8 framgår återfall i brott utifrån vilken avdelningstyp den unge skrivits ut ifrån, och av Tabell 9 hur andelen utevistelser är relaterade till återfall i brott.

TABELL 8

Återfall i brott inom fem år uppdelat på avdelningstyp som den unge skrivits ut ifrån samt om lagföringen leder till ny frihetsberövande påföljd eller inte. Avser pojkar dömda till sluten ungdomsvård 1999–2006 med minst två månaders och max tre års strafftid. Procent

	Öppen avdelning	Låst avdelning
Ej återfall	22	9
Strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse	7	4
Ny dom, ej frihetsberövande påföljd	31	24
Ny dom, frihetsberövande påföljd	40	63
Summa:	100	100
N:	177	443

TABELL 9

Återfall i brott inom fem år uppdelat på frekvensen utevistelser per straffdagar som den unge haft. Avser pojkar dömda till slutna ungdomsvård 1999–2006 med minst två månaders och max tre års strafftid. Procent

	Övre halvan	Undre halvan
Ej återfall	19	6
Strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse	4	5
Ny dom, ej frihetsberövande påföljd	28	25
Ny dom, frihetsberövande påföljd	49	64
Summa:	100	100
N:	319	317
Genomsnittligt antal utevistelser/100 straffdagar	7	29

Andelen återfall är uppenbart högre bland dem som skrivs ut från låst avdelning. Dessa återfaller dessutom i grövre brottslighet. Nästan två tredjedelar av dem som skrivs ut från en låst avdelning återfaller i ett brott som resulterar i en ny frihetsberövande påföljd, medan detta bara gäller för drygt en tredjedel av dem som skrivs ut från en öppen avdelning (skillnaderna är signifikanta⁶⁰). Också för samtliga brottstyper (våldsbrott, narkotikabrott, trafikbrott, stöldbrott) återfinns signifikanta skillnader (ej redovisade här). Liknande skillnader (också för olika brottstyper, ej redovisade här) finns mellan dem som har över respektive under medel i antal utevistelser per straffdagar, även om skillnaderna är mindre mellan dessa grupper.⁶¹ Att det tycks vara mer betydelsefullt att komma till en öppen avdelning än att ha hög andel utevistelser kan på många sätt anses logiskt utifrån intervjuerna. Vistelse vid en öppen avdelning ställer helt enkelt andra krav på ungdomarna, både i form av krav för att de ska få komma dit och krav på dem i vardagen när de vistas vid dessa avdelningar. Utöver det är dessutom utevistelserna generellt fler vid öppna avdelningar.

Som tidigare nämnts är det dock rimligt att anta att en del av detta förklaras av faktorer som är relaterade både till möjligheten att få komma till en öppen avdelning och risken för återfall. Exempelvis kan det antas att placering i öppnare former är beroende av skötsamhet (framgår av både SiS interna regler och intervjuer med personal och ungdomar), och att detta också är relaterat till återfall efter verkställigheten. För att studera detta med mer avancerade kontrollverktyg görs en matchning av grupperna på viktiga faktorer (se metodkapitlet för mer beskrivning). Resultaten av detta redovisas nedan.

⁶⁰ Chi2-test visar signifikansnivå 0,000.

⁶¹ Chi2-test visar signifikansnivå 0,000.

Återfall efter matchning

Materialet har matchats genom Propensity Score Matching (PSM) och med metoden nearest neighbour med hjälp av statistikprogrammet STAT och psmatch2. Då det ska komma till en öppen avdelning verkar mer betydelsefullt än andelen utevistelser görs dessa analyser med öppen avdelning som behandlingsvariabel medan frekvensen utevistelser i stället används som en matchningsvariabel. Vid matchningen har olika kombinationer av variabler prövats för att ge bästa möjliga modell. Detta beskrivs närmare i metodkapitlet. Av behandlingsgruppen (öppen avdelning) lyckades 176 av de 177 matchas i den slutliga modellen. För uppgifter om själva matchningen hänvisas till Pettersson (2017).

Skillnaden mellan dem som skrivs ut från en öppen avdelning och dem som skrivs ut från en låst i att återfalla i brott som resultat i en frihetsberövande påföljd är före matchning -0.24 och signifikant ($t = -5.53$ och $p < 0.000$). Efter matchning minskar skillnaden. Den är då -0.14 men är fortsatt signifikant ($t = -2.06$ och $p < 0.025$). Om vi i stället ser till den relativa risken och omgärdar den med ett 95-procentigt konfidensintervall, så visar sig den relativa risken vara skild från slumpen både för det omatchade och det matchade resultatet. Innan matchning är den relativa (under)risken att dömas till ny frihetsberövande påföljd för dem som skrivs ut från en öppen avdelning jämfört med från en låst 0.63 (KI: $0.59 - 0.65$). Den relativa (under)risken är efter matchning 0.74 (KI: $0.70 - 0.78$), och faller alltså fortfarande inom ett 95-procentigt konfidensintervall.

Sammantaget kan sägas att även efter matchning utifrån ett större antal i sammanhanget centrala faktorer förekommer fortsättningsvis en behandlingseffekt av att skrivas ut från en öppen jämfört med en låst behandlingsavdelning.

Interaktionseffekter med olika risk för återfall

Som nämndes i metodkapitlet har inledande analyser visat att det förekommer interaktionseffekter, och då dessa inte fångas upp av den genomförda matchningen ovan har även logistiska regressioner med interaktionseffekter genomförts. Dessa redovisas i Pettersson (2017). Det är två bakgrundsvariabler som visat sig ha en interaktionseffekt: tidigare dom och tidigare LVU.

Resultatet av interaktionsanalysen visar på liknande tendens för tidigare dom och tidigare LVU. Som väntat är återfallen lägst för dem utan dom eller tidigare LVU som skrivs ut från en öppen avdelning. Det intressanta är dock att det nästan inte är några skillnader mellan dem med tidigare dom eller LVU som skrivs ut från en *öppen* avdelning (OR⁶²: $2,9$ för tidigare dom och $1,9$ för tidigare LVU), och dem *utan* sådan bakgrund som skrivs ut från en *låst* avdelning (OR: $2,4$ för tidigare dom och $1,8$ för tidigare LVU). En möjlig tolkning av detta är att vistelsen vid en öppen avdelning kompenserar för

---

62 OR = Odds ration (oddskvot) vilket har ungefär samma betydelse som överrisk. Alltså en odds ration på $2,0$ innebär en dubbel överrisk givet allt annat lika i de faktorer som kontrolleras för.

den högre återfallsrisken för ungdomar med tidigare dom eller LVU. Överraskerna för dessa två grupper och dem utan tidigare dom eller LVU som skrivs ut från en öppen avdelning är dessutom visserligen signifikanta, men betydligt mindre än för dem med tidigare dom eller LVU som skrivs ut från en låst avdelning (OR: 6,0 för tidigare dom och 5,6 för tidigare LVU). En tolkning av resultatet är att det förefaller *särskilt* viktigt för dem med högre återfallsrisk att komma till öppnare former för att minska återfall i brott (Pettersson, 2017).

Liknande interaktionseffekter, att det framför allt är de med högre riskfaktorer för återfall som har störst "nytta" av att hålla kontakten med sin familj under en fängelsevistelse, har visats i en dansk studie av fängelsedömda (Monrad Granunböl och Hviid Hornnes, 2009). Riktigt hur resultaten ska tolkas är svårt att avgöra. Resultatet kan bero på att de dömda med högre risk för återfall har större behov av att prova på öppnare former och lära sig att hantera det ansvar detta innebär, liksom de ökade möjligheter till stöd för (åter)integrering i samhället som följer med en öppnare vistelse. Det kan också tolkas som att det är något som händer under institutionstiden med just dessa ungdomar som gör att de kan vistas i öppnare former, händelser eller processer som också leder till minskad risk för återfall. Förklaringarna utesluter inte varandra, de kan båda äga sin giltighet. Oavsett vilken (eller båda) talar resultatet dock för att personalen bör sträva efter att även ungdomar med högre återfallsrisk ska kunna komma till öppnare former under verkställigheten.

Återfall uppdelat på olika institutioner

I materialet finns information om vilka institutioner ungdomarna varit placerade vid. Det förekommer att ungdomarna flyttas mellan institutioner. Av de pojkar som följs upp under fem år har 65 procent varit placerade vid samma institution under hela påföljden, 29 procent vid två institutioner och de övriga sex procenten har varit placerade vid tre eller fyra olika institutioner. Det är mindre vanligt för flickorna att de har bytt institution. Endast fyra av de 24 dömda flickorna har varit placerade vid mer än en institution under verkställigheten.

Dessa omflyttningar gör att en jämförelse mellan olika institutioner försvåras. För att ändå kunna göra en sådan har materialet kodats så att en ungdom har räknats till en viss institution om den varit placerad där *huvuddelen* av tiden. Detta innebär att det inte behöver var den institution som ungdomen skrivs ut ifrån som är den som ungdomen vistats längst på. Ofta handlar det dock om en kortare inskrivning på en institution och sedan den mesta av tiden på en annan. I de fall en ungdom vistats ungefär lika stor del vid olika institutioner har detta kodats som bortfall. Av pojkarna som följs upp i fem år har 58 (9 procent) inte vistats huvuddelen av tiden vid en och samma institution. Vid jämförelserna mellan olika institutioner bör läsaren minnas att det blir ganska få fall för några av de institutioner som ingår. Detta gäller givetvis främst för de institutioner som inte har platser avsedda för LSU. Dessa har därför kategoriserats till en gemensam grupp som kallas "övriga". I denna analys ingår pojkar dömda mellan 1999 och 2006,

eftersom det är dessa som går att följa upp i fem år. Samtliga av dessa pojkar ingår, alltså oavsett strafftid. Återfall för de ungdomar som är placerade vid de olika institutionerna framgår av Tabell 10.

TABELL 10

Återfall uppdelat på institution. Andel med ny frihetsberövande påföljd, nytt domslut respektive ny lagförelse inom fem år. Pojkar dömda mellan 1999 och 2006 med max tre års strafftid. Procent

	Bärby	Fagared	Johannisberg	Klarälvsgården	Råby	Sundbo	Övriga	Totalt
Ny frihetsberövande påföljd	53	65	61	57	50	54	50	56
Nytt domslut	80	91	83	78	79	80	81	82
Ny lagförelse	84	95	87	85	83	86	86	87
N:	155	117	46	65	52	110	72	617

Som framgår förekommer vissa mindre skillnader mellan institutionerna i återfall, men resultatet får huvudsakligen sägas karaktäriseras av likheter, möjligen med undantag för Fagared som ligger på en högre nivå återfall än övriga institutioner. Skillnaderna i återfall i mer allvarlig brottslighet som leder till en ny frihetsberövande dom är dock något större än återfall i ny lagförelse eller brott som lett till domslut, vilket får tillmätas viss betydelse. Det är också att undvika återfall i allvarligare brott som får anses viktigast att uppnå. Råby och övriga institutioner ligger i detta avseende lägst. Också i genomsnittligt antal senare lagförelser skiljer sig grupperna åt något. Pojkar som i huvudsak vistats vid Johannisberg har flest med i genomsnitt 5,2 nya lagförelser och de vid Råby lägst antal med 3,7. Även genomsnittligt antal senare domslut är lägst för Råby (2,3), men här är Fagared högst (2,8). Institutionerna har olika uppdrag och skillnaderna kan helt enkelt handla om att det är olika tungt belastade grupper som placerats vid de olika institutionerna. Det kan därför vara intressant att se om huvudbrottet i domen skiljer sig åt mellan institutionerna, vilket framgår av Tabell 11.

TABELL 11

Huvudbrott i domen uppdelat på institution. Andel med ny frihetsberövande påföljd respektive ny lagförelse inom fem år. Pojkar dömda mellan 1999 och 2006. Procent

	Bärby	Fagared	Johannisberg	Klarälvsgården	Råby	Sundbo	Övriga	Totalt
Våldsbrott	21	26	20	31	38	31	31	27
Rån	38	60	56	44	50	45	47	48
Övriga	41	14	24	25	12	24	22	25
Summa:	100	100	100	100	100	100	100	100
N:	155	116	46	65	52	110	72	616

Vilken typ av brott som pojkarna dömts för som huvudbrott i domen skiljer sig något åt mellan institutionerna. Bärby har flest i kategorin "övriga", vilket beror på att sexualbrotten ingår där och de som dömts för sexualbrott främst placeras på Bärby. Fagared har störst andel som är dömda för rån och Råby är den institution som har störst andel

placerade som är dömda för våldsbrott. Gruppen "övriga", som alltså är de som varit placerade på institutioner som inte har särskilda plaster för LSU, avviker inte på något avgörande sätt från LSU-dömda som helhet. Frågan är då om det är olika högt återfall för de olika brottskategorierna, och om detta kan ha betydelse för de visserligen små men ändå skillnader som finns mellan institutionerna i återfall? En analys av återfall för huvudbrott i domen visar dock att så inte är fallet. De med våldsbrott som huvudbrott återfaller i 57 procent i ett brott som leder till en ny frihetsberövande påföljd, de som dömts för rån i 59 procent och övriga i 52 procent av fallen.

Som tidigare har framgått är den starkaste riskfaktorn för återfall i brott tidigare brottslighet. Hur ser då denna ut för de olika institutionerna? Detta framgår av Tabell 12.

TABELL 12

Tidigare brottslighet uppdelat på olika institutioner. Pojkar dömda mellan 1999 och 2006 med max tre års strafftid. Procent (utom vid genomsnittliga siffror)

	Bärby	Fagared	Johannisberg	Klarälvsgården	Råby	Sundbo	Övriga	Totalt
Lagföring	75	83	84	83	83	82	88	81
Genomsnittligt antal	2,1	2,5	2,5	2,1	2,4	2,4	2,5	2,3
Domslut	68	74	74	71	71	77	82	73
Genomsnittligt antal	1,5	1,6	1,8	1,5	1,7	1,6	1,6	1,6
Våldsbrott	49	54	61	51	52	51	58	53
Stöldbrott	54	56	52	52	54	54	62	55
Narkotikabrott	17	25	20	20	14	19	18	19
Trafikbrott	21	28	28	32	31	28	21	26
N:	155	117	46	65	52	110	72	617

Ungdomar placerade huvudsakligen vid Bärby har generellt mindre tidigare belastning med avseende på tidigare lagföringar och domslut och de vid övriga institutioner utan platser för LSU högst belastning. Skillnaderna är dock små, vilket särskilt gäller för skillnaden mellan gruppen "övriga" och LSU-institutionerna exklusive Bärby. Skillnaderna i tidigare belastning är mindre än skillnaderna i återfall, även om också dessa skillnader är förhållandevis små.

Det finns också en del skillnader i tidigare lagföringar för olika brottstyper, kanske främst i andel med tidigare lagföring för narkotikabrott. Det kan därför vara intressant att se om återfall också skiljer sig mellan olika brottstyper i tidigare lagföringar. Det skulle i så fall kunna vara en del i förklaringen till olika återfallsmönster mellan institutionerna, exempelvis har pojkar placerade vid Råby, som generellt har lägst återfall, också en lägre andel tidigare lagförda för narkotikabrott. Några sådana skillnader förekommer dock inte. För samtliga tidigare brottstyper återfaller cirka 70 procent av dem som har sådan tidigare lagföring i ny frihetsberövande påföljd (tidigare våldsbrott 69

procent, tidigare stöldbrott 66 procent, tidigare narkotikabrott 71 procent och tidigare trafikbrott 70 procent).

TABELL 13

Utskriven från öppen eller utslussningsavdelning uppdelat på institutioner där den dömda tillbringat huvuddelen av sin verkställighet. Pojkar dömda mellan 1999 och 2006 med max tre års strafftid. Procent

	Bärby	Fagared	Johannisberg	Klarälvsgården	Råby	Sundbo	Övriga	Totalt
Utskriven från öppen/utsluss	42	11	0	8	37	46	13	26
N:	154	117	46	65	49	110	61	602

Vad gäller vårdkedja från låst till öppen så förekommer stora skillnader mellan pojkarna beroende på vilken institution de huvudsakligen har varit placerade på. Två grupper urskiljs tydligt. Bärby, Sundbo och Råby, med höga andelar som avslutar i öppna former, och Johannisberg, Fagared, Klarälvsgården och övriga institutioner där en mycket låg andel, ibland ingen (Johannisberg), avslutar verkställigheten i öppna former. Det ska dock påpekas att vid längre utslussverksamhet kan en del av de ungdomar som huvudsakligen vistats vid Bärby, Sundbo och Råby ha varit placerade kortare tid vid någon av de institutioner där den unge sällan skrivs ut från öppnare former, men flyttats över till dessa just för att möjliggöra detta. Johannisberg hade exempelvis ingen öppen avdelning under den studerade perioden. Vid en genomgång av alla förflyttningar visar det sig dock att detta endast sker i ett fåtal fall. Så även om sådana lösningar kan förekomma i enskilda fall är det inte ett generellt mönster.

Detta understryker resultaten från SiS interna kartläggning av vårdkedjan inom LSU, där slutsatsen var att vårdkedja mot öppnare former inte enbart handlade om ungdomarnas förmåga att vistas i öppnare former, utan även om just brist på öppna avdelningar och att institutionerna "tager vad man haver" (SiS, 2010, s. 14). Detta understryker vikten av att det finns öppna avdelningar på samtliga institutioner med LSU-platser om en vårdkedja mot öppnare former ska ske i praktiken. Med tanke på betydelsen av att få vistas i öppnare former för att minska återfall i brott, inte minst för ungdomar med högre återfallsrisk, är detta mycket angeläget.

En möjlighet, som personalen ibland nämnde som ett sätt att lösa ett dilemma med för få öppna platser, är att "öppna upp" genom fler utevistelser även på låsta institutioner. Som framgått av tidigare redovisade resultat verkar detta inte ske i någon större utsträckning. Det kan dock vara så att vissa institutioner mer medvetet arbetar på detta sätt och därför kan det vara intressant att jämföra frekvensen av utevistelser mellan institutionerna. Detta framgår av Tabell 14.

TABELL 14

Genomsnittligt antal utevistelser uppdelat på institutionerna, samt på öppen eller låst avdelning. Pojkar dömda mellan 1999 och 2006 med max tre års strafftid.

	Bärby	Fagared	Johannisberg	Klarälvsgården	Råby	Sundbo	Övriga	Totalt
Genomsnitt totalt	19,6	11	0	8	37	46	13	26
Genomsnitt låst	13,9	10,4	15,3	16,1	22,3	12,3	11,3	13,6
Genomsnitt öppen	27,7	20,0	–	26,8	37,1	23,0	28,5	26,7

Att ungdomarna beviljas fler utevistelser på de öppna avdelningarna är väntat och gäller för alla institutioner med öppna avdelningar. Eller rättare sagt för de institutioner där den unge vistats huvudsakligen, och där den unge skrivits ut från en öppen avdelning, oavsett vilken institution den avdelning den unge skrivits ut från tillhört. Det vanliga är dock att den unge skrivs ut från den institution denne huvudsakligen har vistats vid.⁶³ De som i stor utsträckning skriver ut ungdomarna från öppnare former har också generellt mer utevistelser, inte heller det förvånande. Men någon "kompensatorisk" effekt vid de institutioner som oftare skriver ut ungdomar (som huvudsakligen vistats på dem) från låsta former förekommer dock inte. En sådan effekt skulle visa sig genom att de hade högre andel utevistelser vid sina låsta avdelningar än vad de som oftare slussar ut via en öppen avdelning har. Så är dock inte fallet. Tvärtom så har dessa oftast färre utevistelser både i öppna och låsta former, även om det finns viss variation. Den institution som sticker ut är Råby, som generellt tycks arbeta med högre grad av öppenhet än de övriga institutionerna när både utskrivning från låst eller öppen avdelning och andel utevistelser beaktas. Det är också Råby som har lägst andel återfall. Mot denna bild av mer öppen institution = mindre återfall, står dock kategorin övriga institutioner som inte har särskilda LSU-platser. De ungdomar som vistats vid dessa har liknande återfallsnivåer som Råby, men ungdomar som huvudsakligen vistats vid dessa institutioner tillhör i stället dem som vistats i de mest låsta formerna.

Det är svårt att dra några slutsatser av analysen av återfall uppdelat på institutioner. Skillnaderna i återfall är inte särskilt stora, även om det finns vissa skillnader i återfall i brott som leder till ny frihetsberövande påföljd. Det finns skillnader i de brottskategorier som de unga dömts för, men eftersom återfallen är i stort sett lika höga för de olika typerna av huvudbrott kan detta inte förklara eventuella skillnader i återfall. Ungdomarnas tidigare belastning skiljer sig mindre åt mellan institutionerna och kan inte heller förklara de (små) skillnader i återfall som ändå finns. Tydligast skiljer sig institutionerna åt vad gäller öppenhet, där två "block" kan urskiljas. För ungdomar som huvudsakligen vistats vid Råby, Sundbo och Bärby har verkställigheten generellt varit mer öppen än för dem vid de andra institutionerna. Återfallen i brott följer också ganska väl detta mönster, i form av att ungdomarna placerade vid de mer öppna institu-

⁶³ Andelen som är utskrivna vid samma institution som de huvudsakligen vistats vid är för Bärby 96 procent, Fagared 92 procent, Johannisberg 96 procent, Klarälvsgården 88 procent, Råby 90 procent och Sundbo 94 procent. Detta styrker ytterligare intrycket av att "man tager vad man haver".

tionerna generellt återfaller mindre. Mot bakgrund av tidigare generella resultat som visar att mer öppna former, framför allt i form av att skrivas ut från en öppen avdelning, är relaterat till lägre återfall även efter matchning på centrala variabler, är detta inget förvånande resultat. Den kategori som avviker från detta mönster är dock de ungdomar som huvudsakligen vistas vid andra institutioner än de med särskilda LSU-platser. Vad detta kan bero på är svårt att avgöra.

Avslutande kommentarer

Det framgår tydligt av de faktorer om deras bakgrund som det finns uppgifter om att de dömda ungdomarna tillhör en grupp som har en tung problematik bakom sig redan innan de döms till sluten ungdomsvård. Det är också förväntat att en stor andel av dem ska återfalla i brott efter verkställigheten (både utifrån den omfattande problembilden och från vad tidigare studier visat), något de också gör. För en grupp som är så tungt belastad, och riskerar att hamna i en lång period av allvarlig kriminalitet med allt vad det innebär för dem själva, potentiella framtida offer och samhällskostnader, får insatser som leder till minskade återfall anses viktiga även i de fall där effekterna inte är så stora. Det kan också konstateras att flickorna är mindre belastade innan de döms till sluten ungdomsvård och också återfaller mindre än pojkarna.

Utifrån intervjuerna med personal och ungdomar verkar olika former av öppenhet ha potential för att ha betydelse för återfall i brott. Detsamma kan antas utifrån såväl tidigare forskning om ungdomsvård (Andreassen, 2003; Pettersson, 2010a; Pettersson, 2010b) och inlåningens kriminogena effekter (Nieuwbeerta, Nagin, och Blokland, 2009; Wermink m.fl., 2010; Andersen och Andersen, 2012; Andersen, 2015; Durlauf och Nagin, 2011) liksom den mer teoretiska kunskapen om totala institutioner som redogörs för i teorikapitlet. Analyserna av återfall i brott visar också att en sådan effekt tycks finnas, framför allt i relation till möjligheten att få vistas på en öppen avdelning i stället för en låst under avslutningen av verkställigheten. Det tycks också som att möjligheten till öppnare former är som mest betydelsefull för de ungdomar som har högre återfallsrisk.

Vad gäller uppdelning på institutionsnivå kan resultatet sammanfattas som att skillnaderna i återfall mellan ungdomar huvudsakligen placerade vid olika institutioner är generellt små, men vissa sådana finns. Ungdomar vid Råby återfaller mindre och de från Fagared mest. Dessa skillnader tycks inte kunna förklaras av olika tidigare belastning hos ungdomarna eller skilda uppdrag (med avseende på brottstyper) för de olika institutionerna. Däremot kan det möjligen kopplas till just öppenhet, då Råby har både lägst återfall och de mest öppna förhållandena. Mot detta mönster bryter dock de institutioner som inte har särskilda platser för LSU. Dessa tillhör dem med lägre återfall men har samtidigt en lägre grad av öppenhet. Viss försiktighet gäller dock för slutsatserna då analysen uppdelat på olika institutioner innebär mindre grupper och därför inte möjliggör mer avancerade analyser med kontroller för flera olika faktorer samtidigt.

Troligen kan resultatet förklaras både av en (påbörjad) förändringsprocess som möjliggör öppnare former och att dessa vårdformer också leder till minskade återfall i

brott. Dessa processer bör dessutom vara relaterade till varandra, vilket diskuteras mer utförligt, och i relation till intervjuerna, i det avslutande kapitlet. Innan den avslutande diskussionen bör det dock påpekas att det självfallet finns en del begränsningar med studien, som kan ha betydelse för resultaten. Det är inte ett experiment där ungdomar slumpmässigt fått vistas i öppnare former, och trots att avancerade matchningstekniker används kan det finnas faktorer som förklarar resultatet (i vart fall delvis) som inte tas hänsyn till. Uppföljningstiden är också begränsad, även om ungdomarna följs upp i fem år efter domen till slutet ungdomsvård. En del av dem som inte registrerats för återfall i brott inom denna tid kommer sannolikt att återfalla i ett längre perspektiv. Samtidigt är det en längre uppföljning än vad många behandlingsstudier har, där sex månader efter behandlingen inte är en ovanlig uppföljningstid. Forskning om återfall efter frisläppande från fängelse har också visat att de flesta återfallen sker snabbt efter frisläppandet (Roxell, 2012). Det blir också svårare ju längre uppföljningstiden är att avgöra om det är den aktuella insatsen, eller det som hänt efter denna, som är det som har betydelse för eventuellt minskat återfall. I rapportens avslutande kapitel kommer jag att diskutera resultaten från intervjuerna och uppföljningen i återfall i brott i relation till varandra samt diskutera vad detta innebär för arbetet vid institutionerna.

Avslutande diskussion

För att förstå den betydelse en (potentiell) öppenhet i detta sammanhang har för de frihetsberövade ungdomarnas tid vid institutionen och möjligheter för tiden efter verkställigheten, behöver vi förstå hur de dömda pojkarna upplever att vara inlåsta. Upplevelsen av den totala institutionen och att vara inlåst går in på bara livet (och kroppen) på dessa pojkar, vilket gör att önskan om och behovet av lättnader från denna tillvaro upplevs som nödvändig. I och med denna centrala betydelse blir löftet om de hägrande utevistelserna och öppna avdelningarna viktiga inslag i den disciplinering till skötsamhet, in i minsta detalj, som byggs upp runt dem. Även samhällets allt större krav på ansvarstagande människor som styr sig själva till att göra rätt val har del i att strukturera innehållet i den disciplin och de förväntningar på ungdomarna som krävs för att få utevistelser. Permissioner fungerar dessutom inte bara som disciplinering av de unga pojkarna utan fyller också en funktion genom att kontrollera 1) hur det är i familjen, 2) hur den unge klarar av att hantera utevistelser och situationer utanför institutionen, samt 3) hur de klarar av att överföra vad de "lärt sig" i behandlingen till livet utanför institutionen. Det finns alltså flera olika former av kontroll invävt i utevistelser, samtidigt som dessa också bidrar till att minska de skadeverkningar inlåsningsen innebär.

De handlingar som produceras genom skötsamhetskriteriet för utevistelser är delta-gande i programverksamhet och allt som det medför, men även handlingar som i stor utsträckning gör ungdomen följsam under tiden vid institutionen. Intrycket är dock att det i stor utsträckning är handlingar som att komma upp i tid, gå och lägga sig i tid, gå till skolan och vistas där under skoldagen, städa på avsedd tid för städning, komma till måltider i tid samt delta i och passa tider för olika aktiviteter som ska genomföras (såväl önskade som påbjudna) som genereras. Detta stämmer väl överens med Ugelviks (2014) resonemang om att det i de dagliga rutinerna i fängelset framför allt är kroppen som disciplineras att vara på rätt plats i rätt tid. Men det förekommer även inslag av att visa upp vilja till förändring där en lydlig kropp inte är tillräckligt för att få utevistelser (jämför Crewe, 2009, s. 140).

Uppföljningen i återfall i brott visar tydligt att de ungdomar som vistas i öppnare former under slutet av verkställigheten återfaller i mindre utsträckning i brott, vilket framför allt gäller för mer allvarlig brottslighet. Detta gäller även efter matchning på en mängd faktorer som har betydelse både för risken för återfall och för möjligheten att komma till öppnare former. Det tycks också vara särskilt betydelsefullt för ungdomar med högre återfallsrisk att kunna komma till öppnare former. En slutsats från den kvantitativa delen av studien blir således att öppnare former är eftersträvaransvärt och betydelsefullt för att minska återfallen i brott för denna grupp ungdomar, som generellt har en mycket hög andel återfall. Något som är viktigt för de dömda ungdomarna själva och deras fortsatta livschanser, liksom för samhället och potentiella framtida brotts-

offer. Intervjuerna med både ungdomar och personal komplicerar dock denna bild.

Öppenhet är eftersträvansvärt och viktigt för att minska den skadeverknings inlåsningsen har på ungdomarna och fungerar som stöd både för att de ska vilja och klara av att inte återfalla. Samtidigt kan möjligheten till öppnare former användas av personalen på kontraproduktiva sätt. Crewe (2009, s. 454) menar att

Encouraging prisoners to take 'responsibility' for their lives is not intrinsically reactionary. Nor is the belief that prisoners should be challenged in their views of offending. Both carry dangers, however. It is one thing to help someone take control of their life, make informed choices and fulfil their potential, and another thing to remove much of their genuine autonomy, narrow down their options, and force them to conform to a predefined regime.

Det är alltså snarare formerna det tar sig och att inte gå i fallgropar som är viktigt, än att undvika försök till att generera ansvarstagande, rimliga former av skötsamhet eller att konfrontera ungdomarna med ansvar för sina brottsliga handlingar. Den fara Crewe påtalar har också flera i personalen berört genom sina farhågor om att det mest blir ytanpassning och inte verklig förändring hos ungdomarna. När möjligheten till mer öppna former villkoras genom skötsamhetskriterier som snarare hör samman med att uppnå lugn och ro på avdelningen och underlätta personalens maktposition och arbetsro, riskerar alltså detta att på flera sätt bli problematiskt. Ett sätt är genom det motstånd detta genererar hos ungdomarna, vilket leder till ytanpassning i stället för verklig förändring, liksom att det bidrar till mindre positiva relationer mellan personal och ungdomar. Ett annat är genom det paradoxala förhållandet att ungdomarna, för att få komma i öppnare former som ska minska de skadeverknings som inlåsningsen genererar, först måste visa att de kan anpassa sig till just de förhållanden som genererar denna skadeverknings. De måste alltså på sätt och vis bli *institutionaliserade* (Goffman, 1991) för att få ta del av insatser som minskar institutionaliseringen. Allt detta innebär dock att potentialen för ökad öppenhet som faktor för att minska återfall faktiskt är större än vad resultaten i denna studie visar, givet att de används mer klokt och eftertänksamt och med mindre detaljdisciplinering genom skötsamhet på avdelningen.

Det är utifrån intervjuerna tydligt att detaljdisciplineringen riskerar att motverka upplevelsen av att personalen bryr sig på riktigt och i stället bidrar till en mer destruktiv relation mellan personalen och ungdomarna. Ugelvik (2014) menar att maktutövningen i fängelser kan göras mindre smärtsam genom vänligt bemötande. En mindre smärtsam maktutövning skulle gynna bättre relationer mellan personalen och ungdomarna, något ungdomarna lyfter upp som betydelsefullt på flera sätt. Disciplineringen på detaljnivå gynnar i stället ytanpassning (Goffman, 1991; Petersson, 2013; Crewe, 2009) och strategier för *working the system*. Bateman med flera (Bateman, Hazel, och Wright, 2013, s. 18) menar exempelvis att

(e)ngagement is fundamental to resettlement – a principle that has also been identified as crucial in a youth justice context (Prior and Mason, 2010). Rather than a particular programme, effective resettlement is a dynamic, interactive process, based around high quality relationships between staff and those whom they supervise.

Crewe (2011b, s. 463–464) beskriver hur förändringen mot *soft power* och kognitiva behandlingsprogram på flera sätt förändrar personalkulturen vid fängelser. Förflyttningen mot självreglering innebär förvisso att tuffa interventioner inte längre behövs för att upprätthålla ordningen, men också att inte heller djupt engagemang krävs av personalen. Han menar också att de kognitiva beteendeprogrammen är förenliga med dominerande förklaringar till brottslighet hos personalen och att det innebär (och förstärker som jag förstår honom) synen att brottslighet endast är följd av val som görs. Fångarna ses som "the architects of their own predicaments" (s. 464). Koppling till riskreducering i dagens fängelser innebär också att ansvaret lämnas över till experter på detta, exempelvis psykologer, vilket får till följd att betydelsen av informella relationer för att hjälpa fångarna i att förändra deras liv osynliggörs. Crewe sammanfattar denna utveckling enligt följande: "(i)f staff fail to engage with prisoners, if they do not get to know their histories, if they doubt that prisoners can change, and if they are obliged to act within highly risk-averse parameters, it is less likely that they can successfully promote desistance" (s. 464). Det är olyckligt om en positiv och viktig funktion som öppenhet i stället delvis blir en barriär för dessa relationer som behövs. Intervjuerna med personalen vittnar dock om att deras förhållningssätt huvudsakligen vilar på en förståelse för de svårigheter de unga möter när de kommer ut från institutionen, som inte bara handlar om val från de ungas sida. Exempelvis menar de flesta att det krävs ett omfattande stöd från samhället efter institutionstiden för att det ska gå bra för ungdomarna i framtiden.

Som intervjuerna visar uttrycker de flesta av ungdomarna en vilja till förändring, en vilja som bör tas tillvara. Öppnare former och möjligheten till att hålla kontakt med såväl familj som samhället utanför institutionen är viktigt för den återintegrering dessa ungdomar står inför. Det är då viktigt att detta används på sätt som inte samtidigt genererar motstånd och ytanpassning. Travis och Petersilia (2001) argumenterar för att straffen ska delas in i två delar. En första del som syftar till "återbetalning till samhället" i form av inlåsning. En andra del ska dock ta sikte på återintegrering i samhället, och här är både den dömda själv men också samhället och dess institutioner i övrigt delaktiga och har ett ansvar. De föreslår att centrala institutioner, som hälsovården, arbetsförmedlingen, socialtjänsten med mera är involverade mer i fängelset, men också efter att domen är avtjänad. I Farringtons (1992) termer kan man säga att de, med syfte på att fångar ska integreras i samhället, föreslår just ett fängelse som är "not-so-total". Resultaten i denna studie stöder behovet av att just göra de särskilda ungdomshemmen not-so-total, genom ett systematiskt arbete för att öppna upp för ungdomarna, även för dem med högre återfallsrisk och som vistas vid institutioner utan öppna avdelningar.

En annan fråga som väcks genom intervjuerna med ungdomar är om återintegreringen i relation till tiden efter institutionstiden kanske ska präglas mer av att få börja på nytt på en annan ort, eftersom många av ungdomarna vill detta och tror att det är vad som behövs. Detta i stället för att de framför allt ska hem till sin familj och det område de bott i före domen, en miljö som kanske inte alls har präglats av att de är integrerade i den (Bateman, Hazel, och Wright, 2013). Personalen urskiljer också att en av huvuduppgifterna för institutionsvården är att ungdomarna måste kunna fungera i sin

hemmiljö efteråt och att detta är mycket svårt, men de har (till skillnad från ungdomarna) mindre fokus på alternativa lösningar. Kanske är det klokt att snarare ge stöd för att bygga upp en ny tillvaro? Deras jämnåriga startar denna process, att bygga ett liv utanför uppväxthemmet, medan de dömda ungdomarna stannar av och kommer efter i detta avseende då de under denna kritiska tid är inlåsta i stället (jämför Vogel, 2012). Ett sådant system är naturligtvis inte enkelt att genomföra. Det kräver också ett utvecklat samarbete med socialtjänsten, en socialtjänst som av ungdomarna och personalen inte alltid uppfattas vara intresserad av detta, alternativt inte har möjligheter till det. Sedan studien genomfördes har dock ett ökat sådant åtagande från socialtjänsten införts genom utvecklad utslussverksamhet.

Foucault (2001, s. 267) argumenterar för att fängelset framför allt producerar kriminella och kriminalitet. Senare års studier av fängelsets kriminogena effekter får sägas ge stöd för detta påstående (Durlauf och Nagin, 2011; Nieuwbeerta, Nagin, och Blokland, 2009; Andersen och Andersen, 2012; Bales och Piquero, 2012). Denna studie har inte undersökt de särskilda ungdomshemmens och påföljden slutna ungdomsvårds kriminogena effekter. I stället har utgångspunkten varit att se hur en sådan effekt eventuellt kan minskas genom mer öppenhet under verkställigheten. Vikten av öppnare former både för att ge en mer human tillvaro för frihetsberövade barn och för att det ska gå bättre för dem efter institutionstiden får starkt stöd i studien. Den makt detta ger personalen måste dock hanteras på ett konstruktivt sätt och inte användas till kortsiktiga strategier för att få lugn och ro på avdelningen.

Referenser

- Andersen Højsgaard, L. & Andersen Hald, S. 2012. *Losing the Stigma of Incarceration: Does Serving a Sentence with Electronic Monitoring Causally Improve Post-Release Labor Market Outcomes?* Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Andersen, S. 2015. Serving Time Or Serving the Community? Exploiting a Policy Reform to Assess the Causal Effects of Community Service on Income, Social Benefit Dependency and Recidivism. *Journal of Quantitative Criminology*, 31(4): 537–563.
- Andersson, R. 2004. Behandlingstankens återkomst: Från psykoanalys till kognitiv beteende-terapi. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 91(5): 384–403.
- Andreassen, T. 2003. *Institutionsbehandling av ungdomar: Vad säger forskningen?* Stockholm: Gothia.
- Andrews, D. A. & Bonta, J. 2010. *The Psychology of Criminal Conduct*. Albany: Lexis Nexis/Anderson Pub.
- Apel, R. J. & Sweeten, G. 2010. Propensity Score Matching in Criminology and Criminal Justice. I R. Alex Piquero och David Weisburd (Red.), *Handbook of Quantitative Criminology*, 543–562. New York & London: Springer.
- Bales, W. D. & Alex Piquero, R. 2012. Assessing the Impact of Imprisonment on Recidivism. *Journal of Experimental Criminology*, 8(1): 71–101.
- Bateman, T., Hazel, N., & Wright, S. 2013. *Resettlement of Young People Leaving Custody: Lessons from the Literature*. London: Beyond Youth Custody.
- Becker, S. O. & Ichino, A. 2002. Estimation of Average Treatment Effects Based on Propensity Scores. *The Stata Journal*, 2(4): 358–377.
- Bosworth, M. 2007. Creating the Responsible Prisoner Federal Admission and Orientation Packs. *Punishment & Society*, 9(1): 67–85.
- Brå. 2011. *Strategiska brott bland unga på 00-talet*. Stockholm: Fritzes.
- Carlsson, C. 2014. *Continuities and Changes in Criminal Careers*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Carlsson, C. & Sarnecki, J. 2015. *An Introduction to Life-Course Criminology*. London: Sage Publications.
- Cope, N. 2003. 'It's no Time Or High Time': Young Offenders' Experiences of Time and Drug Use in Prison. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 42(2): 158–175.

- Crewe, B. 2011a. Depth, Weight, Tightness: Revisiting the Pains of Imprisonment. *Punishment & Society*, 13(5): 509–529.
- Crewe, B. 2009. *The Prisoner Society: Power, Adaptation and Social Life in an English Prison*. Oxford: Oxford University Press.
- Crewe, B. 2011b. Soft Power in Prison: Implications for Staff–Prisoner Relationships, Liberty and Legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8(6): 455–468.
- Cullen, F. T., Jonson Lero, C., & Nagin, D. S. 2011. Prisons do Not Reduce Recidivism the High Cost of Ignoring Science. *The Prison Journal*, 91(3 suppl): 48S–65S.
- Durlauf, S. N. & Nagin, D. S. 2011. Imprisonment and Crime. *Criminology & Public Policy*, 10(1): 13–54.
- Farrington, K. 1992. The Modern Prison as Total Institution? Public Perception Versus Objective Reality. *Crime & Delinquency*, 38(1): 6–26.
- Foucault, M. 1991. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Penguin Books.
- Foucault, M. 2001. *Övervakning och straff: Fängelsets födelse, 4., Översedda Uppl. Ed.* Lund: Arkiv Förlag.
- Foucault, M. 1982. The Subject and Power. *Critical Inquiry*: 777–795.
- Franzén, A. G. & Holmqvist, R. 2014. From Punishment to Rewards? Treatment Dilemmas at a Youth Detention Home. *Punishment & Society*, 16(5): 542–559.
- French, S. A. & Gendreau, P. 2006. Reducing Prison Misconducts: What Works! *Criminal Justice and Behavior*, 33(2): 185–218.
- Gendreau, P., Goggin, C., Cullen, F. T., & Andrews, D. A. 2000. The Effects of Community Sanctions and Incarceration on Recidivism. Correctional Service of Canada.
- Gendreau, P., Little, T., & Goggin, C. 1996. A Meta-Analysis of the Predictors of Adult Offender Recidivism: What Works! *Criminology*, 34(4): 575–608.
- Giordano, P. C., Cernkovich, S. A., & Rudolph, J. L. 2002. Gender, Crime, and Desistance: Toward a Theory of Cognitive Transformation. *American Journal of Sociology*, 107(4): 990–1064.
- Goffman, E. 1991. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. London: Penguin Books.
- Goffman, E. 2005. *Totala institutioner: Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*. Tema. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Granath, S. 2007. *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980–2005: Påföljdsval, uppsätsbedömningar och kriminalpolitik*. En kriminologisk analys. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Hacking, I. 2004. Between Michel Foucault & Erving Goffman: Between Discourse in the Abstract and Face-to-Face Interaction. *Economy and Society*, 33(3): 277–302.

- Hannah-Moffat, K. 2005. Criminogenic Needs and the Transformative Risk Subject Hybridizations of Risk/Need in Penalty. *Punishment & Society*, 7(1): 29–51.
- Hazel, N. 2008. *Cross-National Comparison of Youth Justice*. London: Youth Justice Board for England and Wales.
- Hazel, N. & Bateman, T. 2013. Young Offenders' Trauma on Release from Custody.
- Hermodsson, A. & Hansson, C. 2005. *Demokrati i det lilla? Ungdomars delaktighet i sin behandling*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Hill, T. 2005. *Allians under tvång: Behandlingssamarbete mellan elever och personal på särskilda ungdomshem*. Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.
- Hörnqvist, M. 2012. *En annan Foucault: Maktens problematik*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Hörnqvist, M. 2010. *Risk, Power and the State: After Foucault*. London: Routledge.
- Johansson, P. & Skrinjar, M. 2001. Kontrollanten som hjälpare och hjälparen som kontrollant: Polisens och socialarbetarens yrkesroller i arbetet med narkotikamissbrukare. *NAD Publication*, 40: 203–218.
- Järvinen, M. 2002. Hjälpens universum – ett maktperspektiv på mötet mellan klient och system. I A. Meeuwisse och H. Swärd (Red), *Perspektiv på sociala problem*, 253–273. Stockholm: Natur och Kultur.
- Järvinen, M. 2004. Life Histories and the Perspective of the Present. *Narrative Inquiry*, 14(1): 45–68.
- Kivett, D. D. & Warren, C. AB. 2002. Social Control in a Group Home for Delinquent Boys. *Journal of Contemporary Ethnography*, 31(1): 3–32.
- Kühlhorn, E. 2002. *Sluten ungdomsvård: Rättsliga reaktioner på de ungas brott före och efter införandet 1999*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Laub, J. H. & Sampson, R. J. 2009. *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*. Harvard University Press.
- Lenke, L. 2009. Ungdomsbrott och återfall, 1969–1975. I Hanns Von Hofer (Red.), *Leif Lenke in Memoriam*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Liebling, A. 2008. Incentives and Earned Privileges Revisited: Fairness, Discretion, and the Quality of Prison Life. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 9(S1): 25–41.
- Lilly, R. J., Cullen, F. T., & Ball, R. A. 2014. *Criminological Theory: Context and Consequences*. 6th ed. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Maruna, S. 2001. *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild their Lives*. Washington DC: American Psychological Association.
- Mattsson, T. 2005. *I viljan att göra det normala: En kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården*. Institutionen för socialt arbete, Lunds universitet.

- May, C. 1999. *Explaining Reconviction Following a Community Sentence: The Role of Social Factors*. London: Home Office.
- McAlister, S. & Carr, N. 2014. Experiences of Youth Justice: Youth Justice Discourses and their Multiple Effects. *Youth Justice*, 14(3): 241–254.
- McAllister, D., Bottomley Keith, A., & Liebling, A. 1992. *From Custody to Community: Throughcare for Young Offenders*. Avebury: Aldershot.
- Monrad Granunböl, H. & Hornnes Hviid, J. 2009. *Sociala boder der binder*: Köpenhamns universitet.
- Moran, D. 2012a. "Doing Time" in Carceral Space: Timespace and Carceral Geography. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 94(4): 305–316.
- Moran, D. 2013. Between Outside and Inside? Prison Visiting Rooms as Liminal Carceral Spaces. *GeoJournal*, 78(2): 339–351.
- Moran, D. 2014. Leaving Behind the 'total Institution'? Teeth, Transcarceral Spaces and (Re) Inscription of the Formerly Incarcerated Body. *Gender, Place & Culture*, 21(1): 35–51.
- Moran, D. 2012b. Prisoner Reintegration and the Stigma of Prison Time Inscribed on the Body. *Punishment & Society*, 14(5): 564–583.
- Nagin, D. S., Cullen, F. T., & Jonson Lero, C. 2009. Imprisonment and Reoffending. *Crime and Justice*, 38(1): 115–200.
- Nannicini, T. 2007. Simulation-Based Sensitivity Analysis for Matching Estimators. *Stata Journal*, 7(3): 334.
- Neumann Basberg, C. 2011. Imprisoning the Soul. I Thomas Ugelvik och Jane Dullum (Red.), *Penal Exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice*, 139–155. London & New York: Routledge.
- Nieuwebeerta, P., Nagin, D. S., & Blokland, A. AJ. 2009. Assessing the Impact of First-Time Imprisonment on Offenders' Subsequent Criminal Career Development: A Matched Samples Comparison. *Journal of Quantitative Criminology*, 25(3): 227–257.
- Nilsson, A. 2002. *Fånge i marginalen. Uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Pager, D. 2008. *Marked: Race, Crime, and Finding Work in an Era of Mass Incarceration*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Palm, J. 2003. *Ungdomarnas upplevelse av slutna ungdomsvård: En jämförelse med LVU-placeringar och fängelse*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Petersilia, J. 2001. Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges. *The Prison Journal*, 81(3): 360–375.
- Petersilia, J. 2003. *When Prisoners Come Home: Parole and Prisoner Reentry*. Oxford University Press.

- Petersson, F. 2013. *Kontroll av beroende. Substitutionsbehandlingens logik, praktik och semantik*. Malmö: Égalité.
- Petersson, T. 2010a. *Återfall i brott bland ungdomar dömda till fängelse respektive sluten ungdomsvård*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Petersson, T. 2010b. Recidivism among Young Males Sentenced to Prison and Youth Custody. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 11(2): 151–169.
- Petersson, T. 2017. *Young Offenders and Open Custody*. London: Routledge.
- Presser, L. 2009. The Narratives of Offenders. *Theoretical Criminology*, 13(2): 177–200.
- Presser, L. & Sandberg, S. 2015. *Narrative Criminology: Understanding Stories of Crime*. New York & London: New York University Press.
- Proposition 2010/11:107. *Förbättrad utslussning från sluten ungdomsvård*. Stockholm: Justitiedepartementet
- Roxell, L. 2012. Bättre ut eller snabbare in? Effekter av ett fängelsestraff. I Lotta Petersson och Tove Petersson (Red.), *Kontrollens variationer*, 217–238. Lund: Studentlitteratur.
- Sandberg, S. 2010. What can “lies” Tell Us about Life? Notes Towards a Framework of Narrative Criminology. *Journal of Criminal Justice Education*, 21(4): 447–465.
- Sarnecki, J. & Estrada, F. 2006. Keeping the Balance between Humanism and Penal Punitivism: Recent Trends in Juvenile Delinquency and Juvenile Justice in Sweden. I J. Junger-Tass och S. H. Decker (Red.), *International Handbook of Juvenile Justice*, 473–503: Springer.
- Schlosser, A. J. 2015. *Inmates' Narratives and Discursive Discipline in Prison. Rewriting Personal Histories through Cognitive-Behavioral Programs*. Abingdon Oxon: Routledge.
- Seiter, R. P. & Kadela, K. R. 2003. Prisoner Reentry: What Works, What Does Not, and What Is Promising. *Crime & Delinquency*, 49(3): 360–388.
- Shammas Lund, V. 2014. The Pains of Freedom: Assessing the Ambiguity of Scandinavian Penal Exceptionalism on Norway's Prison Island. *Punishment & Society*, 16(1): 104–123.
- Shannon, D. 2011. *Follow-Up of Youths Admitted to SiS Youth Care Facilities 1997–2001*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- SiS Riktlinjer för sluten ungdomsvård/Juridik.
- SiS. 2011. *ADAD – Adolescent Drug Abuse Diagnosis. Manual*.
- SiS. 2011. Kartläggning av LSU-utslussning under 2009.
- Skardhamar, T. & Savolainen, J. 2014. Changes in Criminal Offending Around the Time of Job Entry: A Study of Employment and Desistance. *Criminology*, 52(2): 263–291.

- Skardhamar, T. & Telle, K. 2009. *Life After Prison: The Relationship between Employment and Re-Incarceration*: Statistisk centralbyrå, Forskningsavdelningen.
- Söderholm Carpelan, K., Hermodsson, A., & Öberg, D. 1997. *ADAD-användning av en strukturerad intervju på ungdomsinstitutioner. Erfarenheter från ett utvecklingsprojekt inom Statens institutionsstyrelse*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Sutherland Hardin, E., Cressey Ray, D., & Luckenbill, D. F. 1992. *Principles of Criminology*. 11th ed. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Svensson, R. 2002. Strategic Offences in the Criminal Career Context. *British Journal of Criminology*, 42(2): 395–411.
- Sykes, G. M. 1958. *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton: Princeton University Press.
- Travis, J. & Petersilia, J. 2001. Reentry Reconsidered: A New Look at an Old Question. *Crime & Delinquency*, 47(3): 291–313.
- Ugelvik, T. 2014. *Power and Resistance in Prison: Doing Time, Doing Freedom*. London: Palgrave Macmillan.
- Vinnerljung, B. & Sallnäs, M. 2008. Into Adulthood: A Follow-Up Study of 718 Young People Who were Placed in Out-of-Home Care during their Teens. *Child & Family Social Work*, 13(2): 144–155.
- Visher, C. A. & Travis, J. 2003. Transitions from Prison to Community: Understanding Individual Pathways. *Annual Review of Sociology*, 29: 89–113.
- Vogel, M. A. 2012. *Särskilda ungdomshem och vårdkedjor: Om ungdomar, kön, klass och etnicitet*. Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholms universitet.
- Wästerfors, D. 2009. *Konflikthantering i ungdomsvård ur ett sociologiskt perspektiv*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Wermink, H., Blokland, A., Nieuwbeerta, P., Nagin, D., & Tollenaar, N. 2010. Comparing the Effects of Community Service and Short-Term Imprisonment on Recidivism: A Matched Samples Approach. *Journal of Experimental Criminology*, 6(3): 325–349.
- Werth, R. 2013. The Construction and Stewardship of Responsible Yet Precarious Subjects: Punitive Ideology, Rehabilitation, and 'tough Love' among Parole Personnel. *Punishment & Society*, 15(3): 219–246.
- Werth, R. 2011. I do what I'm Told, Sort of: Reformed Subjects, Unruly Citizens, and Parole. *Theoretical Criminology*, 16(3): 329–346.
- Ybrandt, H. & Nordqvist, S. 2015. *SiS-placerade ungdomars problematik i relation till andra ungdomar*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

Författarpresentation

Tove Pettersson är professor i Kriminologi, Stockholms universitet. Hennes forskning har bland annat handlat om diskriminering i rättsväsendet, genus och brott, polisens arbete med ungdomar samt ungdomar dömda till sluten ungdomsvård respektive ungdomar placerade vid särskilda ungdomshem genom Socialtjänsten. Hennes forskning har ofta på olika sätt haft ungdomar i fokus. Under tiden 2005–2008 var Tove forskningsledare vid Statens institutionsstyrelse.

Unga brottslingar dömda till sluten ungdomsvård är en grupp som i hög utsträckning återfaller i brott eller fortsätter sin kriminella karriär in i vuxen ålder. Insatser som kan minska antalet återfall är angeläget för både förövarna själv, potentiella nya offer och samhället som helhet. Samtidigt visar forskning om institutionsbehandling av ungdomar med antisocial problematik att en viktig faktor för att nå positiva resultat är att behandlingen bedrivs inom så öppna former som möjligt. I rapporten redovisas resultat från en studie som undersöker på vilket sätt öppenhet under institutionstiden är relaterad till återfall i brott fem år efter sluten ungdomsvård och vilken betydelse öppenheten har för vardagen på institutionen. Studien baseras på såväl kvantitativ information om ungdomar dömda till sluten ungdomsvård mellan åren 1999–2006 som fördjupande intervjuer med dömda pojkar och personal som arbetar inom den slutna ungdomsvården.

Rapporten ger en fördjupad bild av ungdomarnas upplevelse av att vara inlåsta. Av pojkarnas berättelser framgår att möjligheten att vistas utanför ungdomshemmet ofta, men inte alltid, upplevs positivt, medan de skötsamhetskriterier personalen ställer upp för ungdomarnas utvistelser riskerar att generera disciplinering, ytanpassning och bitvis destruktiva relationer mellan ungdomarna och personalen.

Sammantaget visar resultaten att öppnare former kan bidra till en bättre miljö för ungdomarna och minska andelen ungdomar som återfaller i brott.

ISBN 978-91-87053-51-1